

॥ ज्ञानमिच्छन्तः सर्वे भवन्ति परमेश्वरम् ॥

“कर्ममणि” ग्रंथभाष्य.

सं. १९८०
१९८०

पुस्तकालय

सं. १९८०
१९८०

राष्ट्रिय साहित्यविनोद.

आवृत्ति

प्रथम बार प्रकाशित १९८०

“कर्ममणि” ग्रंथभाष्य-व्याख्या.

सं. १९८० अथ १९८० अथ १९८०

अथ १९८०

प्रकाशक-श्री १९८०, दिल्ली, अथ १९८०, दिल्ली, अथ १९८०, दिल्ली.

प्रकाशक-श्री १९८०, दिल्ली, अथ १९८०, दिल्ली, अथ १९८०, दिल्ली.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૫૮-૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય વિનાંદ

વિષય ૩ - ૨૧

ગુજરાત સરકાર
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગોપીરામ સંસ્થા
નિવેદન.

આ ગ્રંથમાળાનો હેતુ, ગુજરાતી ભાષા બોલનારી સાપ્તમ્ય જનતાને સરતા બાવે ઉચ્ચ પ્રકારનું સંસ્કારી અને રસીક રાષ્ટ્રિય વાંચન પુર પાડી, તે દ્વારા પ્રજામાં દેશભક્તિની ઉન્નવલ ભાવના જાગૃત કરી, પ્રજાને કર્તવ્ય પંથે દોરી જવામાં માર્ગદર્શક થવાનો છે. આ હેતુને અનુસરીને આ ગ્રંથમાળાના પ્રથમ વર્ષમાં તે ગુર્જર સાહિત્ય વાટિકામાંથી સુદર અને મધુર રાષ્ટ્રિય પુષ્પો ચુંટી કઢાવી, તેને વિવિધ પુસ્તકોમાં ગુંથી પ્રજા સમક્ષ સાદર કરવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. અને તે મુજબ આ માળાનું પ્રથમ પુસ્તક 'રાષ્ટ્રીય રત્ન કવિજ્ઞ' ખંડાર પાડેલું અને જીવાજ પ્રકારનું આ બીજું પુસ્તક 'રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ' ખંડાર પડે છે. ગુજરાતી શિષ્ટ સાહિત્યમાંથી કરેલી ચુંટણીના કેટલાક સંગ્રહો અત્યાર પછીમાં બહાર પડેલા છે, પરંતુ કેવળ રાષ્ટ્રિય દષ્ટિએ યોગ્યતા ઋદ્ધાની આપણી ભાષામાં ઉચ્છૃપ પુરી કરવી અને પ્રજાની રસ-તને કેળવી દેશસેવાના ઉન્નત માર્ગે વાળવી, એવી અમારી અભિલાષા છે.

આજ કાલ રેલ્વેમાં મુસાફરી કરેતાં પ્રવાસનો કંટાળાભરેલો સમય આનંદમાં વ્યતિત કરવા વર્તમાનપત્રો અને ન્હાની ન્હાની ચોપડીઓ વાંચવાનો શોખ પ્રજામાં વધી પડ્યો છે. અને તેથી કરી રેલ્વેમાં ફરીઆઓ મુસાફરોને આવું સાહિત્ય વેચે છે. આમાં ઘોડુંક સાઈ અને ઘણું કચરા જેવું સાહિત્ય હોય છે. પ્રજાને (light) હળવું સાહિત્ય પુર પાડવાને બદલે અધમ વિલાસી-દૃષ્ટિને પોષનાર (low) હલકું સાહિત્ય પુર પાડવામાં આવે છે,

અને તેથી સામાન્ય જનતાની મનોદશા ઉચ્ચ થવાને બદલે નીચે પડી વિકૃત થાય છે. આથી કરી રેલ્વેમાં પ્રવાસ કરતા મુસાફરોને પોતાના સમયનો સંદુપયોગ કરવામાં આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો ઉપયોગી થઈ પડે એટલા માટે અને સામાન્ય મનુષ્યો પણ તેને હોશિયારી ખરીદી શકે એટલા માટે આ માળાનાં છૂટક પુસ્તકોની કીમત હવેથી ચાર આના રાખવામાં આવી છે. ચાર આના જેવી કીમતમાં સવાસો પાનાતું સુંદર અને સરકારી રાષ્ટ્રિય વાંચનથી ભરપૂર દળદાન પુસ્તક મળી શકે એટલે ગુજરાતની પ્રજા તેનો પુરો લાભ ઉઠાવશે એવી હિમેદ છે. પ્રજાને જોખામાં એટલી કીમતે સારામાં સારું રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય પુરું પાડતું એ અમારો મુદ્દાલેખ છે.

આ ગ્રંથમાળાના વાર્ષિક શ્રાવકો માટે ગ્રંથમાળા સાથે 'અકસ્માત' ફંડની યોજના જોડવામાં આવી છે. તે હજી ગુજરાતની જનતાના લક્ષ ઉપર પુરેપુરી આવી નથી. જ્યારે પ્રજાવર્ગ આ યોજના જરા-જરા સમજશે ત્યારે આ ગ્રંથમાળાના શ્રાવક થવા પડાપડી કરી શકશે તેની અમને ખાતરી છે. કેમકે આવી યોજના યુરોપ અમેરીકા જેવા દેશોમાં ફલપ્રદ નીવડી છે, અને ગુજરાતમાં તે શક્યતિ થવાનો દરેક સંભવ છે. ગુજરાત વાણિજ્ય પ્રધાન પ્રદેશ છે એટલે તે દરેક વાતમાં લાભાલાભનો વિચાર કરી પગલું ભરે છે. આથી કરી સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાધનારી, એક કાંકરે બે પક્ષી મારવા જેવી આ ગ્રંથમાળાની 'અકસ્માત' ફંડની યોજના ગુજરાતની પ્રજાને સહેલાઈથી ગળે ઉતરે એવી છે. પોસ્ટેજ સાથે વાર્ષિક ચાર રૂપિયાના લવાજમમાં એક વર્ષમાં જાર પુસ્તકો દ્વારા પંદરસો પાનાતું રાષ્ટ્રિય વાંચન મળે તે વળી સાથે સાથે 'અકસ્માત' ફંડનો એક હજાર રૂપિયા સુધીનો લાભ મળે એ કંઈ જોખુ

નથી. આ પુસ્તકના અંત ભાગમાં આવેલી 'અકસ્માત' શંકની યોજના તરફ અમે વાંચક વર્ગનું માનપૂર્વક ધ્યાન ખેંચી, તે યોજના પુરેપુરી સમજી લેવાની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જેઓને 'અકસ્માત' શંકની યોજના બરાબર ના સમજાય તેમને અમારી સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે.

લાયબ્રેરીઓ માટે 'અકસ્માત' શંકની યોજના એક આશીર્વાદ સમાન છે. તેથી કરી લાયબ્રેરીઓને અકસ્માતથી થતી આગની નુકશાની રોકામે વીમા જેવું રક્ષણ મળે છે. જે લાયબ્રેરીઓને પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન છે અથવા જે લાયબ્રેરીઓની અંદર અમુલ્ય પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે તેમણે તે લક્ષ્મી ચાંદો કરવા આવે ત્યારે મોંઢું ધોવા ના જતાં આ યોજનાને રાખવી લેવા જેવી છે. આશા છે કે ગુજરાતની પ્રત્યેક લાયબ્રેરીના સંચાલકો આ યોજનાનો પુરેપુરો વિચાર કરી પોતાની લાયબ્રેરીને ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક તરિકે નિધાવશે. વળી શ. ૫૧૭ આપવાથી લાયબ્રેરીઓ 'આજીવન' ગ્રાહક પણ થઈ શકે છે.

આવતા માસમાં આ માળા તરફથી 'રાષ્ટ્રિય રસઝરણા' નામનું પુસ્તક બહાર પડશે, જેની અંદર અત્યાર સુધીમાં ગુજરાતી ભાષામાં લખાઈ સુંદર રાષ્ટ્રિય કવિતાઓનો સંગ્રહ આપવામાં આવશે.

અંતમાં 'રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ' માં જે જે પુસ્તકો, ગ્રંથો અને લેખકોના લેખની પસંદગી કરવામાં આવી છે તે સર્વનો આ રજીષ્ટ્ર ઉપકાર માનીએ છીએ અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ સર્વ આવાજ ક્ષિપ્ત રાષ્ટ્રિયજો લખવાને દીર્ઘાયુ થાય.

જનનભૂમિ ગ્રંથમાળા-નંદિઆદ | ચન્દુલાલ નન્દલાલ દેસાઈ
જેઠ વદી ૧૧ સં. ૧૯૮૦. પ્રકાશક.

ગ્રાહકોને વિનંતી.

સ્થાનિક ગ્રાહકોએ લવાજમના રૂ. ૩૭ અમારો માણસ ઉધરાણીએ આવે તેને પાવતી લઈને અમર નદીઆદ ખારીપોળ ધર નં ૧૨૦૩ કે જ્યાં આ અંશમાળાનું કાર્યાલય છે ત્યાં બરી દેવાં.

બહાર માનનાં ગ્રાહકોએ ટપાલસાથે રૂ. ૪૭ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા. જે ગ્રાહકો નડોઆદના વતની હોય તેમણે નડીઆદમાં પોતાને ઘેર કે દુકાને લખી લવાજમનાં નાણાં બરાબરી દેવાં. ચાલુ માસમાં જેમનું લવાજમ બાકી રહેશે તેમના ઉપર આવતું પુસ્તક 'રાષ્ટ્રિય રસકરણ' વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

જેમની ઈચ્છા ગ્રાહક તરિકે રહેવાની ના હોય તેમણે લીધેલાં પુસ્તકો પછાં મોકલી આપવાં અગર દરેક પુસ્તકની ચાર આના પ્રમાણે કીમત મોકલી આપવી.

લવાજમનાં નાણાં ભર્યા વગર 'અકસ્માત' ફંડ ઉપર ગ્રાહકનો હક ચાલુ થશે નહિ.

લવાજમ ભરી તેના બીજા મહિનાના પુસ્તકમાં ગ્રાહકે લવાજમનો અવેચો સ્વીકાર ભેઈ લેવો.

પ્રકાશક- 'જન્મભૂમિ' અન્ધમાળા

સાહ્યાર સ્વીકાર.

‘દંપતી મોક્ષ મંદિર’-અમદાવાદથી પ્રગટ થતા ‘કર્મવીર’ માસીકના બીજા વર્ષની ભેટ તરીકે આ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. મુંબઈ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી તેમજ વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતા તરફથી ઈનામ ને લાયકેરિઓ માટે આ પુસ્તક મંજૂર થયું છે તેમાં દામપત્ત્ય આપેલાવના ઉપર ઉત્તમ નીબંધો લખાએલા છે. પ્રત્યેક શૃદ્ધમાં દામ-પત્ત્ય લાયકો પ્રચાર કરનાર આ પુસ્તકની અકેડી નકલ રાખવા બેવી છે. કી. ૧-૦-૦

‘જ્ઞાનપ્રચાર’-અ.ભુદ, ‘વેદકલ્પતરુ’ અમદાવાદ, ‘લટ્કાસર’ વડોદરા એ માસીકો અને ‘જડજડાટ’ સુરત, ‘અર્નાવર્તમાન’ રંગુન, ‘રંગુનસમાચાર’ રંગુન, ‘બાબુલખી’ નડિયાદ, એ સાપ્તાહિક પત્રો આ અન્યમાળાના બદલા તરીકે મળ્યાં છે જેનો ઉપકાર સહિત સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. બીજાં જે જે વર્તમાન પત્રો અને માસિકો ઉપર આ માળાનાં પુસ્તકો બદલા તરીકે મોકલવામાં આવ્યાં છે તે સર્વેને પોતાનાં પત્રો બદલામાં મોકલી આપવાની પ્રાર્થના છે.

‘જડજડાટ’ ‘રંગુન સમાચાર’ ‘નવયુગ’ ‘યુગધર્મ’ ‘તોષ’ વિગેરે પત્રોએ આ માળાના પ્રથમ પુસ્તક ‘રાષ્ટ્રિય’રત્ન કલ્પિકા’ની જે નોંધ લેવા કૃપા કરી છે તે બદલ તે સર્વના આભારી છીએ અને બીજા જે જે પત્રકારોએ હજી સુધી અન્યમાળાની નોંધ નથી લીધી તે સર્વને આ બીજા પુસ્તક ‘રાષ્ટ્રિય સાહિત્યવિનોદ’ની નોંધ લેવા વિનંતી છે.

‘જન્મભૂમિ’ અન્યમાળાને આશ્રય આપનાર

ગ્રાહકોની નામસવલિ.

- (૧) શ્રીયુત્તમ મણિલાલ અગવાનદાસ નડિયાદ, (૨) નાથલાલ લાધ-દાસ ખેમાતવાળા મુંબઈ, (૩) રામભાઈ મોતીભાઈ પટેલ મુંબઈ, (૪) ચંકરલાલ રણછોડભાઈ પંડયા મુંબઈ, (૫) ન્દાનસાલ કાળીદાસ શેરદલાલ અમદાવાદ, (૬) શ્રી લક્ષ્મીવિજય હોમ લાયબ્રેરી કાસર, (૭) શાન્તીલાલ લાલજીભાઈ ઈન્જનીયર મુંબઈ.

અર્પણ પત્રિકા

રાષ્ટ્રીય દાનવીર

ડૉ. પ્રાણલવનદાસ જગલવનદાસ મહેતા

રંગુન.

શ્રીમાન્ મહાનુભાવ,

જે પરમાત્માની કૃપાથી આપના વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચ
લવનમાં શ્રી અને સરસ્વતીનો અપૂર્વ અને સુંદર યોગ
થયો છે, તેજ પરમાત્માની પ્રેરણાથી, આપની રાષ્ટ્રીય
દાનવીરતા ઉપર મુગ્ધ થઈ, આપની પરવાનગી વગરજ,
શુજ્ઞ સહિત્યવાદિકામાંથી ચુંટી કઢાડેલાં મધુર રાષ્ટ્રીય
પુણ્યોથી શુષેલા આ નાનકડા પુસ્તક રૂપી માળા, આપના
પવીત્ર કંઠમાં અર્પણ કરૂં છું. ત્હને સકાને માટે આપના
ઉદર અને વિશાળ વક્ત્રસ્થળ ઉપર ધારણ કરજો, અને
તેની મધુર દિગ્ધ રાષ્ટ્રીય પરિમળ આપની આસપાસના
વાતાવરણમાં મહેકાવજો.

‘જન્મભૂમિ’ મંચમાળા

વોલ્યુમ ૧૧ સં. ૧૯૮૦

સેવક,

ચન્દુલાલ નન્દલાલ દેસાઈ,
પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પાન	વિષય	પાન
દેશભક્તિ	૧	મારો દુર્ગોત્સવ	૫૬
બાપુ દેવદાસ	૨	કિંકરના મનોરથ	૬૩
ભગત દાના દુધા	૮	પોલિટિક્સ	૭૨
શ્રી. ગોકળદાસ તલાડી	૧૧	બેઠકહૃદય	૭૮
ખેડી બ્રમણ	૧૬	ભારતવંશીઓનું મનુષ્યત્વ	૮૧
પ્રેમધેલી પ્રજા	૧૭	સત્યાગ્રહની છેલ્લી ભડત	
આયર્લેન્ડનો યગ	૨૦	ધેરથી શરૂઆત	૮૮
હક સાહેબ	૩૧	શ્રેવતમુખનાં પક્ષી	૯૨
રાષ્ટ્રિયધ્વજ સંગ્રામ	૩૪	સર્વવ્યાપી હડતાળ	
બિલાડી	૪૮	આડ વીરોનું અભિદાન	૯૯
જોક સંવાદ	૫૬	અંદનબાળા	૧૦૪

‘જન્મભૂમિ’ ગ્રન્થમાળાને

મદદ કરવાની યોજના:—

૨. ચંદ્રેશ્વરક—આ માળાના ૧૨ આલોકો કરી આપશે તેમને રૂપાના અને પચાસ આલોકો કરી આપશે તેમને સોનાના ચાંદ આપવામાં આવશે. આલોકો કરતા માટે જાહેર ખર્ચ વિગેરે જોઈતું સાહિત્ય પુર પાડવામાં આવશે.

આજીવનના આલોક—એકી વખતે રૂ. ૫૧૭ આપશે તે આ માળાના આજીવનના આલોક થઈ ચકશે લાયજીવીઆ પણ આજીવન આલોક થઈ જશે. ‘અસ્માન’ ફંડનો લાભમળશે.

શુભેચ્છક—એકી વખતે રૂ. ૨૦૧ આપશે તે આ માળાના શુભેચ્છક કહેવાશે. શુભેચ્છકોની નામાવલી માળાના વર્ષારંભના પ્રથમ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. ઉપરાંત માળાના દરેક પુસ્તકની ત્રણ નકલો તેમને વગર લવાજમે મળતી રહેશે. તથા આલોકના જેટલો સર્વ હક તેમને રહેશે.

આશ્રયદાતા—એકી વખતે રૂ. ૫૦૧ આપનાર આ માળાના ‘આશ્રયદાતા’ કહેવાશે. તેમની છબી પ્રગટ કરવામાં આવશે વળી દરેક વર્ષે પ્રથમ પુસ્તકમાં ‘આશ્રયદાતા’એના આશ્રયને! ઉદ્દેશ્ય કરી ઉપકાર માનવામાં આવશે. માળાના દરેક પુસ્તકની પાંચ નકલો તેમને વગર લવાજમે આપવામાં આવશે ઉપરાંત આલોકના જેટલો સર્વ હક તેમને રહેશે.

પ્રકાશક—‘જન્મભૂમિ’ ગ્રન્થમાળા—નડીઆદ.

દેશભક્તિ.

ભાષામાં મીઠામાં મીઠા જે ડાઘ શબ્દો હોય તો તે જનની ' અને ' જન-મભૂમિ ' એ જે છે. આખ મીઠીને પ્રેમ અને મદદા જે કયાંય દોળવી હોય તો તે આ જેજ ઉપર. પણ, અપ્રસોસ, નાનપણથી જોડિંગમાં રહેલા વિવાર્થિયા માને જુલી જાય છે, માની પૂજા કરતાં સરમાય છે, અને જુમિ સાથેના સંબંધ તોડી જેઠેલા લોકો દેશને જુલી જાય છે, દેશ-ભક્તિને વિસારી મુકે છે.

“ હાં રે અમે ખેડવાયાંનાં છાંર !
 હાં રે ખેડ કરીયે અમે તો ખાંતે,
 હાં રે અમે ખેડવાયાંનાં છાંર !
 હાં રે પરભાતે તે ખેતરે જઈયે, -
 સમીસાંજ સુધી ખેતરે જ રહીયે,
 હાં રે અમે ખેડવાયાંનાં છાંર !

એમ જે ગાઈ શકે તેનાજ હૈયામાં દેશભક્તિનો સાચો ઉમળકો આવી શકે છે. તે જ દેશને માટે 'લડી શકે છે, પ્રાણ અર્પણ કરી શકે છે. તેજ દેશની ઇચ્છાત આખરનું' શિરને સાટે રક્ષણ કરી શકે છે.

ચરોતરમાં પ્રાણ છે; ચરોતર વીરભૂમિ છે, એનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો આપણને હમણાંજ મળી ચૂક્યો છે. જેલમાં જ્યારે ચરોતરના સત્યાગ્રહની સ્ફોજસાજ ખખર મળતી ત્યારે ખેટલો આનન્દ થતો કે એ આનન્દમાં જ ચારો મંદવાડ રૂં જુલી

મથા. મેં મનમાં કહ્યું, ચરોતરના પાટીદારો ભૂમિની કંઠર કરે છે તેટલીજ જનમભૂમિ એમનું કૌતુક કરે છે. સનાતન કાળથી ખેડુતોજ નીચા અને જ્ઞાયા ખતાવતા આવ્યા છે. ખેડુત રોમનો સામે વૈશ્યવૃત્તિ કાર્યજ ટકી ન શક્યું. પાટીદાર પ્રજા સામે દુકાનદાર સરકાર ટકી ન શકે એ ઇશ્વરે અનેક વાર કહી દીધું છે. આપણા નેતા પણ જ્યારે બેરીસ્ટર મટી ખેડુત અને વણકર થયા ત્યારે જ દેશમાં નવજીવન રેડાયું.

દેશની તમામ શક્તિ એના હળમાં હોય છે. હળની અણીથી જ સીતાનો જન્મ થાય છે અને પવિત્ર સીતાને અર્થજ રામ એવા અવતાર પરાક્રમ કરી ધર્મનો ફેલાવો કરે છે.

જનમભૂમિની સેવા એજ ક્રોઠ પુરુષાર્થ છે એમ શ્રીરામે ખતાવ્યું; શ્રીકૃષ્ણે પણ એજ ખતાવ્યું છે.

દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેસકર

ભાઈ દેવદાસ.

અસહકારની લડત જ્યાં જ્યાં બણીતી છે ત્યાં ત્યાં ભાઈ દેવદાસનું નામ અજાણ્યું નહિ હોય. ઉત્તર હિંદુસ્તાન થોડો વખત મહાત્માજીના સાહેબબદા તરીકે તેને ઓળખતું થયું છે. મદ્રાસમાં જ્યાં તેણે હિંદીપ્રચારનું કામ એક વરસ સુધી કર્યું ત્યાં તેને એક પ્રાણવાન પ્રચારક તરીકે સહુ ઓળખે છે. પણ ભાઈ દેવદાસની દેશસેવા અહીંથી જ શરૂ થતી નથી.

તેની સ્તુતિ કરવાને ખાતર તો નહિ જ, પણ તેનો દાખલો તેના જેવડી ઉમરના અનેક યુવકોને યોગદાયક નીવડે તે સારૂં આપ દેવદાસની કિશોર વયની ચોડી વાત કહેવા પ્રયત્ન કરું.

દેવદાસ કદી નિશાળે બેઠો નથી અને છતાં તે એક યુસ્ત વિદ્યાર્થી તરીકે જ્યાં મળે ત્યાંથી વિદ્યા બ્રાજનારો છે. તેનું બ્રાજપણ તો રમતમાં જ ગયું છે. ૫-૧૦ વરસનો થયો ત્યાં સૂધી ખીસામાં દશ વીષ વસ્તુઓ, જેવી કે સ્વેટપેન, લખો-ટીઓ, ખટન, સોય, દોરા, ટાંચણી અને જે કંઈ હાથમાં આવ્યું તે લઇને ફરે અને જે તેની રમતમાં મળે તેમ હોય તેની પાસે પહોંચી જાય. ઘણીવાર તેનું ખીસું નાનકડા સં-ગ્રહસ્થાન જેવું ભરેલું હોય.

મોટો થતો ગયો તેમ તેમ રમતની વસ્તુઓ બ્રાજવાની ને ગોઠીયાઓ મેળવવાની તેની ટેવે જ્ઞાનનો અડોળ મેળવવાની અને વિદ્વાનોની સેવા કરી તેમનાં મન રીઝવવાની જિજ્ઞાસાનું રૂપ લીધું. તેનું જ્ઞાન શુદ્ધ ન અને—તરંગી ન અને તેટલા સારૂં પિતાજીનું સુકાનીપણ પોતાની જીપરથી જરાયે ડાબવા લીધું નહિ. પિતાજી પણ પોતાના જીવનનું નાવ જે સંઘથી હંઠાયું તે જ સંઘ દેવદાસના જીવનનાવ પર આંધ્યો. સેવા એ તેની નિશાળ બની, સેવા એ તેનો અખાડો બન્યો, સેવા એ તેની રમત ગમત બની.

પિતાજીએ ઘરમાં વિદ્યાર્થીઓનો સંઘ વસાવ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની લડત દરમિયાન જેણે સર્વસ્વ લડતમાં હોમ્યું હતું એવાં માખાપેના બ્રાજકો દેવદાસના ૨૪ કલાકના

ગોઠીયા ખન્યા હતા. મદ્રાસી, હિંદી, ગુજરાતી, ગોરા, કાળા, હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, એવા અધાથી વસેલું ઘર નહાના દેવદાસની નિશાળ ખન્યું હતું. ઘરમાં રિવાજ એ હતો કે સૌએ ઘરકામગાં ઠાંધક કાંધક ભાગ તો આપવો જ નહાનો દેવદાસ હમેશ સાવધ રહેતો કે પોતાને ભાગે ઓછું કામ ન આવે અને અબજો પણ કાંધ પણ ગોઠીયાની ધર્પાને પાત્ર તે બને નહિ. ઘંટીએ દળવાનું હોય, પાણી ભરવાનું હોય, લાકડાં ઉપાડવાનું હોય કે ઠામ માંજવાનું હોય, સૌમાં બે તથુ વધારે કરીને પોતાના ગોઠીયાઓને તે હમેશાં પોતાથી સંતુષ્ટ રાખતો. બીજાને ભાગે થોડું ઓછું કામ આવે એ તેને ગમતું. આથી ગોઠીયાઓને તો તે ગોળ જોના થઇ પડ્યો હતો.

પિતાજીને ઘણાએ મિત્રો કડક શબ્દોમાં ચેતાવતા કે ચિત્રવિચિત્ર બાળકો ઘરમાં ભરીને પોતાના બાળકોનું ભવિષ્ય ખગાડનાર આવો પિતા ભાગ્યે જ પાક્યો હશે. પિતા કહેતા કે છોડમાં જ સ્વભાવ હશે તેવો જ રસ તે જમીનમાંથી ચૂસશે. દેવદાસના સ્વભાવનું વલણ તે હમેશાં તપાસતા રહેતા અને તેના ભવિષ્ય વિષે નિર્ભય હતા. બણવાનું ક્યારેક ચાલે અને વળી દહાડાઓ સૂધી ખંધ રહે. સાંજની પ્રાર્થના વેળા રામાયણ, કાવ્યદોહન, ભાગવત વગેરેમાંથી ચૂંટેલા ભાગો વંચાય અને તેના પર ચર્ચા થાય એમાં જ શિક્ષણનો મુખ્ય ભાગ સમાયો હતો.

એમ કરતાં સત્યાગ્રહની લડતનો છેલ્લો અંક આવ્યો. દેવદાસના બાળમિત્રોમાંથી ૧૯ વરસની ઉપરના અધા જલમાં

પહોંચ્યા. મોટાભાઈએ, માતા, પિતા એમ અનુક્રમે એક પછી એક જ્વલમાં પહોંચ્યા. દેવદાસ જ્વલમાં જવાનું મન થયું. એ કહે પણ તેને ૧૪મું વરસ ચાલતું હતું. તેને જ્વલમાં સંઘરે તેમ હતું નહિ. ઠોઠ પણ ૧૬ વરસના જ્વલ જનારા જેટલી જ તેની તૈયારી હતી. પિતાએ મૂરખરાજની વાર્તા (ટોલસ્ટોયની વાર્તાઓમાંથી એકનું તારણ) એવા તો રસથી વારંવાર સંભળાવી હતી કે એકેએક વીધાર્થી ક્યારેક ક્યારેક જમવા બેસતાં એકબીજાને પોતાના હાથમાં પડેલા આંટણુ દેખાડે અને કહે કે પોતે જમવાને હકદાર છે. તે વાર્તાના નાયક મૂરખરાજને એક ખડેન હતી. તે અલણુ હતી અને વળી મૂંગી ખડેરી હતી. ભાઈ પણ અલણુ જ હતો, પણ તેનાં સર્વ અંગ છવનથી ભરેલાં હતાં. જાતમજૂરીથી ઉત્પન્ન થાય તેનો જ ઉપભોગ થાય એ આ ખડેનભાઈ ખન્નેનો સિદ્ધાંત હતો. પોતાને ત્યાં ઠોઠ અતિથિ આવે તેના હાથમાં આંટણુ ન એવામાં આવે તો તે અતિથિને આ ભાઈખડેનની પંગતે જમવાનો અધિકાર નહોતો. એ કંઠણુ સિદ્ધાંત બાળકોની આ ટોળીમાં એક બેલ બની રહ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાની જ્વલમાં ઠોઠાળી, પાવડા, નીકમ વડે બોદવાનું કામ તત્કાલેથી દેહીઓને અપાતું તે આ બાળકો જાણતા હતા, તેથી બધાઓએ ઠોઠાળી પાવડાઓને પોતાના હાથમાં રમતા કરી મૂક્યા હતા. તપતા સૂર્યની નીચે કામ કરવાનો મ્હાવરો તેઓએ પાડી લીધો હતો. જ્વલમાં સત્યાગ્રહ કરવા અપવાસ કરવા પડે તો તેનો મ્હાવરો પણ કરી લીધો હતો.

દેવદાસ આ બધી બાબતોમાં કાંઈથી પછાત નહોતો; પણ તેને જલ જવાની તક મળી નહિ. પછી જલ જનારા સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવવાને શું કરી શકાય તેનો વિચાર પાછળ રહેનારાઓમાંથી મ્હોટરાઓએ કર્યો. સુકાનીની સાથે મસલત કરી. જલ જનારાને જલમાં સ્વાદિષ્ટ ઊંચાક નહિ મળે તે સાથે આપણા ઊંચાકમાંથી સ્વાદનો ત્યાગ શી રીતે કરવો એ એક વાત અને તેઓને સખત મજૂરી મળે તેમ આપણે પણ સખત મજૂરી કરીએ એ બીજી વાત. આ વાત જલવાસનાના ઉત્સુકોની પાસે મૂકવામાં આવી. બંને વાત તેઓએ જીપાડી લીધી. જલોઓ પાછા વિજય સાથે ઘેર આવે નહિ ત્યાં સુધી અન્નમાં લવણનો ત્યાગ કરવો અને ફીનીકસના છાપખાનામાં ખાલી પડેલી જગ્યાઓ લઈ તેઓની ખોટ પૂરવી એ બે બાબતોનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો અને તે અંત સુધી પાડ્યો. સવારના ૪ વાગે ઉઠે ને રાત્રે આઠ વાગ્યે સુઈ ત્યાં સુધી નાનો દેવદાસ કામમાં મચ્યો રહેતો. દાતણપાણી કરી નાના છોકરાઓને ઉઠાડે. તેઓની પાછળ કાંઈક વખત ગાળે ને ઘરનું પરચુરણ કાંઈ કામ હોય તે કરી નાસ્તો લઈને છાપખાનામાં પહોંચે. ત્યાં આઠ ઠલાક (વચ્ચે એક ઠલાક જોજનની રજ મળે તે ખાદ કરીને) ને ક્યારેક દસ ઠલાક પણ ઉભા ઉભા બીજાં જોઈવવામાં, મુક સુધારવામાં, પાનાં બાંધવામાં ગાળે. કાચવાહકની દરેક સુચનાનો કાળજીપૂર્વક અમલ કરવો અને પછી સાંજ પડ્યે વાળું કરી, કામકાજ આટોપી પ્રાર્થના કરીને ફરી રાતના આઠ વાગ્યા સુધી ગ્રાહકોને છાપાં મોકલવાનાં હોય તેનાં સિરનામાં કાગળ પર

લખવાં, આ ભાષા દેવદાસનું કેટલાક દિવસો સુધી-વજ્ર માસથી વધારે વખત સુધી-નિત્યક્રમ' થઇ પડ્યું હતું. એ ખાળકની આવી મદદ વિના નિર્જન થયેલું છાપખાનું કેમ ચાલ્યું હોત? જેલમાં જેઠલી માવાળાં છોકરાંઆનું નાનું ટાણું કેમ સચવાયું હોત? આ બધું ભાષા દેવદાસ માટે એક અન્ય રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય સમાન હતું. અને ત્યાર પછી જે જે સંજોગોમાંથી તે પસાર થયો તે બધા પૂર્વના શિક્ષકની સાંકળ રૂપે થયા છે.

આજે ભાષા દેવદાસની જૂની ઉત્કંઠા વૃક્ષ થઇ. તેના હાથનાં આંટણો કેટલાક વખત થયાં કલમ પકડવા છતાંયે સાવ નાબૂદ થયા નહિ હોય. અને તેથીજ સખત મજૂરીની કેદ ન મળવાથી જ્યારે તેણે જેદ ખતાવ્યો ત્યારે તે બહાષ ખાટવાને ખાતર નહિ પણ પોતાના રાષ્ટ્રીય શિક્ષકની પ્રવૃત્તિને ખાતર જ હતો, ખરે ! ભાષા દેવદાસનું રાષ્ટ્રીય શિક્ષક તેની રાષ્ટ્રીય સેવામાં જ પયોગ થતું આવ્યું છે.

ભાષા દેવદાસે જે શિક્ષક પ્રાપ્ત કર્યું છે તેની ઇર્ષ્યા કેને ન થાય ! પણ જેને થાય તેણે તે ખાળકોના જેવી જ સેવાવૃત્તિ પાલવી બેઠી.

મનમોહન બુસાલમંદ ચંપી

“ જન્મચૂંબિ ” ગ્રંથખાળાનાં પુસ્તકો.

(૧) રાષ્ટ્રિય રત્ન કવિજ્ઞ (૨) રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય વિનોદ
કૌમલ દરેકને ચાર આનંદ દર્શાવે સાચે પાંચ આનંદ

ભગત દાના દૂધા.

અમદાવાદમાં સારંગપુર-એક ટોડાની મસલદ પાસે, ટેડ-વાડામાં, દાના દુધા રહે છે. દારનાં પીઠાં પર મહાત્મા ગાંધી-જીએ પહેરા રખાવ્યા તે દરમીયાન દાના દુધાને લાગણી થઈ, “અરેરો આવા કળના ગરબ જેવા મોટા લોક આપણી ખાતર દુઃખ વેઠે છે ને આપણે હજી દીવ્યાન્ન કરીશું?” એવા વિચાર આવ્યો તેજ સાંજે દાના પીઠા સામું ન બેતાં સીધા ઘેર ગયા. દાર પીઠા વગર ધણી આવ્યો એ અમત્કાર બેઠ એની વહુને નવાઈ લાગી. વહુને દાનાએ વધામણી ખાધી કે આજથી મેં ધણી મુક્યું છે કે દાર કરામ છે. ‘ચોક્કો’ ની ખબર એની બીને હતી એટલે એ ‘મહાત્મા ગાંધીજીનું બહુ થયે’ એમ જ બોલી ઉઠી.

દાર પીને દાના આવતો ત્યારે વહુને રોજ મારે. ઘરમાં પેસા રહે નહી. રોજના છ સાત રૂપીયા મુઠી દારમાં ખર્ચા નાંજે. વિલાયતી દાર પીયે ને મહુડીયે પીયે. છોકરાં નાનાં, ખાવા બેઠયે, લુગડાં બેઠયે પણ દાર પીતાં પેસા બચે ત્યારે ને? ખરાજે, ધણીથી ચોરી છુપીથી કંઈ બચાવેલા પેસામાંથી જી મારફત ઘર નભતું. પણ એ વેવલા, ૭૦૦-૮૦૦ રૂપીયા દેવું થયું ને બ્યાજ વધતાં ગયાં.

દાર છોડવાની વાત સાંભળી જેરી બહુ રાજ થઈ ને તે દિવસથી ધણીને બહાર જવાની મના કરી. જો કહે “તમે ઘરમાં જ રહેજો. આજ મનુજી તમને મુશ્કેલી મુઝાડી છે. મેં કાયમ રહે તે માટે પીઠાનું મ્હાં જ કરે બેઠો નહી ને

ભાઇખંધ દોસ્તદારને મળશે નહીં. તમારું ને છોકરાનું હું પૂરું કરીશ. ” ધણીને એ વાત પસંદ પડી. પછી બેરી વેર બચ ને ધણી બેર રહે. બેર બેઠા બેઠા એ છોકરાં સંજા ને પ્રભુનું ભજન કરે, ઘરઆંગણું ચોખ્ખું રાખે, છોકરાને નવરાવે, લુગડાં ધુએ ને રસોઇ પાણી પણ બેરીની ખાતર કરી રાખે. વહુના પણ એ ગુણુ બેવા લાગ્યો. એમ થોડા દિવસ નિર્વિદને બચા-દાર પીધા વગર એને કંઈ નુકસાન ન થયું, પણ હિલટો શરોરને ફાયદો માલમ પડ્યો. ઘરમાંથી કલેશ કંકાસ ગયો ને છોકરાં વેળાસર ખાવા પામ્યાં. આટલું છતાં કોઇ કોઇ વાર દાનાને દારૂનું મન થઇ આવતું, પણ એ તો એ તરત પોતાના આ સુખનો વિચાર કરી મારી શકે, છતાં વધારે દબતા મેળવવા એ શનીયા પીરની જત્રાએ ગયો. શનીયા એ એક ટેડ હતા. તે પીર થઇ ગયા. એમનું ધામ લીંબડી ધાંગધ્રા પાસે છે ને એમની ખાંધાઓ રખાય છે. ત્યાં જઇ દાનો કહેવા લાગ્યો, “ જાપજી મારી ટેક રખાવજો, ને મમે તેમ થાય પણ આ જીંદગીમાં મારે દારૂ કદી પીવા નહીં એવું મારું પણ છે તે સાચવજો ” થોડા દિવસ પછી વળી દાનો દારૂકા ગયો, પાવાગઢ ગયો ને ડાકોરજી પણ જઇ આવ્યો. બેર આવીને પાછો એ જત્રાઓ ઉજવે ને એમ નિ-શ્ચયઆગળ વધારતો ગયો.

દાનો હવે પુણ્યદાન કરે, રોજ ન્હાય, ચોખ્ખો રહે અને શુદ્ધ ખાદી પહેરવા લાગ્યો. રોજ એક અભ્યાસતને જમાડી. જમે ને ભજન કીર્તનમાં વખત ગાળે, આવા સુખમાં છ એક મહિના વહી ગયા.

દાનામાં હવે સ્ત્રીને વિશ્વાસ ઉપજ્યો. એટલે એણે એક દિવસ કમાવા જવાની રજા માગી તે સ્ત્રીએ આપી. પછી એ માટી ખોદવાના કંદ્રાકટ હોવા લાગ્યો ને પ્રમાણિકપણે ગંજુરી કરવાથી એ પૈસા કમાયો. ધીમે ધીમે એકવચનીપણાથી એનું કામ વખણાયું ને આ બે વર્ષમાં તો એ ઠીક કમાયો. ૮૦૦ રૂપિયાનું દેવું પતાવ્યું. ઘરમાં તાંબા પીત્તળનાં વાસણ સીધાં ને અનાજપાણીની પણ છુટ થઇ.

અગીયારશ પુનર્મે, દાનાને ઘેર ભજનમંડળીઓ આવે છે ને આખી રાત ભજનોની એવી ધુન મચે છે કે આસપાસના વાણીઆ બ્રાહ્મણ પણ એ સાંભળવા આવે છે.

દાનો દારૂડીઓ કહેવાતા તે હવે ભગત કહેવાય છે. એનો હસ્તો ચહેરો, એની જ્ઞાની આપવીતી વાતો, એનાં છોકરાનાં ગેલ એ બધું સંતોષ ઉપજાવે છે. 'ચોક્કી' એ આંકડા એતાં નિષ્ફળ લાગે છે. બધી મહેનત વ્યર્થ ગઇ મનાય છે, પરંતુ દાના ભગત જવાં કેટલાંએ કુંટુંગો દારૂના દુષ્ટ વ્યસનમાંથી મુક્ત થઇ એ ચોક્કીને પ્રતાપે સુખી થયાં હશે એની ગંજુરી દોણે કરી છે?

મને તો દાના ભગતનું દૃષ્ટાંત બહુ ઉરોજક થઇ પડ્યું છે અને એમની પીછાન કરાવનાર મારા મિત્રનો હું હજી ઉપકાર માનું છું. મેં પણ ચોક્કીમાં યથાશક્તિ સેવા કરી હતી. મને લાગે છે કે આવું એક ઘર પણ સુખી થયું હોય તો અમારી બધાંની મહેનત નકામી નથી ગઇ.

નવજીવન.

શ્રી. ગોકળદાસ તલાટી.

શ્રી ગોકળદાસ સાથે બાલ્યાવસ્થાથીજ મ્હારો ગુરુ-ભાવ, હું ત્યારથીજ અનેક વિષયોમાં એમનેજ અનુસરનારો અને યુવાનોના વેગમાં એમનોજ ખાલ્યો ખરનારો, તે એમના વિષયમાં શું લખું અને શું ના લખું? એમણે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ નવયુવક સૈનિકના હિમ્મતથી રાષ્ટ્ર હવળના રક્ષણ અર્થે નાગપુરમાં ગુજરાતની પ્રથમ ટુકડીના નાયક બની તારીખ ૧૫મી જુને પોતાનું બલીદાન આપ્યું. રાષ્ટ્ર કાર્ય માટે પોતાની કુરબાની કરી બતાવનારનો એથી સુંદર પરિચય શો કરવાનો હોય? એથી વધારે સદ્બાળ્ય અને જીવંતીનું સાર્થક શેનું હોય?

શ્રી. ગોકળદાસ તલાટી એટલે સરળ હૃદયના છતાં બ્યવહાર ચતુર, સામાજિક અને રાજદ્વારી શેતરંજ રમી જાણનાર, નડિયાદના શ્રેષ્ઠ નાગરિક, કુશળ વકીલ, જ્ઞાતિ, ઠામ, અને મામના ઝઘડાઓ પતાવવામાં સદાના પંચ કે શીરપંચ, સ્વદેશ માટે અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિ ધરાવનાર, સાહસિક, પ્રેમાળ, અને નડિયાદની સર્વ જાહેર પ્રવૃત્તિઓના દ્રષ્ટા.

મુખાઈ યુનીવર્સિટીના સ્નાતક થઈ એમણે પોતાનું તેજસ્વી વિદ્યાર્થી જીવન પુરૂ કરતાંજ તેઓ નડિયાદની હાઈસ્કૂલના અધ્યાપક થયા. આ વખતે શ્રી. મોહનલાલ પડયા એમનાજ વર્ગમાં શિક્ષણ લેતા. છ મહિનામાં એમની બદલી સુરત કરવામાં આવી એથી તેમણે તરતજ સરકારી નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું. અને વકીલાતનો અભ્યાસ કરી ૧૮૯૩ માં એલ. એલ. બી. થયા. મુળથીજ એમનો સ્વભાવ સ્વતંત્ર,

એટલે વકીલના ધંધામાં સારી આશા છતાં કોર્ટોના રજડામાં પડવાને બદલે ખેતીવાડી કરવાનું પસંદ કર્યું. એમના પિતા પાલનપૂરના નવાખની નોકરીમાં હતા, તેથી પાલનપૂર રાજ્યની સરોતરા ગામની જમીન રાખી ત્યાં માટા પાયા ઉપર ખેતી શરૂ કરી. આ ખેતીવાળી જગાએ એક નાનું ગામ પણ વસ્યું અને તેનું નામ 'ગોકળ પૂર' પાડ્યું. ખેતીના અનુભવના અભાવે ભારે ખર્ચ કરવા છતાં તેમાં નિષ્ફળ ગયા. આથી એમને વકીલાત શરૂ કરવી પડી. વકીલાતના ધંધામાં તેઓ ઘણા આગળ વધ્યા. અને પ્રથમ પંક્તિના વકીલ ગણાયા.

સને ૧૮૯૩ માં મદ્રાસ ખાતે ભરાયેલી કાંગ્રેસમાં તેઓ પહેલવહેલાજ પ્રતિનિધી તરીકે ગયા અને જીલ્લાની કાંગ્રેસ કમીટીના મંત્રી પદે નીમાયા. ગોકળદાસભાઈ ત્યારથીજ મહાસભાના પરમ ભક્ત બન્યા. એમણે અત્યારસુધીમાં ભાગ્યેજ એકપણ કાંગ્રેસની બેઠક છોડી નહોતી. નડિયાદ અત્યારસુધી બહાર જીવનમાં પડ્યું ન હોતું. નડિયાદના સાક્ષરો, તત્ત્વ જ્ઞાનીઓ, કવિઓ, અને રાજદ્વાર પુરુષોએ પોતાની જન્મભૂમીની અનુપમ સેવાઓ કરી હતી, ગુજરાત અને ગુજરાતની બહાર વિવિધ ક્ષેત્રોમાં એમની શક્તિઓ ધીન થઈ રહી હતી, છતાં મહાસભાની પ્રવૃત્તિમાં કે. ઝવેરી દાસ યાજ્ઞિક અને પ્ર. મણીલાલે દ્વિવેદી વિના બીજા પ્રત્યક્ષ ભાગ લેઈ શકેલા નહીં. એમણે નડિયાદ જોવી ફક્તુપ ભૂમિમાં જી વાવેલાં અને તેને ગોકળદાસભાઈએ ઉછેરવાનું કામ હાથમાં લીધું. વિવિધ વિચારોના વિનિમય માટે અન્ય નાગરિકોની સહાયથી એક કલ્પ સ્થાપી અને ધોમે ધોમે નડિયાદને રાષ્ટ્રકાયમાં બદલી કહ્યું.

ગોકળદાસભાઈએ ૧૯૫૬ ના દુષ્કાળ વખતે ભારે સેવા ઉઠાવી હતી. ૧૯૬૫ માં મ્યુનીસીપાલિટીના લોક નિયુક્ત સભાસદ થયા ત્યારથી આજસુધી અખંડ રીતે તેના સભાસદ રહ્યા. નડિયાદની મ્યુનીસીપાલિટી પ્રથમથીજ સરકારમાં પ્રતિષ્ઠાને પામેલી, તેથી એને પ્રથમ ખીન સરકારી પ્રમુખનેા લાભ મળેલો. એના સારા માટે સરકાર સદાયે વખાણ કરતી. ઠેળવણી વિષયમાં પણ તેના ઇલાકામાં પ્રથમ દરજ્જે હતો. આ બધા સરકાર સાથેના સુદર વહીવટમાં ગોકળદાસભાઈએ મુખ્ય ભાગ ભજવેલો. અને છેવટે તેઓ ચોખ્ખરીતે મ્યુનીસીપાલિટીના લોક નિયુક્ત પ્રમુખપણ થયા.

એમને પોતાની શક્તિઓનો ખરો ઉપયોગ કરવાની તક તો ખંગાળાના ભાગલાના પરિણામે આખા દેશમાં ચાલી રહેલી સ્વદેશ અને બહિષ્કારની ચળવળ વખતે મળી. નડિયાદ આ વખતે એના ખરા સ્વરૂપમાં ઝળક્યું. આખા ગામમાં સ્વદેશની હીલચાલ પૂરજોશથી ચાલી રહી. હજારોએ એ વખતે સ્વદેશીની પ્રતિજ્ઞા લીધી. મહાજને વિદેશી ખાંડનો વપરાશ બંધ કર્યો. કે. ગોવર્ધનરામભાઈના હાથે સ્વદેશીની દુકાન ખોલવામાં આવી. આ સર્વ કાર્યમાં ગોકળદાસભાઈને અત્ર ભાગ તો ખરોજ. ૧૯૦૭ માં નડિયાદના અમેરીકન મીશનના ૧૬ યુવાનો મીશનમાંથી છુટા થતાં તેમને હિંદુ ધર્મમાં પુનઃ દાખલ કરવામાં આવ્યા, તેથી તેમના ઉપર મીશનના પાદરીએ ચોરીનો કેસ હલો કર્યો, તે વખતે શ્રી. વિક્રમભાઈ પટેલે યેરિસ્ટર થઈને આવ્યા પછી પ્રથમથીજ આ અનાથોના બચાવ માટે કેસ લીધેલો અને

છેવટે એ ઠેસ માંડી વળાયો. આ સમયે દેશ ભકત લાલાજી માંડલેના કારાત્રહર્ષથી છુટયા તે વખતે પંજાબ વગેરે સ્થળે ભારે દુકાળ પડેલા તે વખતે એ દુકાળમાં મદદ કરવાને ભરાયેલી સભામાં અનાયાશ્રમ ઠાઠવાનો નિશ્ચય થયો. શર-આતમાં અનેક નિમ્નોને દુર ઠરી આશ્રમને હાલની સુંદર દશાએ પહોંચાડવાના કાર્યમાં ગોઠળદાસ ભાઈનો હિસ્સો ઠોઠથી પણ ઉતરે એમ નથી.

ખેડોના સત્યાત્રહ વખતે પણ એમણે મહાત્માજીની સલાહ પ્રમાણે સારી સેવા બજાવેલી. કાળા કાયદાની લડતમાં, અને ચાલી રહેલા અસહકારના ધર્મયુદ્ધમાં એમણે કરેલી સેવાઓ પ્રસિદ્ધ છે. મહાત્માજીના પંજાબ જતાં પકડવાના સમાચાર સાંભળતાં અનેક સ્થળે લોકોએ ખેબાન યાત્રી અત્યાચાર કરેલા તે વખતે નડિયાદની હદમાં લશ્કરની ટ્રેનને પાટા ઉપરથી ઉતારી નાંખવા અને તાર તોડવાના બનેલા પરિણામે નડિયાદ ઉપર વધારાની પોલીસ મુકી તેનું ખર્ચ વધુકે અને પાટીદાર ભા-ઈઓ પાસે લેવાનું કરાવેલું, તે વખતે મહાત્માજી, ગોઠળદાસ-ભાઈ અને મહુને મોરલી વગાડનાર અને પાટીદાર ભાઈઓને નાચનાર ગણવામાં આવ્યા હતા. આ કર વસુલ કરવાનું મ્યુનીસીપાલિટીને સાંપવામાં આવેલું, તે વખતે ગોઠળદાસભાઈની મ્યુનીસીપાલિટીએ ભારે લડત લડી કરની એક પાઈ પણ વસુલ કરી આપવા ના પાડી હતી. છેવટે સરકારને પોલીસ ઠાપી લઈ દંડની રકમ માંડી વાળવી પડી હતી.

કલકત્તાની મહાસભાએ અસહકારનો ઠરાવ પસાર કર્યો, કે તરતજ મહાત્માજીની વજર નડિયાદ તરફ ખેંચાઈ. ગોઠળદા-

સભાઈ આ વખતે મહાત્માજી સાથે હતા. મહાત્માજીએ પુછ્યું કે, નડિયાદની મ્યુનીસીપાલિટીમાં તમે પ્રમુખ છો અને બહુમતિ લોકોની છે, તો તેમાં તમે કેળવણી સંબંધમાં અસહકાર કરી શકો કે કેમ ? ગોકળદાસભાઈએ તરતજ હા પાડી અને જણાવ્યું કે લોકો પણ આ લડતમાં અમારી સાથેજ હોવા રહેશે. આથી મહાત્માજીએ જણાવ્યું કે તમારે જઈ તરતજ લોક મત કેળવી કેળવણી વિષયમાં મ્યુનીસીપાલિટીને સ્વતંત્ર બહેર કરી સરકારની સહાયનો અસ્વીકાર કરી મ્યુનીસીપાલિટીની શાળાઓને મહાસભાની આજ્ઞા મુજબ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ બહેર કરવી. ગોકળદાસભાઈએ આ બીડું ઉઠાવ્યું અને સરકાર સાથે તુરંત યુદ્ધ કરી યુક્તિ પ્રયુક્તિબુદ્ધી કાર્યને પાર પાડ્યું. અને એજ વખતે મહાત્માજીની રૂબરૂમાં કલકત્તામાંજ એમણે પોતાને માટે અતિકુળ સંજોગો હોવા છતાં બ્રિટિશ કોર્ટમાંના પોતાના વકીલાતના ધંધાનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

ગોકળદાસભાઈના સ્વભાવ અતિશય સ્નેહાળુ છે, એમને અનેક ટીકાઓ માટે બે પરવાહ રહી પોતાનું ધાર્યું કરાવાનો સ્વભાવ અબદુલ્લે નથી. આ આગ્રહી સ્વભાવને લીધે તેઓ અનેક કાર્યો કરી શક્યા છે. મૂળથીજ એ ખાનદાનીમાં ઉછરેલા એટલે એમનામાં કંઈક પ્રમાદ ખરો, પણ સમય આવતાં તેઓ તેટલાજ બેશથી યાહોમ ઝોકાવામાં કદિ પાછા નથી પડ્યા આથીજ એમને નડિયાદના પ્રિય 'બાપુ' નું જીવનામું મળેલું. હુકો એ એમના આરામ વખતની પ્રિય વસ્તુ, કામમાં પણ એના વિના રસ ના આવે. છતાં એમનું

મહત્વ એમાંજ છે કે, માતૃભુમિના સ્વમાનના રક્ષણ માટે રાષ્ટ્રવજ રક્ષણના ધર્મયુદ્ધમાં બલિદાન આપવાનું આબ્દાન થયું કે તરતજ તેઓએ બધાનો ત્યાગ કરી, પોતાના પ્રિય નડિયાદ અને તેની અનેક પ્રવૃત્તિઓ જે એમની હાજરીમાં નિર્ભય હતી તેની પણ પરવા નડિયાદની ખાનદાનીને અને મળુને સોંપી, એક સાદા સીપાઇની પેઠે બહાર પડ્યા, અને સુજરાતના પેડેલા ભોગ તરીકે પોતાની કુરખાની આપી જેલમાં જવાનું સૌભાગ્ય મેળવ્યું.

કુલચંદ બાપુજી શાહ.

ખોટી પ્રમાણ

એક લાખ લોકો ત્રીસ કરોડ પ્રજાને મજબુર કરી રહ્યા છે. એનું કારણ એટલું જ છે કે આપણે પોતે તેમના ઉપર મોહિત છીએ, આપણે માની લઇએ છીએ કે અંગ્રેજ અહિંથી જશે, તો આપણે આપસ-આપસમાં લડી મરીશું. આ બમણાને આપણે ફેંકી દેવી જોઇએ. આપણે આ એક લાખ અંગ્રેજોને હાથે મજબુર બંનવાનો ઇન્કાર કરવો જોઇએ. હિંદુ-મુસલમાનોએ મળીને ખૂન કરવાને બદલે ખૂન રેડીને જ સ્વ-તાંત્ર થવું જોઇએ. એજ એક રસ્તો છે. બીજો રસ્તો નથી એ હું તમને સમજાવવા ઇચ્છું છું. સેતાનની સાથે સેતાનીથી નહીં પણ ઇશ્વરની મદદ લઇને જ લડીને જીતી શકાય, સેતાનને મજબુર કરી શકાય; અને ઇશ્વરની મદદ એને જ મળે તેના દિલમાં મહોળખત છે.

મહાત્માજી

પ્રેમ ઘેલી પ્રજા.

ગોરખપુરથી રાત્રે ૮૧૧ વાગે ગાડી જીપડી કાશી જવા બંટની સ્ટેશને લગભગ અગિયારેક વાગે ગાડી અદલાય છે. ગાડી દરેક સ્ટેશને જીપી રહેનારી હતી. ગોરખપુરના કાર્યકર્તાઓએ હીથ પ્રગટિથી અમારે માટે એક બે ઠેકના ડાખ્યા હતાં. રાખી અમને ગાડી બદલવાની ચિંતામાંથી મુક્ત કર્યા હતા. પણ અમને કોઈ ચિંતામાંથી મુક્ત કરી શકે એમજ ન હતું. ગોરખપુર પછીના જ સ્ટેશનથી દરેક સ્ટેશને માણસોનાં ધાડધાડી આવીને અમારા ડાખ્યા ઉપર હાથો મચાવવા લાગ્યાં. કંઈ જાંજળી કાનપુરની મુસાફરીનું વર્ણન જોણે વાંચ્યું છે તેને માટે આ હલલાઓનું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. માત્ર આ હલલાઓ પેલા અતિહાસિક હલલા કરતાં પણ વધારે ભયાનક હતા, અને તેટલેજ દરજ્જે હું તેનું વર્ણન આપવા માફક નહીં. દરેક સ્ટેશને માટી માટી લાઠીઓ અને મશાલોનાળાં બેડુતો આવીને કાન ફાડે એવા અવાજો કરતા. તેમને જટલી વિનંતી કરાય તેટલી ડાખ્યામાં અમે સોં કયાં જ કરતા.

અમારું કાણુ સાંભળે? ઘણેક ઠેકાણે ગાડીમાંથી જીપડીને હું લોડીને પગે પડતો ત્યારે ઘડીકવાર પાછા હોવાનું પણ હું ઉપર ચઢ્યો કે પાછા ખારણે પોકાર કરતા જ હોય. આટલાથી જાણે સતોષ ન મળતો હોય તેમ સેંકડો માણસો ગાડી આસપાસ માંડે કે ગાડીની ઉપર ચડી જતા અને ડાખ્યાની બહાર જીપી રહેતા. કેટલેક ઠેકાણે તો પોતાના પગથી ગાડીને અટકાવી રાખી શકાશે એમ માની અનેક જણા ગાડીને ખેંચી

રાખવાનો પણ પ્રયત્ન કરતા! આમને અટકાવવામાં અને ગાડી આમળથી ખસેડવામાં, ડોકાને ઇચ્છા ન થાય તે જોવામાં ખિચારા માડના ત્રાસની અને ધીરજની પણ અવધિ વળતી હતી. પણ ડોકા કેમે કયાં ન જ માને.

મારી ચીડ સમાતી ન હતી એ ચીડમાં ને ચીડમાં ગાંધીજીની સમક્ષ મેં અસત્ય જોલવાની પણ ધૃષ્ટતા કરી એ અહીં કણુલ કરી લઉં. આ વણા લક્ષ્મીને તો ખખરે નથી હોતી 'મહાત્મા ગાંધી' કોણ છે. ચોડાજણુ ડબ્બાઓ ઉપર ચડયા, 'મહાત્માજી કોન હૈ?' 'મહાત્માજી કોન હૈ?' એમ પોકારવા લાગ્યા. મેં ચીડાધને કહ્યું, 'મેં હું', એટલે સન્તુષ્ટ થઈ, પ્રણામ કરી જતરી ગયા! ક્યાં મારી ધૃષ્ટતા અને ક્યાં તેમનો નિર્મળ પ્રેમ! પણ એ નિર્મળ પ્રેમ પર મોહિત થયે કાંઈ મળે એમ ન હતું.

ભટની સ્ટેશન આગ્યું. ભટની સ્ટેશન ઉપર તો હદ વળી. ગાડી સ્ટેશને શુભારે અગિયારે પહોંચે તે આ હક્ષાએને કીધે આર વાગે પહોંચી. ડોકા દશન ન મેળવી શકે એટલે ચીડાધને અનેક બીનવણી જતાં ગાડીના પાટા રોકીને જિજ્ઞાસુ રહ્યા. અનેક જણ કહેવા લાગ્યા કે દશન ન થાય ત્યાં સુધી ગાડીને ખસવા જ ન કપાયે. હું પાછો જતરીને તેમને પગે પડ્યો. તોયે તેઓ હકવાને તૈયાર ન હતા. આખરે હું કીધે ભરાયો. ન કહેવાના કપડો મેં તેમને કહેવા માંડ્યા. ગાંધીજી પંજબમાં જે માણસો આમે અત્યાચાર કરીને ગાડીમાં જે કલાક જિજ્ઞાસુ રહ્યા હતા તે મેં તેમને કહી સંભળાવ્યું; આ તોરાનને પરિણામે કદાચ તેઓ મવાસ કરતા ખમ થઈ જશે. અથવા કાંઈ અઠક્ષનીય

આકરો સત્યાગ્રહ કરી જેમશે એવી ચેતવણી આપી; પણ તે તેઓના કાનને પણ સ્પર્શ નહોતી કરતી. 'ભગવાનનાં દર્શન કરવા આવ્યા તેમાં શરમ જાની હોય?' એમ કરી કંઠેને અમને શરમાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. આમ કરતાં કરતાં અમારો ડબ્બો બીજી ગાડીને લગાડતાં ગાડીને અધી પોણા કલાક લાગી ગયો.

ગાંધીજી આ ધમાલમાં હવે તો શાના જ ? પણ ગુપ્તગુપ પડી રહ્યા હતા. ભટની પછી કાંઈક શાન્તિ થશે એમ અમે આશા રાખી, પણ તે આશા પણ વ્યર્થ ગઈ, પછી તો દરેક સ્ટેશને લોકોનો જીપર કબ્બા પ્રમાણેનો હઠાગ્રહ આવ્યો. એક સ્ટેશને થાકી કંટાળી ઢોઢેક વાગે ગાંધીજી ઉઠ્યા. ગાંધીજી વિનવવા લાગ્યા, 'મહેરબાની કરી તમે જાઓ. આટલી રાતે શા માટે પગલો છો?' તેના જવાબમાં ભયંકર હર્ષનાદો જ થતા હતા. ગાડી ખસે ત્યાં સુધી ન હડીયે એમ પણ ઘણાંક બોલતા હતા. ગાંધીજીએ ફરી પાછી આજીજી કરી, પણ ઠોણ સાંભળે? આ પ્રસંગે ગાંધીજીની સામ્ય મૂર્તિમાં થયેલી વિકૃતિનું વર્ણન આપવાને માટે મારી પાસે શબ્દો નથી. હું પણ ત્રાસ્યો હતો. શું થશે તેની કલ્પના કરી શકતો ન હતો. ગાંધીજીને કુદ્દ દશમાં મેં આ પહેલાં કદી જોયા ન હતા, એટલે હું કાંપતો હતો. આખરે તેમણે પોતાનું કપાળ ફેટી કાઢ્યું, 'તમને મને લાગું છું, બહા થઈને અહીંથી હટો.' લોકોની ઉદ્દતાઈની અવધિ વળી ! ગાંધીજીએ આમ ત્રણવાર કપાળ ફેટ્યા પછી લોકો ત્યાં તો શાન્ત થયા.

આ બધું એક અપ્રિયિત શ્રદ્ધસ્થે જોયેલું. હવે પછીના દરેક

સ્ટેશને અમારા ડબ્બા આગળ પહોંચી જઈ ટોળાઓને અતિ-શય નમ્ર અને હૃદયવાચક ભાષામાં તેઓ ભાષણ આપી જતા. અને સુભાગ્યે ટોળાં પણ તેમની સલાહ કાને ધરતાં અને શાન્તિથી વિખરાતાં. આમ અમારા શિર ઉપરનો ભાર એ દેવદુતે જ લઈ લીધો. તેમનાં ભાષણો અક્ષરશુદ્ધ હતાં. તેમણે માંધીજીના બધા સિદ્ધાન્તો સારી રીતે જીરવેલા જણાતા હતા. અને શાન્તિથી પણ દૃઢતાપૂર્વક દરેક ભાષણને અંતે તેઓ સામાન્ય અહિંસાના, પરદેશી વસ્તુ બહિષ્કારના અને અસહકારના પ્રત્યેક અંગ બાબત ઉપદેશ આપતા હતા. તેમની ભક્તિ તેમના ધૈર્ય અને તેમની શાન્તિ વિશે મારા વિસ્મયનો પાર ન રહ્યો.

મેં તેમને તેમનું નામ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું, ‘માઈ’ નામ રામગોપાલ. હું મજીમાં એક મામુલી — સામાન્ય વેપારી છું અને ત્યાં ખિલાફત કમિટીનો સેક્રેટરી છું’ મને વધારે આશ્ચર્ય થયું. આવી રીતે કેટલાયે શાન્ત કામ કરનારાઓ દેશમાં કામ કરી રહ્યા હશે, જેની દેશના ઘણા મોટા ભાગને ખબરે નહિ હોય !

મહાદેવ દેસાઈ.

શીખ જગૃતિ.

શીખોમાં જગૃતિ એવી થઈ છે અને શીખ કામ એટલી બેરાવર છે કે કાં તો હિન્દુસ્તાનને આઠ માસ પહેલાં મુક્ત

કરે અથવા તો હિન્દુસ્તાનની સુક્ષિને રોકે. તેમનામાં તનનું મનનું એમ બન્ને બળ છે. તલવારે શૂરા છે. મનોબળ પણ ઠીક છે એમ કહેવાય.

તેઓની સંખ્યા ત્રીસ લાખની ગણાય છે. આજ લગી મેં શીખને હિન્દુ ધર્મના જ એક સંપ્રદાય માન્યો હતો. પણ શીખના આગેવાનો શીખ ધર્મને નોખો જ ધર્મ માને છે. ગુરૂ નાનકે તેના જન્મદાતા હતા. ગુરૂ ગોવિન્દસીંઘ તેના રક્ષક હતા. બધા મળીને દસ ગુરૂને શીખો માને છે. ગુરૂ નાનકે પોતે તો હિન્દુ હતા જ, પણ તેમણે નવો ધર્મ પ્રવર્તીવ્યો એમ શીખ આગેવાનો માને છે. તેઓની સંજ્ઞા પાંચ 'ક' માં રહેલી છે. તે પાંચ વસ્તુ કેશ, કંઝન, કડા, કચ્છ ને કરપાન છે. દાઢી તેમજ ચોટી તેઓ મુડાવતા જ નથી, તેથી કંઝી (કાંસડી)ની જરૂર છે. કાંડા પર લોખંડનું કડું પહેરે છે તે સંધમની નિશાની છે. કચ્છ સહેલથી સમજાય છે. કરપાન એ જમ્બેયો છે. તે ધર્મની રક્ષા કરવાની શક્તિની નિશાની અને શત્રુને ત્રાસ પમાડનારી વસ્તુ રૂપે તેઓમાં મનાય છે. આ પાંચ વસ્તુ હિપર ઘણાં વર્ષો પૂર્વે ભાર દેવામાં નહોતો આવતો, પણ હવે તેની હિપર નવજવાન શીખો ખૂબ ભાર મુકે છે; અને જ્યો પોતાને શીખ મનાવતા હતાં આ પાંચ ચિન્હો નથી રાખતા તેમને સુધારકો શીખ માનતા જ નથી. સુધારકો જીવો પાસે પણ કરપાન ધારણ કરાવી રહ્યા છે.

તેમનામાંના એક બુજ્જને મળતાં તેમણે મને જણાવ્યું કે શીખો વસ્ત્રોનું મને માનતા નથી; તેઓમાં હિંસનીય નથી; અન

સ્પૃશ્યતા નથી; તેઓ સુતિ.

માન આપે છે પણ રૂબને પણ માને છે; રામકૃષ્ણદીને નથી આપતા. તમને જે સ્થાન હિન્દુ ધર્મમાં છે તે નથી. ગારફાને તેઓ માનતા નથી બેંકે ગોમાંસભક્ષણ કરતા. તેઓ પુનર્જન્મ તથા સુક્તિને માને છે. વેદને કે બીજાં હિન્દુ શાસ્ત્રોને તેઓ વિશેષ માન આપતા નથી. તેમને ધર્મશાસ્ત્ર ગુરુઓની વાણી છે. તેનાથી બીજાં કોઈ શાસ્ત્રોને તેઓ ધર્મશાસ્ત્રો તરીકે નથી માનતા. તેઓમાં શરાબ અને તમાકુનો નિષેધ ગણ્યો છે.

શીખોનાં મંદિર ગુરદ્વારા નામે ઓળખાય છે. આ ગુરદ્વારામાં સુધારકોની માન્યતા પ્રમાણે આચાર મન્દ થયો છે ને તેમાં રહેલા મહન્તો ઘણીવેળા ધર્મરહિત પાખંડી હોય છે. કેટલાક ગુરદ્વારા ઐતિહાસિક છે. આવા બધા ગુરદ્વારાનો કબજો લેઈ લેવો તેને સુધારકો ઇષ્ટ માને છે. તેમાં ફેરફારો દાખલ કરવાની ને તે એક સમિતિની સત્તા તળે મૂકવાની આ હીલચાલ છે. કેટલાંક વર્ષો થયાં તે ચાલુ છે. તેમાં ચોટા શીખો — જેવા કે સુન્દરસિંઘ મલહીઆ — પણ સામેલ છે. અમલદાર પંડી આ પ્રવૃત્તિએ વધારે ઉત્તર રૂપ પકડ્યું છે. ગુરદ્વારાઓનો કબજો શીખોનાં મંડળો લેતાં જાય છે. આ મંડળો અકાલી જથ્થા અથવા અકાલી દલને નામે ઓળખાય છે. આવાં દલો ઠેકઠેકાણે ફેલાઈ ગયાં છે, તેમનું મથક અમૃતસર છે. તેઓ ઉપર વર્ણવેલી પાંચ સંજ્ઞાઓ ધારણ કરવારા છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ કાળી પાવડી ખાંધે છે. કાળા પટો ખભે રાખે છે, ને સાથે ફરસીવાળી મોટી ડાંગ પણ રાખે છે. કોઈ કોઈની ડાંગમાં ફરસી નથી હોતી. આવી

દુકડીઓમાંના પચાસ કે સો માણસો જઈ ગુરદારાઓનો કબજો લે છે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે આ દુકડીઓનો ધરાદો જખરદસ્તીથી કબજો લેવાનો નથી હોતો; પેતે માર ખાય છે પણ કાંઈને મારતા નથી. આમ છતાં પચાસ કે વધારે માણસોના ટોળાનું જીપર વણવેલા રૂપે કાંઈ જગ્યાએ જઈ એ એક પ્રકારનો શસ્ત્રખળનો દેખાવ તો છે જ, ને તેથી ગુરદારાના રખેવાળો ડરે એ સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રકૃતિમાં જખરદસ્તીનો દેખાવ હોય યા ન હોય, પણ તેથી તેઓના મોટામાં મોટા ગુરદારા બકાલી જગ્યાના કબજામાં આવી ગયા છે અને તે કબજો લેતાં તેઓને લગભગ ૧૧૦ માણસો યોવાં પડ્યાં છે.

તેમાંનો અુખ્ય મરો તેઓના સર્વથી એક ગુરદારાનો કબજો લેવામાં થયો છે. આ ગુરદારાનું નામ નાનકાના સાહેબ કહેવાય છે. તે લાહોરથી ૪૦ માઈલ છે. રેલવે સ્ટેશન પણ તે જ નામનું છે. આ ગુરદારા ગુર નાનકે સાહેબની યાદીમાં સ્થપાયેલું છે. નાનકાનામાં એક નહિ પણ પાંચ ગુરદારા છે. તેમાં એક એ જગ્યાએ છે કે જ્યાં ગુર નાનકેને સરપે નિહોળાવે પોતાની ફેણ પાથરી છાયા આપી હતી એમ કહેવાય છે. આ ગુરદારાનો કબજો મહંત નારણદાસને હાથ હતો. એમ કહેવાય છે કે તે વિધવી હતો. જિહાસી કહેવાતો છતાં તેણે એક બાઈને રાખેલી. તેની આવક વર્ષે પાંચ લાખ રૂપીઆની હતી એમ ગણાય છે. આ ગુરદારાની જીપર બકાલી દક્ષીની નજર હતી જ. તેમનો વિચાર ત્રીજી થોથી માથે કંઈક પગલું લેવાનો હતો. પણ સ્વ. સરદાર બ્રહ્મચરિત્ર

એને સ્વ. સરદાર દલીપસિંગ થોળી ન શક્યા. આ બંને સરદાર લખપતિ હતા. તેઓમાંના પહેલાએ નાનકાના સાહેબ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓની સાથે લગભગ ખસે માણસ હશે. સરદાર દલીપસિંગે સરદાર લલમનસિંગને વાર્યા. પણ તેમણે કહ્યું કે પ્રતિજ્ઞા લખને નીકળ્યો છું કે 'મારે ત્ર-સાહેબની પાસે શીર ઝુકાવતું'. તેમ કરતાં નસીએ મરવાનું હશે તો મરીશ.' આગલી રાતે સરદાર દલીપસિંગ મારી સાથે બીજા શીખ સામ્રાજ્યની સમક્ષ વાતો કરતા હતા. માત્ર તેમને નાનકાના લખ ગયું. સરદાર દલીપસિંગ મિત્રને એકલા કેમ જવા દે? તે પણ સાથે આદ્યા. તા. ૨૦મી ફેબ્રુઆરી ને રવીવારનું પંચોદશી હતું. શીખ દલ આવી પહોંચ્યું.

મારણદાસને ગુરદ્વારા પર હુમલો થવાનો ભય ઠેકઠાક માસંથી હતો. તેણે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. હથિયાર, દારૂગોળો એકઠાં કર્યા હતાં. આસપાસ કોટડીઓ ખાંધી કોટ જેવી દીવાલ કરી ઝુકી હતી. કોટડીઓમાં ખંડુકાના ખાર કરવાનાં ખાકીરાં કર્યા હતાં. મુખ્ય દરવાજાને લોખંડનાં બડાં ખેંચી જડ્યાં હતાં. માંહે ગયેલા જીવતા ન આવી શકે ને દરવાજા ખંધ હોય તો બહારનો એકાએક અંદર પ્રવેશ ન કરી શકે એવા ખંદોખસ્ત કર્યાં હતાં. દેવળ કોટડીઓની હારોની લગભગ વચ્ચે છે. અંદર આરસ બીછાવેલ છે.

રવિવારે લલમનસિંગ અને તેની ટુકડીએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. એમ કહેવાય છે કે તેમણે કેવળ દર્શન કરવાના જ હેતુથી પ્રવેશ કરેલા. તેમનો ધરાદો આજ્ઞા કર્યો. લેવાનો ન હતો.

નારણદાસ તો અચળી ન હતો. ગુન્ડો સંક હોય છે. તે ગાંડો ખન્યો હતો. અકાલી દલને પોતાના ચતુ ગણતો હતો. લછમનસિંગે ત્રન્ધસાહેબની પાસે માથું ઝુકાવ્યું તે જ વડીએ નારણદાસના મારાઓએ ગોળીના ખાર ચરૂ કર્યાં. માતાએ કોટડીઓની અગાસી પર હતા એમ કહેવાય છે. ત્રન્ધસાહેબની હિપર ને આરસની છત્રીના સ્તંભો હિપર મેં ગોળીની નિશાનીઓ બેઠી.

લછમનસિંગ પડયા. કોઈ કહે છે તેમને લવાયેલા ને જોડીથી નીતરતા પણ જીવતા થસડી જવામાં આવ્યા. નજીકને ગાંડે ખાંધ્યા ને ખાજ્યા ! ખજેલું થડ તો મેં બેસું. લોહીના લીસોટા પણ બેસ્યા.

બીજાઓએ છુપાવાની કોટડીઓ શોધી. કોઈ ક્યાં ને કોઈ ક્યાં એમ જીવ અચાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ મહંત તો ગાંડો ખન્યો હતો. તેની પાસે ખુનીઓ હતા. ખધાને કાર મારવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. કોટડીઓમાં તે જ્યાં જ્યાં જસરાયા હતા ત્યાં ત્યાં આ સુધારક વીરોને માર્યા, અધમૂઆ કર્યા; પછી તેઓના હાથ કાન વગેરે કાપ્યાં ! કણુભર આ પવિત્ર લુભિ પર મનુષ્ય રાક્ષસ ખન્યો. તેણે ડાચરને આંબ્યો. આટલુયે ખસ ન હતું. કેમ જાણે પોતાની નિર્દયતાથી તે ચરમાયો ન હોય અથવા પોતાનો એક માણસ મર્યો નથી એ શરમને ઢાંકવા માગતો ન હોય તેમ આ વિકરાળ મહતિ મૂંઝાંઓને લાસલેટ છાંટી ખાજ્યાં ! મન્દિરમાં પેટેલા એક માણસ જીવતો બહાર ન જઈ શક્યો. અકાલી દલ તરફથી બેનારો સાક્ષી એક પણ હજી તો નથી મળ્યો. દલીલસીત્ર

ખહાર રહી ગયેલ. કહેવાય છે કે તેમણે મહાંતને સમજાવ્યો, વાળ્યો. એ કંઈ વાળ્યો વળવાનો હતો ? તેણે દલીલસીંગના માણુ લીધા ને તેમને ખહાર વળાવ્યા.

આમ ધર્મને અર્થે, ધર્મને નામે, દોઢસોથી વધારે શીખોએ માણુ આપી ગુરદ્વારાની પોતાની માલીકી સિદ્ધ કરી.

મેં એક સરદારને પુછ્યું: 'તમે આ ખલિફાનની કિંમત હિન્દુસ્તાનને સાર શી આંકો છો ?' તેમણે કહ્યું, 'આ ખલિફાનથી કંઈ એકલા શીખોની તાકાત નથી વધી, આખા હિન્દુસ્તાનની વધી છે. પણ સ્વરાજ મળતા પહેલાં આવાં ખલિફાન આપણને ઘણાંયે આપવાં પડે તો નવાઈ નથી. આ ખલિફાને દુનિયાને ખતાવ્યું છે કે હિન્દુસ્તાનમાં કેવા ખળિયા માણુસો પડ્યા છે.' આ સરદારની વાત ખરી છે.

મોલાના અબૂલ કલામ આઝાદ અને હું બન્ને ને દહાડે આ સહીદોને અગ્નિચંદ્રકર કરાતો હતો તે દહાડે એક શીખ સલામી હાજર હતા. ત્યાં તેમણે એક વાક્ય બારે કહ્યું: 'એક શીખ ગુરદ્વારાને દોઢસો સહીદોના રુધિરે શુદ્ધ કર્યો છે. હિન્દુસ્તાનથી ગુરદ્વારાને શુદ્ધ કરવા સાર આપણે બ-પ્રાચી સહીદ યત્ર પડે તો શી નવાઈ છે ?'

આ ભાઈએના ભોગને બરા તપાસીયે. જો તેઓએ ગુર-દ્વારાને કબજે બળનો દેખાવ કરી લેવા ધારેલો હોય તો તેમને હેતુ શુદ્ધ હતો, પણ સાધન મલિન ગણાય. એમ છતાં તેઓ જ મૂઆ તેથી જગત તેમની ખહાલુરીને તો હમેશાં વખાણશે જ.

જો તેઓ કેવળ દર્શનવા જ હેતુથી ગયા હોય પણ

પોતાનો ખર્ચ કરતાં મુઆ હોય તો પણ જગત તેમની ખહાડુરીને સ્તુત્ય ગણશે ને તેમનાં સાધનો વિશે શંકા નહિ કરાય. પણ જો તેઓ કેવળ દર્શનના હેતુથી મુઆ હોય ને તેઓ મુગે મ્હોડે હથિયાર હોવા છતાં તે જગતના વિના મરણને ભેટ્યા હોય તો આધુનિક સમયમાં કોઈએ નથી ખતાવ્યો એવો શાન્તિમય સાત્ત્વજનનો દાખલો તેમણે જગતની આગળ રજુ કર્યો ગણાશે. એવું બન્યું હોય તો આ જમાનામાં કેવળ હિંદુસ્તાનમાં જ એ ખની શકે. સંતોષજનક છે એ છે કે જે જે શીખોની સાથે મેં આ વિષે વાત કરી છે તેમાંના સગલજ અપવાદ વિના દરેકને મેં એમજ માનવાસા એવા કે આ દોઢસો વીસે દર્શન ખાતર જ ગયેલા ને હથિયાર જગામી શકે તેવી સ્થિતિ હતી છતાં તેઓ શાન્તિથી જ કામ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ગયેલા તેથી હથિયાર ખેંચ્યા વિના મુઆ.

આ વાત ખરેખર હોય તો અહિંસાત્મક અસહકારનો આ સંપુર્ણ દાખલો છે ને મારી દઢ માન્યતા છે કે તેની અસર સ્વરાજની પ્રવૃત્તિ ઉપર ભારે પડવાની છે.

આ ખબર સરકારને લાહોરમાં મળતાં દેનથી લશ્કર મોકલ્યું ને મહંતને તથા તેના જે સાથીઓ ગુરદાસમાં હાથ આપ્યા તેમને પકડી દેદ કર્યો. ખીજે કે ત્રીજે દહાડે ગુરદાસનો કબજો અઠાલી દલની કમિટીને સોંપ્યો. છતાં શીખ લાઇઓને સરકારનો વિશ્વાસ નથી. તેઓ માને છે કે મહંતની તૈયારીથી સરકારના અમલદારોની અણુ ખહાર ન હોઈ શકે. પણ આ કથણે હું સરકારનો દોષ વિચારવા નથી

માણતો.

આપણને આમાંથી શી શીખામણ મળે છે એ જ બોવાની જરૂર છે. આપણે મરીને આપણી તાકાત એટલી વધારી શકાયે છીએ કે તેની સીમા નથી પાંધી શકતા. બે શીખેએ મહાત્મને અને તેના સાથીઓને મારી નાંખ્યા હતા અથવા તેઓને ધબકા કરી હતા, અગર તો બંને પક્ષના રૂરખા મુઆ હતા, તો આજે જે બેર અઠાસી દલમાં આવ્યું છે તે કદી ન આવત. બે કે મુઆ છે શીખ, છતાં ડરી રહ્યા છે મહાત્મા અને ધીબાઓ, જેઓના કબજામાં ગુરૂદ્વારા રહ્યા છે ને જેઓ તેના કબજા પાતાના સ્થાઈને સારું ટકાવી રાખવા માગે છે તે આ તેમની છતને અવસરે બે શીખ લાઇઓ આવેશમાં જાન છુલે તો કમાયેલું ગુમાવી બેસે ને કોમ નિસ્તેજ થાય કોવા બંધ રહ્યો છે એમ ઘણા ડાહ્યા શીખો સમજે છે.

નવલખત.

આયર્લેન્ડનો યજ્ઞ.

ના. વાઇસરોય સાહેબે આયર્લેન્ડનો દાખલો આપણા મ્હોં ઉપર ફેંક્યો છે. એ વીર જાતીની સ્વાતંત્ર્યસાધના પર પણ આપણે જરાવાર વિચાર કરીએ. હું વાચકને મારી બેડે જ મનાવવા ધમકું છું કે અત્યારે આયર્લેન્ડને જે સ્વાતંત્ર્ય

મળ્યાનું જણાય છે તે આયરિશ પ્રજાએ સામાન્ય જ લોહી રેડ્યું છે તેને પરિણામે નહિ, પણ તેણે પોતે પોતાનું જ શામળાંધ લોહી સ્વતન્ત્રતાનો કિંમત તરીકે સચ્ચ વધને આપ્યું તેને જ પ્રતાપે મળ્યું છે. અને ઇંગ્લેન્ડે પણ કક્ષવાતા અક્ષતઃ-કરણે આજે જે કંઈ આપવા ઠાઠ્યું છે તે પોતાનાં લોહાક વધુ માણસો બોલાં પડે એ બીકે નહી, પણ સ્વતન્ત્રતાને બીજા કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં ખારી સમજનારી એક વીર પ્રજા પર હવે વધુ વખત ત્રાસ અને ઠેર વર્તીવવામાં રહેલી શરમને લીધે જ છે, એ નિઃસંદેહ છે. આયરિશ પ્રજાની કુરબાની જ આ અમાખાનીમાં સર્વોપરી નીવડી છે.

બોઅર પ્રજાના મરહુમ પ્રેસિડન્ટ કૂચરે જ્યારે પોતાના બોબા જોટલા બીન તાલીમના દેશભાઈઓના બળ હપર બ્રિટિશ સહનતને નોટિસ મોકલી ત્યારે તેણે કહેલું કે 'હું આખી દુનીયાને દંગ કરી મેલીશ.' એની મતલબ એ હતી કે હું એકે એક બોઅર સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકની તમને ભેટ ચડાવીશ અને એક પણ બોઅર દીલને, નમાવવાને સાર, રહેવા નહિ દઈ અને બોઅર શહીદોનાં લોહીથી છખછખતી એ જીવડ વેરાન દક્ષિણ આફ્રિકાની ભૂમી અંગ્રેજોને મનમાન્યું સ્વડવાને સાર મોકળી મૂકીશ.

જ્યારે ઇંગ્લેન્ડે જુદા જુદા બોઅર પ્રદેશોને એમેરિકી વેરા ઘાલી વચ્ચે વેરાયેલાં બોઅર સ્ત્રી પુરુષ બાળકોને પોતાના ભરડામાં લઈ માખીઓની પેરે મારી મારીને ચાક્યું અને જ્યારે બોઅરોએ પોતાના લોહીની એટલીતો ઉબણીઓ પર ઉબણી-આ આખી કે ઇંગ્લેન્ડનું ગળું આવી ગયું, ત્યારે તે નમ્યું.

એ જ રીતે આયર્લેન્ડ પણ આજે વરસોનાં વરસ થયાં પોતાની કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી રહ્યું છે. અને આજે ઈંગ્લેન્ડ નમ્યું છે તે પણ જતારે કંબરો આશ્ચર્ય વસોમાંથી ઉડતી લોહીની ડાળો તેનાથી ડેખી ન જ માધ ત્યારે. ખારી તો ખાતરી છે કે આયર્લેન્ડે પણ કામદાની ખારીઠીઓ, ન્યાયના સિદ્ધાન્તોની ચર્ચાઓ અગર તો કોલેન્સિસો કે ધારાસભાઓના ઠરાવોથી કશું જ મળવાનું નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાએ અને આયર્લેન્ડને કરવું પડ્યું તેમ આજે પણ આપણાં બલીદાનથી અને કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી મેલવી પડશે. તદ્વાવત એટલો જ છે કે અસહકારીઓ ઉપલી એ જાતના છવન્ત ઇતિહાસથી સામાનું લોહી રેડ્યા વગર માત્ર પોતીકું જ લોહી આપી દેવાની કળા ધીખી રહ્યા છે. જે તેઓ આટલું જ કરી શકે તે જોડા દિવસનો અંદર અગર તો જોડા માસમાં તેઓ સ્વરાજ લઇને જેતી જશે.

જે તેઓ સુલ્હામી ભયું અનુકરણ કરીને દક્ષિણ આફ્રિકા કે આયર્લેન્ડની નરી નકલ જ કરવા નીકળશે તો તે પછી માત્ર ધંધર જ એક હિન્દુસ્તાનનો તારણહાર છે! જે રસ્તે તો પછી આ પેઢી દરમિયાન સ્વરાજની આશાને વીંટી જ મુકવી. અને હું એ પણ બહુ ઠેકાં મોંટેગ્યું સાહેબે આપવા ઠાકેલું સ્વરાજ પણ—તેમના હેતુઓ સાહે તેવા શુદ્ધ અને નિખાલસ—હો—આવું જ અને બળ સમાન નીવડવાનું. ધારાસભાઓ કંઈ સુસ્વીરો પકવવાનો કારખાનો નથી, અને જેની પ્રાછળ રક્ષા કરનારા સુસ્વીરો હોવા નથી તે સ્વાતંત્ર્ય પણ એરી હવા જેવું છે.

તપશ્ચર્ય

હક સાહેબ.

હક સાહેબને વિષે આરંભમાં હું કંઈક કહી ગયો. તેમને મેં આ વખતે જોયા તે કંઈ નવા જવાજ્ઞ જોયા. ગઈ વખતે જોયા ત્યારનું તેમનું ચિત્ર મેં મારા તે વેળાના પત્રમાં આપ્યું હતું. આ વેળાનું ચિત્ર પણ એટલું જ આપવા જેવું છે. સીધી સટ ભાષામાં કહું તો તેમને મેં ખુબ જાણ થયેલા જોયા. તેમના ગાલ ભરેલા હતા, તેના ઉપર કંઈક ઓર જ લાલી હતી, તેમનું ચપકન—અંગરખું તુડું તુડું કરી રહેલું હતું. મેં કહ્યું, તમે તો ખરેજ આ વખતે ખૂબ જ માત્યા છો. તેમણે હસીને કહ્યું ‘ન માતું? કેટલી સ્વતંત્રતા, મંજાનો કિનારો અને મારા બહાલા વિદ્યાર્થીઓનો સહવાસો એ વિદ્યાર્થીઓને ખીલતા જોઈને હું ખીલું છું.’ આ વિદ્યાર્થીઓનું જીવન જોવા અમે ગાંધીજીના મૌનવારે—સોમવારે સદાક્ષ આશ્રમે ગયા વિદ્યાર્થીઓ કલેક્ટાલ કરતા હતા. ગામડાના લોકો તો ત્યાં ‘ગાંધીજીનો આશ્રમ નીકળ્યો છે કહી ઉભરાય છે જ. તેમની સાથે તેઓ ભળી ગયા છે. ગામડીઆઓ આવે છે તેની સાથે ટોણું વળી આ વિદ્યાર્થીઓ પખાજ મંજરાં સાથે રામ-ચણુ લલકારે છે, અને તેમને જોઈને હક સાહેબની હાતી હચી આવે છે. આઠ દસ કલાક તેઓ રેંટીયા ખનાવવાના કાર્યમાં અને ઉઘોગચુક ખાંધવાના કાર્યમાં આપે છે અને સંજે એકઠા થાય છે ત્યાં રામાચણુવાચન પછી હક સાહેબ તેમની આમળ દિવસની હકીકતો ઉપર વિવેચન કરે છે. તેઓ પૂછપરછ કરે છે અને એકાદ બે કલાક સુધી આ જ્ઞાનગોષ્ઠી

ચાલે છે. અને તેઓ શું ખાય છે? મને જરા તાણુખી થઈ. સોમ-
વારે હક સાહેબ સાથે જમ્યો. જાડા ચોખા અને દાળ શાક
ખાધા પછી હક સાહેબને મેં પૂછ્યું, ‘આવુંજ તમે હમેશ
ખાવ છો શું ?’ તેમણે મારી મરકરી કરી કહ્યું, ‘લાઈ આ
સિંઠંદર મંજિલ છે શું કે જ્યાં ગમે તેટલાં શાકો થાય અને
ગમે તેટલા જમી જાય?’ એ જ જોરાક વિદ્યાર્થીઓ ખાય છે
એમ તેમણે મને કહ્યું અને હમેશું, મિત્ર, હું હિંદુઓને વટા-
ળવા બેઠો છું એમ લોકોને ન શાય તે ખાતર હું એમની
સાથે નથી જમતો,’ સાંજે હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે જમ્યો.
વિદ્યાર્થીઓની સાથે પણ એ જ જોરાક. વિદ્યાર્થીઓને મેં
પૂછ્યું, ‘તમને ખર્ચ શો આવે છે?’ તો તેમણે કહ્યું ‘પોસ્ટા-
આઠ કે આઠ રૂપિયા.’ હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે દસ
રૂપિયાથી ઓછે ન ખવાય—એ ત્રણ રૂપિયે ચલાવનારા માણસ
છે એ મને ખબર ન હતી એમ નહિ—એ મારી બાન્તિ આ
વિદ્યાર્થીઓએ ટાળી. દુધ થી એઓ લાગ્યેજ લે છે, એમને
પૂછ્યું, ‘તમારી તળીયત આ જોરાકે સારી રહે છે?’ હક
સાહેબના મુખની ગુલાબી સુરખી જોવા છતાં મેં આ પ્રશ્ન કર-
વાની પૂરતા કરી. મને પણ દળાવનારો જ હોતર મળ્યા,
‘અત્યાર સુધી તો તળીયત નથી બગડી. પછી હરિને ખબર.’
આ આશ્રમમાં અપરિચ્છ અને અસ્તેય વ્રતનું પાલન મેં જોવું
જોયું તેવું લાગ્યે જ ક્યાંયે જોયું હશે. આ વિદ્યાર્થીઓનું એ
ખજે વ્રતના પાલનનું દેશ અનુકરણ કરશે?

મહાદેવ દેસાઈ.

રાષ્ટ્રીય ધ્વજ સંગ્રામ.

મહાત્માજી ગાંધીજીએ કલકત્તા મહાસભામાં આ આસુરી રાજસત્તા સ્હામે ધર્મયુદ્ધનો મોરચો રચ્યો. અહિંસાત્મક અસહકારના શસ્ત્રબળે કરી દુરમનને સર કરવાની તાકાદનો તેમણે પહેલો ત્યાંજ ઉપદેશ કર્યો. અને નાગપુરની મહાસભામાં એ ખીજા કૃષ્ણની વાંસળીનો નાદ સાંભળી દોડી આવેલા ૫૦૦૦૦ હિન્દી ભાઈ-બહેનોને એ શસ્ત્ર મ્યાન બહાર કાઢી-નગ્ન કરી ચાર ચળકતી ધારો પ્રત્યક્ષ બતાવી. લોકો અંબ્યા-લોભાયા પ્રબળે આમ યુદ્ધને ચાળે ચઢાવી, એ સત-સેનાપતિ પોતાના સૈન્યને કયા રણક્ષેત્રમાં ખડું કરવા ધારતો હતો, તે તો તેનો આત્મા કે પરમાત્માજી જાણતો હશે. સમસ્ત હિન્દી પ્રજા એક થાય, તેમનામાં કાંઈક બળ આવે, કાંઈક શુરાતન ચઢે, કાંઈક ત્યાગ-ભોગની વૃત્તિ ખીસે-કે તરતજ કાયદાના સવિનયભંગનું વધારે પાણીદાર હથિઆર રજુ કરવાની કલ્પના એ સરવાત્રહી સરદારના મગજમાં રમીજ રહી હતી. પણ હિન્દના આનિમાં એ દાવ બલવાનું મૂર્ખતા નહોતું યોજાયું. ચોરાચોરીના હત્યા-કાંડે એ બાજી અસ્તવ્યસ્ત કરી નાંખી; અને હિન્દનો ઉદય-સૂર્ય પાંછો વાદળી પાછળ ઢંકાઈ ગયો.

આટલું છતાં લગભગ એ વર્ષ સુધી જે રણવાજીત્રો વાગ્યા તેણે શુરવીરોના હૃદયના નાર ખખડાવી મૂક્યા. રાજકીય જીવનમાં કાંઈ અજબ પ્રગતિ આવી અને સ્વાતંત્ર્યતાની આશાનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થયું. અને તેનાં આન્દોલનોથી

આખો ભરતખંડ હચમચી રહ્યો. પરિણામે પ્રાન્તિક ખંડ ઉઠ્યાં. પંજાબમાં શુરા શિખ-અકાલીઓએ ધર્મયુદ્ધ માંડ્યું અને એ જગવિખ્યાત શુરા લઢવૈયાઓએ સમસ્ત જગતને સત્યાગ્રહ સંગ્રામની સપ્તજ્વલા સાબીત કરી જતાવી. પંજાબ અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં હજારો સ્વયંસેવકોએ ત્યાગ, ભોગ અને તાકાદનો પુરવો રજુ કર્યો. અને આજ નાગપુરે સમસ્ત તેત્રીસકરોડના હઠ સ્થાપનનો અને માન પ્રતિપાદન કરવાનો રાષ્ટ્રિય ધ્વજ સંગ્રામ માંડી વિજય મેળવ્યો.

નાગપુરનો આ વિગ્રહ તે જળણપૂર રાષ્ટ્રિય ધ્વજની લડતની ચોગારી હતી. ત્યાંના Town Hall નગર મંદિર ઉપર રાષ્ટ્રિય ધ્વજ ચઢાવવો અને સદાને માટે ફરકાવતો રાખવો તેનો જળણપુરના નગરમંડળના સહયોગી હિમ્મત અને તાકાદ ઉપર આધાર હતો. છતાં પણ રાષ્ટ્રિય ધ્વજના સ્વમાનની અંતરમાં અતિ હિંડી લાગણી ભર્યા પડેલ સુંદરલાલ અને તેમના કેટલાક સાથીઓ જેલમાં ગયા, અને ત્યાંની લડત તેટલેથી વીરામી.

“Forget and Forgive” આ મહાન નીતિસૂત્રનું કોઈ કોઈ પ્રસંગે પાલન નથી થઈ શકતું. પેલી અમૃતસરની કારમી કંતલ નથી ભુલાતી તે નથીજ ભુલાતી. મહાસલા સમિતિના ફરમાન મૂજબ જલીઆનવાલા ખાગના એ કશુ અને ત્રાસજનક ખનાવોને યાદ કરી આપણા એ નિર્દોષ બાઈ-ઓની આત્મશાન્તિ અર્થે તા. ૧૨મી એપ્રિલના રોજ માર્ચના કરવાની હતી. હિંદમાં ગામે ગામે તે દિવસ પુરી ગંભીરતા અને શાન્તિ-પૂર્વક ઉજવાયો. નાગપૂરમાં તે દિવસે બહાર કરવામાં આવેલું

તે મુજબ રાષ્ટ્રિય ધ્વજ સાથેનું એક સરઘસ ધીજ દીવસે કાઢવામાં આવ્યું. સરકારે આ સરઘસને સક્ષ્ય વસતિ જ્યાં માત્ર મુરૌપીઓના જાગ્રદા અને સરકારી ઓફીસો આવેલાં છે, તે માગે જતું જાટકાવ્યું અને છ આગેવાનોને પરદેજ ક્યાં. તે પળથી જાહેર રસ્તાઓ ઉપરથી સરઘસ લઈ જવાના હક્કનો અને રાષ્ટ્રિયધ્વજના માનનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. ખાદ તા. ૩૦ મી એપ્રિલના રોજ એક પત્રિકાદારા જાહેર કરવામાં આવ્યું કે તા. ૧લી મેના રોજ એક સરઘસ શહેરમાંથી નીકળી જીલ્લા કચેરીના મકાન પાસે થઈ સદરમાં જશે. વધી નિવાસી શેઠ જમનાલાલ ખજાજ તે દિવસથી નાગપૂરના કાર્ય-કર્તાઓ સાથે બઝ્યા અને લડતની સરદારી લેવા ખહાર પડ્યા તા. ૧લી નું સરઘસ યોજેલા માગે જવાને ખદલે તળ સક્ષ્ય વસતિને રસ્તે સિધું ચાલ્યું, અને ત્યાં ડેપ્યુટી કમીશનર કિ. પ્રો.કોડની ૧૪૪મી કલમના શસ્ત્ર સાથે રંગબૂમિ ઉપર પ્રકટ થયો. તેણે સમાધાની ખાતર જીલ્લા કચેરીના દરવાજા ઉઘાડી તેના ચોગાનમાં થઈને સરઘસને પસાર થવા દેવાનો વચ્ચો રસ્તો કાઢ્યો. અને એ રીતે તે દિવસના અંક ઉપર પડેલા પાડવામાં આવ્યો. સરઘસ તે પ્રસંગે વચ્ચે રસ્તે થઈ પસાર થઈ ગયું પણ ૧૪૪નો મનાઈફકમ ઉભો રહ્યો, અને ત્યારથી જાહેર રસ્તા ઉપરથી સરઘસ લઈ જવાના હક્કના અને રાષ્ટ્રિય ધ્વજની પ્રતિષ્ઠા માટેના સત્યાગ્રહ સંગ્રામનું મંડાણ થયું.

તા. ૧લી મેના રોજ લડતનું આંહાન મોકલવામાં આવ્યું અને સાચાગ્રહસંગ્રામ શરૂ થયો. જમજમ દિવસવીતતાં ગયા, તેમતેમ લડત પાર્કુ સ્વરૂપ પકડતી ગઈ. શ્રી. મોહનલાલ પંડ્યાની

સરદારો હેઠળ ખેડાજીલ્લાના સૈન્યનો તો ૧૪મી જુનના રોજ
જે હક્કો થયો, તેથી અને ત્યારથી લડતમાં સાથે આત્મા
મૂકાયો. સરકાર પણ હપ્તે હપ્તે સજની મુંદત વધારતી ગઈ
તેણે બે-ત્રણ વખત જળરા આંચકા માર્યો, પણ પ્રજા-ખજ
નરમ પડવાને બદલે વધારે સતેજ થતું ગયું. ખેડા જીલ્લાના
સૈનિકોની ભરતીથી જ અસાધારણ ઉત્સાહનું આન્દોલન પ્રવર્તિ
રહ્યું હતું, તે દાખી દેવા જૂનની ૧૭મી ૧૮મીએ સરકારે
પાકી સાધના કરી. સત્તરમીની સાંજ અને અઠારમીની સહવારના
ખનવા નાગપુરના ઇતિહાસમાં અપુર્વ રસપુરતી કરશે. આગલી
રાત્રે શેઠ જમનાલાલજી અને સત્યાગ્રહ સમિતિના બીજા ત્રણ
આગેવાનોને ગીરપ્રતાર કરી દીધા અને બીજા સહવારમાં અહીંસા
સૈનિકો ઉપર છુપો હલ્લો કરી, ચુતા પકડી લેવામાં આવ્યા.
પરોઢના ત્રણ વાગે સૈનિકોની છાવણીએ ઘેરવામાં આવી, અને
મોટા પરોઢીએ સમાચાર વીજળી વેગે આખા નગરમાં પ્રસરી
ગયા. સહવારનો સમય અને તેમાં વળી આવા ઐચિન્તા
ચોકિવનારા સમાચાર! શહેર આખું ઠંડાઠંડે તો સ્તબ્ધ બની
ગયું. સાંસાના ઘરમાં કાંઈક લય અને કાંઈક તિરસ્કારની
લાગણી લયો શીઆવીઆ ખેતી રહ્યા. પણ સમાચાર જેવા
વીજળી વેગે આવ્યા તેટલીજ ઝડપે તેની અસર જાડી ગઈ,
માહું શહેર ચેતનવત દેખાયું. અને જેમ સમય પીતતો ગયો
તેમ લોકોની જીજ્ઞાસાવૃત્તિ સતેજ થતી ગઈ. મોટર કારોએ
અરીબરીને સ્વયંચેવકોને લઈ જવાની ક્રિયા શરૂ થઈ. અને
કુલબગ ખપોરના ખાર વાગે છિદ્રા હતા વખતે શહેરકોટવાલી
પાસે કાંઈ નહિ તો દશહજારની મેદની બમ્બી હશે. ઘાંચી-

મોથી, તાઈ-તબોળીથી માંડીને મોટી મોટી પેઢીઓએ તે દિવસે દુકાની ન માંડી તે નજ માંડી. આજો દિવસ સખત હડતાલ રહી. આમ આચીંતા છાપાથી ગળ ઉરશે, ઉગશે અને અને સંત્યાગ્રહ ખંધ થશે; સરકારની એ ધારણા પૂર્ણમાં મળી ગઈ. સત્યાગ્રહ તો તે દિવસે પણ ચાલુજ રહ્યો. અને 'ઝંઘા પુલ'ના નોકે એની એ મેદની, એનાં એ રાષ્ટ્રિય ધ્વજ ૫૨-કાવતા સેનિકા અને એનાં એ નહિ નમશે નહિ નમશે નીશાન ભૂમિ ભારતનું'નાં રાષ્ટ્રિય ગીતોનાં ગાન ચાલુ રહ્યાં. આથી મધ્યમાન્તના રાજકારણનીઓને ખીજો દાવ ખેલવાની જરૂર પડી. સત્યાગ્રહમાં લાગ લેવા આવનાર ખીજા માન્તના સેનિકાને સ્ટેશન ઉપરજ ખારોખાર પકડી લઈ, પોતાને વિશે સત્યાગ્રહ તોષકારક સાહિતી નહિ આપનાર-રખડતા-ની ઠલમ લાગુ કરી એકએક વર્ષની સજા ઠોકવા માંડી. આ રખડેલ લામ-ટાઓમાં આખા મધ્યમાન્તમાં નથી તેવો એક લંડનેની ડિગ્રી ધરાવનાર હાંતવૈન, Denialદેટલાક એમ. એ. બી. એલ અને ડેટલાક સરકારની ઊંચી કેળવણી પામેલા હાક્ટરો અને ગ્રેજ્યુએટોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. સરકારને વાર્ષિક ત્રણ હજારનું જમીન મહેસુલ ભરનાર પણ લાભેટો અને વાર્ષિક મોટી મોટી રકમના ઇન્કમટેક્સ ભરનાર પણ ૧૦૦ ઠલમ મુજબનો રખડો હાંતવૈન હાંતવૈનની મુદત વધારી સ્ટેશન ઉપર પકડ્યાં, પણ રસ્તા આંતરી લીધા, ડેટલાક સ્ટેશનેથી નાગપૂર આવવાની ટીકીટો ખંધ કરી, મધ્ય માન્તની મુખ્ય મુખ્ય હાન્સેસ ટ્રમીટીના કાયકોનીઓને હરકોઈ ખંડાને પકડી લેવામાં આંખ્યા. આટલા આટલા ઉધામા અને મમસો છતાં

હાલનો વેગ બીલકલ નરમ નજ પડ્યો. ધારાસભાની એકઠના દિવસો નજીક આવતા ગયા, તેમ તેમ અધિકારી વર્ગની અ-
કળામણ વધી. તા. ૨૨મી જુલાઈના રોજ નવું મુખ્ય આજે-
વાન કાર્યકર્તાઓને પકડી લેવામાં આવ્યા. અને સેનિકો ઉપર
હકી ઓ આવ્યો — ઓ આવ્યો — એમ પળે પળે લેણકારા
વાળી રચા હતી. તેજ દીવસે ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિના સૂબા
શ્રી. વલ્લભલાલજી હાલતની સરકારી લીધી. અને હાથથી
જતી ખાલ પહોંચી હાલત ધડાકા ખેંચ આણું રહી. અને
તા. ૨૬મી ઓગસ્ટ પહેલાં સત્યાગ્રહ સંગ્રામ સમિતિને તાણુ
વાસવાની અધિકારીઓની ઉમેદ ખર આવી નહિ. પણ ઉપ-
રથી પ્રાંતપ્રાંતના સેનિકો ઉલટમેર ઉલટી આવ્યા, અને હાલત
પાછી રંગ ઉપર આવી. એક જખરજસ્ત સહતનતના રાજત-
નના આટલા યજ સહામે સત્યાગ્રહ આણુંજ રહી અને શ્રીયુત્ત
વલ્લભલાલના શબ્દોમાં “સત્ય, અહિંસા અને તપનો” પરમ
પૂજ્ય ખામુજના કારાવાસના પુણ્ય દીને સત્યાગ્રહ સંગ્રામનો
વિજય થયો.

જુદા જુદા સ્વભાવના, તેમાં ફેટલાક ધનાઢ્ય વેપારીઓ,
પૂરંધર વમીલો, હાકટરો અને સરકાર જેને બંધી કેળવણી
કહે છે, તેવી બંધી કેળવણી પામેલા, રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં
આજેવાની લયો ભાગ લેનારાઓ પેઢીનાંજીવું માનદ પદ ધ-
રાવનારા—મહાસભા સમિતિના સભાસદો—એવા એવા સત-
રસો સેનિકોએ મધ્યપ્રાન્તની જેલોને સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં પ-
હોંચી નાંખી.

જેલમાં ઓછામાં ઓછું પહેરવાનું, તદન નહિ જેવું ઓ-

હવા-માથરવાનું, શરીર ટકી રહે તેટલા પુરતું ખાવાનું અને તે પછી અસ્વચ્છ અને કાચું, અમુક સમયે સૂવાનું, વખત-સર ઉઠવાનું, મુકરર સમયમાં જ હાજરોથી પરવારી લેવાનું, આ બધું ઉપરાંત દિવસના સતત સખત મજૂરીવાળાં કામો કરવાનાં. કેટલું ઇન્દ્રિય દમન, કેટલા મનોનિગ્રહ અને કેવા આત્મસંયમ? વ્યસનીઓનાં વ્યસન છુટે, જીવ્યા રસવાળાનાં સ્વાદ સૂકાઈ જાય, આજસુ અને એદીની સુસ્તિ ઉડી જાય, મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ આવે. જ્યાં આવી ઉત્તમ તાલીમ મળે તેને જોઈ કેમ કહેવાય? ગુજરાતીઓ હિન્દી શીખે અને જંગાળી, ખિહારી અને મદ્રાસી ગુજરાતી બાવાનો અ-ક્યાસ કરે; સત્યાગ્રહી ભાઈઓ આજ કહે છે કે અમે તો ત્યાં સ્વરાજ્ય આશ્રમ સ્થપાયું છે તેમાં શું ખોટું?

આ આખું નાટક કેવળ દેશભક્તિ અને ત્યાગ વૈરાગ્ય કે નીતિના સિદ્ધાન્તોથી સમાપ્ત થાય છે, એમ નથી. તેમાં કશું અને હાસ્યના પ્રસંગો પણ ખૂબ છે. તે માટે તો ચોડાકે દાખલાજ આપવા પડશે.

ખિહારનો એક વીસ વર્ષનો આશા અને હિમેહો ભર્યો એક નવજુવાન સાત આઠ દીવસની માંદગી ભોગવી સ્વર્ગવાસ પામ્યો. તરુણ બાળ વીધવા, વૃદ્ધ માતાપીતા, કિશોર વયનો ન્હાનો ભાઈ ચૂકી નાગપૂર જંગલમાં માણુ ત્યાગી પ્રભુના હસ્-પારમાં હિન્દીઓના દુઃખની દાદ લઈ આવતો થયો. એ સૈનિક આ કાની ફનિયાનો માત્ર જેજ કલાકનો મહેમાન હતો, ત્યારે એક અધિકારીએ કહ્યું: માફી માગી ઘેર જવું હોય તો તે સેમ કરવાની તને છુદ છે. પણ એ ઉલ્લા માણુ લેતો સૈનિક

શું કહે છે? માફી માગી ઘેર જવા કરતાં, બહે ભારે દેહ અહિંજ પડે. ધન્ય છે તે અબલુ, ભોળા કિસાન યુવકને. યુવકના કેદીને દેહ જલમાંજ પડ્યો. અને એક સૈનિકને છાજે તેટલા પૂરાં માન અને ગંભીરતા પૂર્વક તેના શબને નાગપૂરના ચોરાચોટા વચ્ચે થઇને ડુલોના વરસતા વરસાદમાં નાગ નદીને કિનારે હિન્દુ ધર્મની પૂર્ણ વીધીસર અગ્નિસંસ્કાર માટે લઇ ગયા. અને તેના પવિત્ર સ્થુલ દેહ બિહારના પ્રાન્તિક સર-દાર — બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ — ના હાથે અગ્નિ સંસ્કાર પામ્યો. નાગપૂર નગરવાસીઓના વૃદ્ધ જનોનો તે પુત્ર ન હોતો, યુવાન નર-નારીઓનો તે સગો સહોદર નહોતો; કે બાળકોનો પિતા થવાને તે ઉમ્મર લાયક નહોતો, પણ એ શેરીઓ અને રસ્તાના લોકોને કલ્પાન્ત કરતાં અને આંસુ ઢાળતાં જમણે બેસ્યાં છે, તે હૃદયદ્રાવક દ્રશ્ય અને સ્મરણ નહિ બુલાવ, તે નહિજ બુલાવ. પ્રભુ તેના અમર આત્માને શાંતિ આપો.

હવેના દાખલા કાંઈક બૂદાજી સ્વરૂપના છે. અમુક બે બા-પઓથી જલના અધિકારીઓ થાક્યા, ત્રાસ્યા અને હાયાં. તેમના વર્તનમાં એવું શું હશે? એમ સહજ જણાસા થાય, એ સ્વભાવિક છે. એક બાપ કહે છે કે મારે મારા પોતાના કાંતેલા સૂતરનાં કપડાં પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. જલમાં આ પ્રતિજ્ઞા કેમ પળે? ત્યાં તો જલનાં કપડાં હોય. મહાત્માજીને કાંઈકે આ પ્રસ પુછેલો. અને તેમણે ખુલાસો પણ આપેલો કે જલમાં ગયા પછી જલના તમામ નિયમનું 'યથાર્થ' પાલન કરવું એમાં પણ સત્યાગ્રહ છે,..... વગેરે. છતાં આ બાપજી જીવ પકડી. શુદ્ધ ખાદીનાં કપડાં ન મળ્યાં. એટલે દિગંધર

સ્વરૂપે રહેવાનું પસંદ કર્યું. અજ જળનો ત્યાગ કર્યો. ઢાંધ-
વાર મ્હોટા સાહે ચાંદને તો ઢાંધવાર ખરાડા પાડી જય જો-
લાથી રાત્રીના સમયે જોલની ગંભીર શાંતિનો વારંવાર ભંગ
કરે. અધિકારી કે બીજા જોલીલાદીઓ સમજાવીને માંકયા. પણ
એ બધા પ્રયાસો મિથ્યા ગયા. અને આજ ઢેટલાય દિવસથી
લાંઘા ખેંચે છે. સાંભળવા પ્રમાણે અળંગેરથી દુધ પાવામાં
આવે છે.

એક બીજા લાંદની પ્રતિજ્ઞા તો તેથી પણ વધારે આકરી
ઠહેવાય. તેમને જોલની ઢાંધ વસ્તુ ન ખપે. કેમકે તેનો માલિક
દુરમન છે. જોલમાં તેમની શી વલે થાય? જોલના દરવાજામાં
પેસતાજ માંખ છોડી. કપડાં, વાસણ અને ખોરાક આ ત્રણે
તેમને ન ખપે. કરવું શું? જોલમાં પગ મુકતાની સાથે અજ-
જળ ત્યાગી શરીરદમન શરૂ કર્યું. અધિકારીઓ અને આગે-
વાન જોલીલાદીઓએ પાંચ-સાત દિવસે વચસો રસ્તો કહાડ્યો.
એક શુદ્ધસ્થ જોલનાં કપડાંની દોંમત આપી, ખોરાક માટે
પૈસા ભર્યા અને એક બીજા શુદ્ધસ્થ ખાસ વર્ગમાં હતા, તે-
મની પાસેનાં વાળસ અપાવ્યાં. હવે રસોઇ બાતે કરવી જોઈએ
તેની ભાંજગડ ઉભી થઈ. એટલે છ-સાત લાંઘા! વળી પાછો
રસ્તો કાઢવામાં આવ્યો કે ખાસ વર્ગમાં પાંચ-છ શુદ્ધસ્થો
છે. તેમની રસોઇ પેલા હઠધોળી લાંદએ કરવી અને તેઓ
પોતે પણ ત્યાં જામે. આટલું છતાં ન માનસો કે ભાંજગડ
મટી ગઈ છે. હજી તો એક વાંધો ઉભો છે. પથારી જોલની!
પથારી એટલે એક ચટાઇ જેવું પાથરવાનું અને એક કે બે
કામજા જોલવાની તેવું શું? તે તો જોલનાં રજા જ્યારે આ

લાઇને તો ઘરનાં બેઠકો. કોઇને સદેહ રહેશે કે જ્યાં સુધી આ ખાખતનું સમાધાન ન થયું ત્યાં સુધી એ લાઇનું કરતા હશે? તેના ખૂલાસામાં મારે જણાવવું બેઠકો કે જ્યાં સુધી કપડાંનું સમાધાન ન થયું ત્યાં સુધી તદ્દન ઉઘાડા પુગાડા, ખાસી કબર જેવા ઘાટની છાજખંધ આટલી ઉપર કોઠકું વળી પડી રહેતા! કપડાં ખરીદાયાં ત્યારે કપડાં પહેરી, ખોરાક ખરીદાયો અને વાસણ મળ્યાં ત્યારે રાંધી ખાધું અને જલના કામળા ખરીદાયા ત્યારથી પાવરવાનું શરૂ કર્યું. દરમીઆન સફાઇદાર છાજખંધ આટલી ઉપર સુવાનો શોખ ભોગવ્યો, અને તાવ અને મરડો—એ જે રાંધને હાથે કરી આમંત્રણ કર્યું. દાક્ટરને ખબર આપી. પણ જ્યારે દાક્ટરે દવા આપવા માંડી ત્યારે પીધી નહિ. વિદ્યાવતી! પરદેશી! મંદવાડ કાંઇક વધ્યો, છતાં છદ્દ તો એની એ. આખરે ઉપાડીને દવાખાનામાં નાંખ્યા. દાક્ટરે દેશી ઉપાય લોધી કાઢ્યો. દીવેલને જીલ્લાયેલો. પણ દવાખાનાનું દીવેલ તો દુરમનના ઘરનું કહેવાય! ખબરમાં તૈયાર વેચાય છે, તે સંચાનું પીલેલું, તેમાં ધર્મ ન સચવાય! આખરે અંગ્રેજ જેલરે ઘાંચીની ઘાણીનું કાચું દીવેલ મંગાવી આપ્યું તે પીધું. કેટલેક કાળે તાવ અને મરડો મટ્યાં. મંદવાડ દરમીઆન બીજાના હાથે રાંધેલો ખોરાક આપવામાં આવતો તે તેઓ લેતા હતા. એટલે મંદવાડ ખાદ્ય ખદા કેહીએ માટે જે ખોરાક સામાન્ય રસોડામાં થતો હતો તે આપવામાં આવતો. એવો જેલ અધિકારીઓનો ઠરાવ બહાર ગયો. જહો પાછો ઝમડો ઉભો થયો. આ લાઇ કહે હવે હું સાબો થયો, એટલે હું મારી બતે રાંધીશ અને ખાધશ. જ્યારે જેલ અ-

ધિકારી કહે કે માંદા હતા ત્યારે બીજાના હાથનું રાધિલું ખાતા હતા, તે હવે સામાન્ય રસોડે બધા માટે ખાય છે, તે જાઓ. પાણું રસણું માંડ્યું. પાંચ સાત દિવસ અત્રજાળ વિના કાઢયા. અને આખરે જળરાધથી દુધ અને દાળનું પાણી મ્હોં વાટે રેડવાનો ઇલાજ લેવાની જેલ અધિકારીઓને ફરજ પડી.

ઉપરના બે પ્રસંગોને સત્યાગ્રહ, હડાત્ક હે દુરાગ્રહ અથવા કાયદાનો સવિનય ભંગ કે અવિનય ભંગ કહેવાય તે તે આપણે યૌરોડા જેલનો સંત-શાસ્ત્રી જાણે. પણ એટલું તે સ્પષ્ટ છે કે સત્યાગ્રહીઓના અસાધરણ ચરિત્રબળનો તેમાં પ્રભાવ કે વિવેક ભુદ્ધિની ઝીણવટ - બેમાંથી એકે નથી. તે પ્રભાવ તે મધ્ય પ્રાન્તની સરકારના એકેએક ખાતાના અધિકારી વગર ઉપર બુજરાતી ભાઇઓએ પાડ્યો. કોઇ અધિકારી કહે કે જ્યારે બુજરાતીઓ છૂટશે ત્યારે આમંત્રણ કરી મારે ઘેર તેડી જઇ, તેમનો સરકાર કરી તેમના પરિચયમાં આવવાનો લાભ લેવા સુધીશ નહીં. જ્યારે કોઇ કહે છે કે મારાથી સ્ટેશન ઉપર જઈને વિદાયગીરી આપવા ન અવાય પણ મારે માટે અડધા કલાક ફાજલ પડી તેમના ઉતારા ઉપર બુલાકાતનો અને વિદાયગીરીનું માન આપવાનો લાભ લઇશ.

ત્રીજે પ્રસંગ જસ જૂદા સ્વરૂપનો છે. શ્રી. રામચંદ્રભાઈ સેન્યને હણે તેવા આપણા સત્યાગ્રહી સેન્યમાં પણ છે, તેનું એક રમુજ દર્શાવે છે.

સ્ટેશન ઉપર જ્યારથી પકડાપકડી સર થઇ ત્યારથી પ્રસંગોપાત સ્ટેશન ઉપર હું કાજર રહેતો. કેમકે સ્ટેશન ઉપર પકડવામાં આવતા સેનિકોનાં નામ, કામ, તેમની પાસેના સમાન

વગેરેની તપાસ અને સ્ટેશન ઉપરના ખાસ પોલીસ અધિકારી હેતા. એક દિવસ સ્હવારના સાત સૈનિકો ઉતર્યા. હું ત્યાં હાજર હતો. બધાને પોલીસ અધિકારીએ રોક્યા અને પકડ્યા. આ પછે સૈનિકોનાં નાયકના હાવભાવ અને મુખાકૃતિનો આગ્રેહુબ ચિતાર હું નથી આપી શકતો. પણ પેલા પોલીસ અધિકારી પ્રત્યે તેણે જે તિરસ્કારની નજર ફેંકી. સ્વરાજ્યના સૈનિક તરીકે પકડવામાં જે અસાધારણ ગર્વનો છાંક બતાવ્યો અને મહાત્માગાંધીજીની જય બોલવામાં મોટી શબ્દ પાડી જે નિરંકુશતા બહાર કરી, તે એક મને કંઈક દુઃખ થયું. આ અધ્યાય આટલેથી ન પડ્યો. અમે સૌ પોલીસ ચોકીમાં ગયા. ત્યાં સખ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નામ, ઠામ વગેરે બરવાનાં ફોર્મ કાઢ્યાં.

કેપ્ટનથી પ્રશ્નભાળા શરૂ થઈ:

સખ ઇન્સ્પેક્ટર, બાઈ તમારું નામ?

સૈનિક-વોલન્ટીઅર.

સ. ઇ.-એ તો ઠીક. પણ આપનું નામ બરાબર બતાવો.

સૈ.-શું, વોલન્ટીઅર નામ ઠીક ન લાગ્યું?

સ. ઇ.-ઠીક બાઈ, આપના પિતાનું નામ?

સૈ.-તમારી પાસે મારા પિતાનું નામ લેવા નથી ઇચ્છતો.

સ. ઇ.-જામ અને નામ ઠેકાણું.

સૈ.-Every where (સર્વ ઠેકાણે).

સ. ઇ.-અરે બાઈ, તમે ક્યાંથી આવો છો તે બતાવવા ઇચ્છો છો.

સૈ.-બહારથી.

આટલો શરૂઆતનો વાર્તાલાપ. યથાર્થવર્ણન અહિં એ બધું ક્યાં આપું? સાતે સૈનિકોમાંથી એકનો આંકડો જરાયે નરમ નહોતો. અને ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું કે તમે કાંઈ સમજાવી શકો તો સમજાવો. મારો વખત બચ છે અને એ ખોટી યાચ છે.

મેં કાંઈકે શરૂઆત કરી. પણ અને ડિટેક્ટીવ ધાર્યો. મેં ઘણું કહ્યું કે આમ કરવામાં કાંઈ લાભ નથી. તમે નામ, ઠામ અને ચોક્કસ શિરનામું ન આપો તો જ્યારે તમારાં સગાં—બહાલાં કે સંબંધી કાગળ પત્ર લખે કે મુલાકાત માટે આવે ત્યારે તેમને તકલીફ પડે. તેઓ તમને મલી ન શકે. ઘર તરફનું કાંઈ પ્રસંગે ખાસ જરૂરી કામ હોય ત્યારે તે થઈ શકે નહિ. અને પરીણામે આપણને જ નુકસાન થાય. અધિકારીને આમ સતાવવામાં આપણને કાંઈ લાભ નહિ. આપણા સિદ્ધાન્તથી તે હિલ્લક છે. પણ મારી આ દલીલો અને વાતો તેમના મગજ ઉપર અસર કરે તમ નહોતું. કેમકે હું તેમના પૈકીનો એક છું. એવો તેમને વિશ્વાસ જ નહોતો. તેઓ તો મને સંકેદ વસ્ત્રોમાં સરકારનો છુપો જાસુસ માનતા હતા. હું પણ સમજ્યો કે મારી ગહેનત ફાગટ છે. મેં આલવા માંડ્યું. જતાં જતાં પણ એક વાત તરફ મારે ખાસ લક્ષ્ય ખેંચાયું. કંપનનો ખંધો સરસામાન ગળાઈ ગયો અને નોંધ થઈ ગઈ. પણ ગજવામાં એક દીવાશળીની પેટી અને સુતરનું એક છુટું ખટનહતું. તેખીરસામાંથી કાઢીનેકહે: ગણો, ગણો આને પણ ગણો. જે પોલીસ નોંધતા હોતો, તેણે એક સુતરનું ખટન અને દીવાસળીની પેટી એમ નોંધી લીધી. એટલે પેલા બાઈ કહે: દીવાસળીની શળીઓ તો ગણી નહિ! આખરે શળીઓ ગણાઈ.

અને નેધિ લેવાઇ. વધારે ખોટી ચવાની મારી ધીરજ ખપી ગઇ. હું ચાલતો ચલો.

જેલ વિષે એક બે મુખ્ય વાતો લખતાં લખતાં હું કાંઈક આડી વાતોએ ચડી ગયો. ઉપર જે દાખલા આપ્યા છે, તે કાંઈ અમુક વ્યક્તિના દોષ ખતાવવા નથી આપ્યા. પણ આપણા પચરંગિ સૈન્યમાં હજી તાલીમની ક્ષણ ખામી છે, તે તરફ આગેવાનોનું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચાય, અને તે દુર કરવાની પ્રેરણા થાય. તે હેતુથી આપ્યા છે. જેલ જવા વિષે મારી છાદી સમજ આ છે: જેલમાં શારિરીક અને માનસીક દમન ખૂબ છે. તે દમન આપણા મનમાં દુઃખનો ભાવ કે ક્રોધનો આવેશ લાગ્યા વિના પ્રેમ પુર્વક સહન કરીએ તો આપણા એ શુદ્ધ આત્મદમનની કહાણી આપણા આત્મામાં રહેલા પરમાત્મા જરૂર સાંભળશે. મારી સમજ મુજબ આ તેનું ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. અત્રે આત્મા પર-માત્માના સંબંધ વિષે સ્કૉટ કરવાની આવશ્યકતા હું નથી જોતો. આપણે ધર્મસાગર તે માટે ટોકાટોક ભર્યો પડ્યો છે. જેલ જવાના હેતુમાં એક બીજું પણ હું રહસ્ય છે તે આ આપણી લડત શસ્ત્રખળથી સ્હામાને વશ કરવાની નથી, પણ પ્રેમ લાવથી હરી લેવાની છે. એટલે ત્યાં જઈ આપણા અસાધારણ ચારિત્ર્યખળથી સ્હામાના હીલમાં પ્રેમ-ભાવ જીતવ કરી, તેને વશ કરી, આપણે આપણી કાર્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીએ. આ બીજો મુદ્દો છે.

હવે આપણે નામપુરની લડતથી શું પ્રાપ્ત કર્યું, તે વીચારીએ:

૧. હિન્દુસ્થાનનાં કોઇપણ જામ કે રાજેરના અહર રસ્તા

ઉપર આપણા સરકારને કોઈ ન અટકાવી શકે. આપણા જે સાંજનિક હક્ક ઉપર મધ્ય પ્રાન્તની સરકારે હાથ નાંખ્યો હતો. તે તેણે ઉઠાવી લીધો.

- ૨ મહાત્મા ગાંધીજીએ ઘોડા સમય ઉપર હિન્દી પ્રજા માટે રાષ્ટ્રીય ધ્વજ યોજ્યો હતો. અને સમસ્ત હિન્દી પ્રજાએ તે સ્વીકાર્યો હતો. પણ જ્યાંસુધી મધ્યપ્રાન્તની સરકારે તેનું અપમાન નહોતું કર્યું ત્યાંસુધી માન અને પ્રતિષ્ઠા સ્થપાયાં નહોતાં. આજ તે સર્વમાન્ય થયો. સ્વાતંત્રતાના ચક્રચિન્હવાળો જે ત્રીરંગી રાષ્ટ્રીય ધ્વજ આજ સમસ્ત હિન્દી પ્રજાનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ નિર્માણ થયો.

- ૩ સરકારના મનાઇ હુકમ સામે ચાલતી આવેલી પ્રજા મુજબ આપણે ઉપલી સરકારને અરજ કરી દાદ માગવી જોઈએ. આ પ્રસંગે તેવી દાદ માટેની અરજ કે અપીલ ન કરી. આપણે સમય, સંજ્યા અને સરકારનો રસ્તો પસંદ કરી જાહેર કર્યું કે સરકાર અમુક તારીખે નીકળશે. આ દ્રઢતા સ્હામે સરકારનો મનાઇ હુકમ સ્થગી ગયો. જાહેર કરવામાં આવેલી યોજના પ્રમાણે સરકાર પસાર થયું. સરકારનો કાયદો, તેના દોર દમામ અને પોલીસ તથા લશ્કરી બળ છતાં આપણા આત્મનિશ્ચય સ્હામે હીડી ગયો.

જે ત્રીરંગી રાષ્ટ્રીય ધ્વજની જય હો.

શંકરલાલ દવાનગંધસ પરીખ.

ખિલાડી.

હું શયનગૃહમાં પલંગ ઉપર હાથમાં હુકો લઈને ઓઠાં ખાતો હતો. એક નાનો સરખો દીવો ઝાંખો પ્રકાશ ફેલાવી રહ્યો હતો. દિવાલ-ઉપર ચંચળ છાયા પ્રેતવત નાચી રહી હતી. રસોઇ તૈયાર થઈ ન હતી, તેથી હાથમાં હુકો લઈને ઝાંખો ખાંધ કરીને હું વિચાર કરવા લાગ્યો, કે જો હું નેપોલિયન હોત, તો વોટર્સ જીતી શકે નહિ? એટલામાં એક ઝીણો સુર સાંભળ્યો, “ મીયાંડ.”

ઝાંખ ઉઘાડીને જોયું, એકાએક કંઈ સ્હમજવામાં આવ્યું નહિ. પ્રમથ લાગ્યું કે, વેલિંગ્ટન એકાએક ખિલાડીનું રૂપ ધારણ કરીને મારી પાસે અકીણ માજવાને આવ્યો છે. પહેલાં તો પતથરના જેવા સખંત થઈને કહેવા ધાર્યું કે, ડયુક સાહેબ, તમને અત્યાર પહેલાં યોગ્ય પુરસ્કાર અપાઈ ગયો છે હવે વધારે બદલો આપી શકાશે નહિ. વળી અતિલાલ સારો નથી. ડયુક જોડગો, “ મિયાંડ ! ”

એટલે મેં ઝાંખો ફાડીને સારી પેઠે જોયું, તો વેલિંગ્ટન ન હતો. એક નાની ખિલાડી હતી. પ્રસન્ન મારે માટે જે દુધ મુકી ગઈ હતી, તેને નિઃશેષ કરીને તેણે ઉદરસાથ કરી દીધું હતું. હું તે સમયે વોટર્સના મેદાનમાં વ્યૂહરચના કરવામાં રોકાયેલો હતો એટલે કંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. હમણાં આ માઝીર સુંદરિ દુગ્ધપાનથી પરિવૃત્ત થઈને પોતાના મનનો આનંદ જગતમાં પ્રકટ કરવાના હેતુથી નિર્લેજ થઈને અતિ મધુર સ્વરે કહે છે, “ મિયાંડ ! ” હું કહી શકતો નથી પણ

સમજી છું ખરો કે એમાં કંઈક વ્યંગ છે.

મને લાગ્યું કે ખિલાડી મનમાં ને મનમાં હસીને મારા તરફ જોઈને કહેતી હતી કે, “જોદે હંદર અને ભોગવે ભો-રિંગ” અથવા તો તે “મિયાંઈ” શબ્દથી મારું મન જોવા માગતી હતી. ખિલાડીના મનના ભાવ હવે હું સમજ્યો, તે કહેતી હતી કે, “તમારું દુધ તો હું પીને ખેડી છું, હવે શું કહો છો?”

જોહું શું? હું તો કંઈજ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ; દૂધ મારા બાપનું પણ ન હતું. દૂધ હતું મંગલા ગાયનું અને દોહેલું પ્રસન્ન ગોવાલજો, એટલા માટે તે દુધ ઉપર મારો જટિલો અધિકાર હતો તેટલોજ ખિલાડીનો પણ હતો, એટલે ક્રોધ કરી શકતો નથી; તો પણ લાંબા કાળથી એક પ્રથા ચાલી આવે છે કે, ખિલાડી દુધ પી જાય તો તો તેને મારવા દોડવું પડે છે. હું તે લાંબા કાળથી ચાલતી આવેલી પ્રથાની અવગણના કરીને જનમંડળમાં કુલાંગારરૂપે ઓળખાઈ એ પણ ધચ્છવા જોગ ન હતું. દોળ જાણે, વખતે એ ખિલાડી પોતાની જાતિનાં મંડળમાં કમલાકાન્તને કાપુરૂષ (ખાસલો) રહીને ઉપ-હાસ તો નહિ કરે? એટલા માટે પુરૂષકર્તવ્યજ કરવું હચિત છે. આવો નિશ્ચય કરીને દુઃખિત હૃદયે હાથમાંથી હુકી નીચે મૂકીને ઘણી શોધખોળને અંતે એક ભાગેલી લાકડી મેળવી અને પછી અર્ધપૂર્વક ખિલાડી ઉપર ધસી ગયો.

ખિલાડી કમલાકાન્તને ઓળખતી હતી; લાકડી જોઈને તે કંઈ વિશેષ ભય પામી હોય એમ જણાયું નહિ. કેવળ મારા અંધ તરફ જોઈને એક નિઃશ્વાસ મૂકીને જરા બાજુએ સરી

જઘને ખેડી, અને ખાલી; “મિયાંડ?” આ વખતે પ્રશ્ન સમ-
જમાં ઉતરતાં લાકડી મૂકી હઈને ફરીથી પધારી પર આવી
હુકો હાથમાં લીધા, એટલે દિવ્ય કર્ણુ પ્રાપ્ત થવાથી ખિલા-
ડીનું સઘળું કથન સમજી શક્યો.

ખિલાડી કહે છે “માર પીટ શા માટે કરે છે. જરા સ્વ-
સ્થ થઈને, હુકો હાથમાં લઈ વિચાર તો કરી જુઓ! આ
જગતમાં દૂધ, દહીં, ગલ્લામ, ખીર, મનુષ્ય, માંસ વગેરે સઘળુંજ
તમે ખાશો, શા માટે અમે કંઈ પણ નહિ મેળવી શકીએ ?
તમે મનુષ્ય છો, અમે ખિલાડી છીએ, આપણી વચ્ચે ભેદ શો
છે? તમને ભૂખ તરસ લાગે છે; તો શું અમને નહિ લાગતી
હોય? તમે ખાશો છો તેમાં અમે હરકત કરતાં નથી; પરંતુ
અમે ખાવા મંડીએ કે તરતજ તમે ડાંડા લઈને મારવા દોડો
છો એ કયા શાસ્ત્રાનુસાર છે, તે હું ખડુ ખડુ તપાસ કરવા
છતાં જાણી શકી નથી. તમારે અમારી પાસેથી કંઈક ઉપદેશ
ગ્રહણ કરવો જોઈએ. અતુર ચોપગાં પાસેથી શિક્ષણ મેળવ્યા
સિવાય તમારા જ્ઞાનનો ઉદય થવાનો રસ્તો નથી. તમારાં વિ-
ચારણો જોવાથી માંહુમ પડે છે કે, તમે આટલે દિવસે પણ
મારી આ વાત માનવા લાગ્યા છો.

જો, શર્યાશાયી મનુષ્ય! ધર્મ શું છે? પરોપકારજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ
છે. આ દુઃખપાનથી મારા ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. તમારે
પીવાના દુધથી આ પરોપકાર થયો છે, એટલા માટે તમે આ
પરમ ધર્મના ફૂલભાગી થયા છો. મેં ચોરી કરી કે ગમે તે
કર્તું, પણ તમારા ધર્મસંચયનું મૂળ કારણ હુંજ છું; એટલા
માટે મારા ઉપર પ્રહાર નહીં કરતાં મારી પ્રશંસા કરો. હું

તમારા ધર્મની સહાયક છું.

જીઓ, હું ચોર છું એ વાત સચી, પરંતુ શું હું ધર્યા-
પૂર્વક ચોર થઈ છું? ખાવાનું મળે તો દોષ ચોર માયો જીઓ,
જેઓ મોટા મોટા સાહુકાર કહેવાય છે, અને જેઓ ચોરના
નામથી કંપી ઉઠે છે, તેઓ ચોરના કરતાં પણ વધારે અધર્મી
છે. તેમને ચોરી કરવાની જરૂર નથી માટેજ તેઓ ચોરી કરતા
નથી; પરંતુ જરૂરિયાત કરતાં વધારે પૈસા હોવા છતાં પણ
તેઓ ભૂખના માર્યા ચોર બનનાર તરફ ઝાંખીને જોતાં જ નથી;
અટલાજ માટે ચોર લોકો ચોરી કરે છે. અધર્મનું કારણ
ચોરો નથી, ચોર જ ચોરી કરે છે તે અધર્મનું મૂળ કૃપણ
ધનવાનોજ છે. ચોર ગુન્હેગાર છે ખરો; પરંતુ તેના કરતાં
સો ગણો વધારે દોષભાગી કૃપણ ધનવાન છે. ચોરને સજા
માય છે; પરંતુ ચોરીનું મૂળ જ કૃપણો તેમને શા માટે
દંડ નહિ દેવાય?

જીઓ, હું દિવાલે દિવાલે મિયાંઈ મિયાંઈ કરતી રહું છું.
તો પણ મને કોઈ એટલો ટૂંકડોસરખો નાખતું નથી. વધુ
થટ્યું જ કંઈ હોય તે લોકો ગટરમાં પધરાવી દે છે, પાણીમાં
નાખે છે; પરંતુ અમને જોલાવીને આપતાં નથી. તમારા પેઠ
ભરાયલાં છે. તમે અમારા જેવાં ભુખ્યાંની ખત સી રીતે
જાણો! હાયા! ગરીબોને દુઃખે દુઃખી થવાથી શું તમારું જોરવ
થટી બચે એમ છે? હા! મારા જેવા હરિદ્રના દુઃખે દુઃખી થવું
જે સરંમની વાત છે, એમાં સંદેહ નથી. જેઓ આંધળાને
મૂઠી પરખી આપતા નથી. તેઓને પણ જ્યારે કોઈ મોટો રાજ
મૂરઠેલીમાં આવી પડે છે ત્યારે રાતભર હાથ આપવી નથી

આ પ્રમાણે મોટાનાં દુઃખે દુઃખી કહેવરાવવામાં સઘળા રાજ્ય હોય છે; પરન્તુ કોઈ સાધારણ માણસના દુઃખે દુઃખીછટ! કોણ થાય!

જે કોઈ મહામહોપાધ્યાય કે વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ; કોઈ વેદાલંકાર કે ન્યાયરત્નાલંકાર આવીને તમારું દુઃખ પી જાય તો શું તમે તેને લાઠી લઈને ખારવા દોડો છો? ઉલટા હાથ જોડીને કહેશો કે “કેમ બીજું થાડું લઈ આવું?” તો પછી અમારી વખતે લાઠી શા માટે? તમે કહેશો કે તેઓ મહા પડિત અને પ્રતિષ્ઠિત છે. પડિત અથવા પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી શું તેમને અમારા કરતાં વધારે ભુખ લાગે છે? તેમ તો નથી. બધીમાં ભરવાનો મનુષ્યજાતિને રોગ છે. દરિદ્રોની ભુખને કોઈ બાંધતું નથી. જોએને ખાવાનું કહેતાં ના પાડે છે તેમને માટે ભોજનને ખદોળસ્ત કરે છે, અને જોએ ભુખના કુ-ખથી વગર ખોલાવે પણ તમારું અન્ન આશીર્વાદ જાય છે તેમને ચોર કહીને સજા કરે છે-છટા છટ!

જુઓ અમારા હાલ જુઓ. દિવાલે દિવાલે આંગણે આંગણે અને ઘેરે ઘેર મિયાંકિં મિયાંકિં કરીને ચારે દિશાએ નજર નાખીએ છીએ-કોઈ અમને સુંકા રોટલોએ નાખતું નથી. હા, જે કોઈ ખિલાડી તમારી પાળેલી હોય તો તે ઘરખિલાડી થઈને છુદાને ઘેર રહેનાર તેની જીવાન ખાયડીના લાઈનું અથવા તો મૂર્ખ ધનવાનની પાસે રહીને ગંજીયા ખેલનાર તેના દોસ્ત-દારનું સ્થાન લઈ શકે એટલી હુદ્દપુદ્દ થઈ જાય. તે વખતે તેની પૂંછડી ફૂલી ઉઠે છે. શરીરે રૂંવાંટી આવી જાય છે અને તેના રૂપની ભલક જોઈને અનેક ખિલાડીઓ ઠકિયાની જાય છે.

વળી અમારી દશા જુઓ; આહારના અભાવથી પેટ ચોંટી ગયું છે. હાડકાં નીકળી આવ્યાં છે. પૂછડી પડી ભક છે, જીભ નીકળી ગઈ છે—સદાની જુખથી પોકારે છું, “મિયાંઈ, મિયાંઈ” “ખાવાનું મળ્યું નથી.” અમારી કાળી આમડી બેઢને તિરસ્કાર કરશે નાંહે. આ પૃથ્વીના ખદાથી ઉપર અમારો પણ કંઈક અધિકાર છે. ખાવાને આપે, નહિ તો ચોરી કરીશું. અમારી તુર વિનાની કાળી આમડી સૂકાઈ ગયેલું મુખ, અને ફીણ સ્વરે નીકળતો મીયાંઈ મિયાંઈ ક-રણુ રવ સાંભળીને શું તમને દુઃખ થતું નથી? ચોરને માટે હંડ છે, તો શું નિર્ધનતાને માટે તે નથી? દરિદ્રોના આહાર સંશોધનને માટે હંડ છે તો પછી ધનવાનોની કૃપણતાને માટે હંડ શા માટે નથી? હે કમલાકાન્ત તું દીર્ઘ દક્ષિવાળો છે, કારણ કે અફીણી છે. શું તું પણ બેઢ થકતો નથી? શ્રીમંતોના દાસથીજ દરિદ્રો ચોર અને છે? પાંચસો ગરીબોનાં લોહી ચૂસીને એક માણસ તેમની ભોજનસામગ્રી શા માટે સંત્રહી રાખે છે? અને જો સંત્રહે તો તેણે ખાધા પછી વધી પડેલું દરિદ્રોને શા માટે વહેંચી ન દેવું? જો તે ન આપે તો ગરીબો જરૂર તેની પાસેથી ચોરી જશે; કારણ કે જુએ ભરી જવાને માટે આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ આવેલું નથી.”

હવે વધારે સહન નહિ થઈ શકવાથી હું બેઢ્યો; “ચોભા! ચોભા! માર્જીત મડિત! તારી વાત પુરંપુરી સોશીયાલીઝમવાળી સમાજખંધનને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખનારી લાગે છે. જો હરેક માણસ પોતપોતાની સક્ષિપ્રમાણે ધનસંચય કરી શકે નહિ અથવા સંચય કરીને તેના ચોરોના દુઃખે નિર્વિઘ્ને ઉપજોગ કરી શકે

નહિ તો પછી કોઈ પણ માણસ ધનત્રંચના માટે મરતન કરશે નહિ; અને તેથી સમાજની આર્થિક હિતાત અટકી પડશે.”

માર્ગારે કહ્યું:—“અટકી પડશે તેમાં અમારે શું? સમાજની ધનવૃદ્ધિ—આર્થિક ઉત્થતિ એટલે પેસાદારોના ધનના વૃદ્ધિ. ધનિકોના ધનની વૃદ્ધિ ન થઈ તેમાં દરિદ્રોને શી વૃદ્ધિ?”

એ સમજાવીને કહ્યું કે, “સામાજિક ધનવૃદ્ધિ વિના સમાજની ઉત્થતિ નથી.”

ખિલાફીએ ગુસ્સે થઈ જઈને કહ્યું, “મને બે ખાવાનું ન મળ્યું, તો પછી સમાજની ઉત્થતિ પડી કુવામી!”

ખિલાફીને સમજાવવાનું કઠીન થઈ પડ્યું. બે વિચારક અથવા નૈયાયિક છે તેને કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ કાળે કહ્યુંથી સમજાવી શકતો નથી. આ માર્ગારી સુવિચારક અને તર્કશાસ્ત્ર પણ ખરી; એટલે નહિ સમજવાની ખાખતમાં જિને અધિકાર છે; એટલા માટે હું એના ઉપર ગુસ્સે નહિ થતાં બોલ્યો:—‘સમાજની ઉન્નતિની દરકાર ગરીબોને ન હોય તો નહિ, પરંતુ ધનવાનોને તે વિશેષ છે એટલા માટે ચોરોને સજા કરવીજ બેમુજબ.’

શ્રીમતી માર્ગારી બોલ્યાં:—‘ચોરને ફાંસી આપો, તેમાં અમને વાંધા નથી, પરંતુ તેની સાથે એક ખીજે નિયમ પણ કરો. જે ન્યાયાધીશ ચોરને સજા કરે, તેણે પ્રથમ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. એ પછી બે ન્યાયાધીશને ચોરી છુપીથી ખાઈ સેવાની ઇચ્છા નહિ થાય તો તે ખૂરીથી ચોરને ફાંસીએ ચડાવે. તમને અને મારવાને માટે લાકડી ઉપાડી હતી; પણ આજથી ત્રણ દિવસ સુધિ ઉપવાસ કરી જુઓ. એ વારસામાં

જે તમે નસીરામ ખાણના રસોડામાં પકડાઈ ન જાઓ તો મને ડંડો મારજો; હું વધી લઈશ નહિ.”

ચતુર હોકોનો મત એવો છે કે, જ્યારે વાહવિવાદમાં પરાજય થાય ત્યારે તે ન સ્વીકારતાં એકદમ સામા ઉપર સવાર થઈ જઈ ગંભીરભાવે ઉપદેશ આપવા મંડી જવું, હું તેજ પ્રથા પ્રમાણે માર્ગારને કહેવા લાગ્યો કે; “આ સઘળી વાત કેવળ નીતિવશ છે, એની ચર્ચામાં પણ પાપ છે, તું આ સઘળા દુષ્ટ વિચારો છોડી દઈને ધર્મીયરણમાં ચિત્ત પાડે. જે તું મને આડીશ તો હું તને ન્યુમેન અને પાર્કરના ગ્રંથ વાંચવાને આપી શકીશ અને કમલાકાન્ત ચક્રવર્તીનું દક્ષતર વાંચવાથી પણ તને કંઈક લાભ મળી શકશે. બીજું કંઈ તો થાઓ કે ન થાઓ; પરંતુ અફીણનો નિઃસીમ મહિમા તો સમજી શકાશેજ.”

અત્યારે તો સ્વસ્થાને સિધાવો. પ્રસન્ને થોડું દહીં આપવાનું કહ્યું છે. નારતા વખતે આવજો; ખન્ને વહેંચીને ખાઈશું. આજે હવે કોઈની પણ હાંડલી આટશે નહિ; જે ભુખથી ખરેખર અધીરાં થઈ જવાય તો ફરીથી આવી પહોંચજો; રાધના દાણા જેવી એકાદ મિઠાઈ અફીણની ગોળી આપીશ.

ખિલાડીએ કહ્યું:—“અફીણની ખાંસ જરૂર નથી; તોપણ હાંડી આટવાની વાત ઉપર ભુખ પ્રમાણે વિચાર ચલાવવામાં આવશે.”

ખિલાડીખાઈ વિદાય થયાં. આજે એક પતિત આત્માને અધકારમાંથી પ્રકાશમાં આણ્યો છે એવા વિચારથી કમલાકાન્તને ઘણું આનંદ થયો.

જનકિમ નિખંધમાળા

એક સંવાદ.

એક દીવસ આગગાડીમાં મુસાફરી કરતાં અચાનક એક જાળખાણવાળા ભાઈ મને મળી ગયા. હંમેશાં જમ દુનિયાના સર્વે વિષયો ઉપર ઉપરચોંટીયા વાતો ચાલે છે તેમ વાતો ચાલવા માંડી. અસહકાર ઉપર પણ અમે આવી પહોંચ્યા. પેલા મારા જાળખીતા ભાઈએ કહ્યું “ હમણાં ચળવળ નરમ પડી ગયેલી દેખાય છે. ” હું કાંઈ ન જાણ્યો. એમણે પાછું કહ્યું “ હવે પહેલાં જીટલો જુસ્સો નથી. લોકોમાં કાંઈ ઉત્સાહ દેખાતો નથી. ” હું તો ચૂપજ રહ્યો. ભાઈએ પાછું શરૂ કર્યું. “આપણા લોકોજ એવાજ છે. એમનામાં ટકી રહેવાની તાકાદજ નથી. પ્રજા છેક નમાલી થઈ ગઈ છે.” હું તો હજીયે ધારાજ રહ્યો. ભાઈ એકાદ મીનીટ શાન્ત રહી પાછા જરા જોસથી ખેલી ઉઠ્યા, “ આપણા લોકોમાં Character (ચારિત્ર્ય) નથી ”. મેં પગથી માથા સુધી આ ભાઈને ખરોખર ધીમંધીમે આંખ ફેરવીને તપાસ્યા અને જરા કટાક્ષમય હસ્યો. પરંતુ ભાઈનું ધ્યાન ખેંચાયું હોય તેમ મને લાગ્યું નહીં. આ ભાઈ ભણેલા હતા. સારાં સારાં મનાતાં પુસ્તકો એમણે વાંચ્યાં હતાં. બીજા દેશેનો ઇતિહાસ પણ થોડો ઘણો જાણતા હતા. બીજા દેશેએ સ્વતંત્રતા કેવી રીતે મેળવી હતી અગર કેવી રીતે એ સ્વતંત્રતા સાચવી હતી એની એમને થોડી ઘણી માહિતી હતી. પાછા એ ખેલી ઉઠ્યા. “ આપણા લોકોમાં Patriotism (દેશભિમાન) નથી. આપણે ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે. ” હવે, મારા અધીરા સ્વભાવ પ્રમાણે મારાથી ના રહેવાયું, આ

મારી જીલશૂરી દેશાભિમાનની મૂર્તિને પગથી માથા સુધી ખરે-ખર નિહાળી જવા માંડી, એમ માનીને કે રખેને આ મહાન પુરુષને કાંઈ અન્યાય થઈ જાય. મારી ખાતરી થઈ કે હું જ સાચો છું એટલે મેં બોલવું શરૂ કર્યું. મેં પૂછ્યું “Patriotism (દેશાભિમાન) એટલે શું ? ” એમને આ મારો પ્રશ્ન જરા વિચિત્ર લાગ્યો. મેં બાર દહને ફરીથી એનો એ સવાલ પૂછ્યો. મારી ચિકિત્સક આંખો અને સવાલ પૂછવાની પદ્ધતિથી લાઇ કાંઈક સમજવા હોય એમ મને લાગ્યું. બુદ્ધિ-બળથી આખમાં ઉછળી આવેલું એમ અને એમના મોં ઉપરનું નૂર જરા કિતરેલાં મને દેખાયાં. હું તો ચીવટથી મારા સવાલને ઘોંટીજ રહ્યો અને આગળ ચલાવવા માંડ્યું. મેં કહ્યું “કેમ જુનાબ આપોને! Patriotism (દેશાભિમાન) એટલે શું ? વાતોના લૂખા તડાંકા ? લાઇ, આટલી આટલી ઓટી વાતો કરો છો તોયે હજુ તમારાં પરદેશી કપડાં પણ તમે કઢાડ્યાં નથી. તમારા ઉપર હજીયે તમારું નૂર જીનવી લેતી પરદેશી ટોપી અને તમારા સરીર ઉપર દેશી લાઇએને બૂજે મારતાં પરદેશી કપડાં છે અને વાતો દેશાભિમાનની કરો છો ? તમારા જવા દેશાભિમાનીઓ પાઠયા છે તેથીજ આપણા દેશની અમી અવદશા થઈ છે. તમને એમ પણ નથી લાગતું કે ‘કમે મોડે’ દેશાભિમાનની વાતો કરી રહ્યો છું ? ’ બીજા આગળ પડતા દેશોમાં તમારા જવા સપૂતો (!) પાઠયા હોત તો એ દેશો ક્યારનાયે પડી ગયા હોત. અપાન મરી ગયું હોત. અને અમેરીકા કહ્યું ન આવ્યું હોત. અને વળી તમે Chamberlain (ચમ્બરલેન) ની વાતો કરો છો ? ” મેં કહ્યું “આ

રિન્મ એટલે શું? શબ્દ પાળવાની તાકાદ; નીતિમાન વર્તન રાખીને પ્રમાણિકપણે જે માનતા હોઈએ તે કહી ખતાવવાની તાકાદ; કે બીજું કંઈ? માફ કરજો. મને થોડાં થોડાં કહેવાની ટેવ છે તેથી હું તમને હવે પૂછું છું કે તમે આટલી બધી દેશાભિમાનની વાતો કરી, તે છતાંયે તમે એમ માનો છો કે તમારામાં ચારિત્ર્યનો એક છોટો પણ છે? ચારિત્ર્ય હોત તો તમારાં શરીર ઉપર આપણા દેશને લગવતો આ પરદેશી લેખાસ ન હોત. તમે એમ ન ધારશો કે સાધારણ જનસમાજને હવે તમારા જેવા બુદ્ધિવ્યભિચારીઓ સાથે જસથે માન છે. માંદે લોકો નહીં બોલે. હું તમને ઓળખું છું તેથીજ આટલી કડક ભાષામાં માંદામાંદ કહી દઉં છું. પણ આટલું તો જરૂર માદ રાખજો કે સાધારણ જનસમાજ તમારા જેવાઓથી કંટાળ્યો છે. અને બે ચાર વર્ષે હાલના માતા-પરણમાં ઉછરેલાં બાળકો, તમારી દેશની હાની કરી રહેલી રીતભાત નહીં સુધારે તો જરૂર તમારી રેવડી ઢાણાઢાણ કરશે એ નિશ્ચય માનજો. દેશાભિમાનની વાતો કરો છો તેજ સમયે દેશનોહીનું કામ તમે કરી રહ્યા છો તેનું જરાયે જાન તમને છે ખરું? તમને હાથે કંતેલું વણેલું પવિત્ર કાપડ પહેરતાં શરમ આવે છે? ” એમને જરા ગુસ્સો લાગ્યો હોય તેમ કેળાયું. પણ શું કરે? ભાઈ તો સુપજ થઈ ગયા. પછી બે ચાર મીનીટે ગહાંતહાં કરતાં આમ તેમ પોતાનો લૂલો ખસાવ કરવા લાગ્યા. પોતે જરા બૂઝી કદંગી સ્થિતિમાં મૂકાયેલા છે એવું કંઈક હીચકારાને સોભતું કહેવા માંડ્યું. પણ હું એમના સાથું હસતો હસતો તાલીને બેઠું રહ્યો. એ ભાઈની બુદ્ધિથી

દોરાતી છમે એમનું નિર્મોહ્યપણું ઢાંકવાનો ઘણોયે પ્રયત્ન કર્યો. પણ એમના અંતઃકરણે તેમ થવા ન દીધું. એમની આંખોને રસ્તે એમનું ડાઘતું અંતઃકરણ હું જોઈ શક્યો. પરદેશી કપડાંએ એમને ઝાંખાપાડ્યા અને એમનું નૂર લપટલીધું.

આવા મારા ઝાળખીતા ભાઈ જેવા નિર્મોહ્ય ભાઈ ખડેનો હિન્દુસ્તાનમાં ફેટલાં હશે? હે પ્રભો! એમના હૃદય સાચી રીતે ક્યારે પલટાશે! એમના વિચારો અને આચરણ એકતાર ક્યારે બનશે!

મન્દુલાલ મણીયાલ દેસાઈ.

મારો દુર્ગોત્સવ.

માતાની આઠમને દિવસે મને આટલું અશીષુ ચઢાવવાનું કાણે કહ્યું હતું! મેં શા માટે અશીષુ લીધું! હું શા માટે મૂર્તિનાં દર્શન કરવા ગયો! જ કદી દેખીશ નહિ તે શા માટે જોયું! આ ઈન્દ્રબલ કાણે દેખાડ્યું!

મેં જોયું, કાલનો પ્રવાહ હસે દિશામાં વ્યાપી બધને પ્રબલ વેગથી છુટી રહ્યો છે-હું તરાપા ઉપર ખેતીન બમન કરું છું. જોયું તો, અનન્ય અપાર અધકારમાં પવનથી ઉત્પન્ન થતા તરંગવાળો તે પ્રવાહ વહી રહ્યો છે. વચમાં વચમાં ઉચ્છ્વલ નક્કો ઉઠ્ય પામે છે, આચમી બચ છે અને પ્રતી ક્રમે છે. હું કેવળ એકલો જ હતો-એકલો હોવાથી ભય મામલા લાગ્યો-પ્રીતકુલ એકલો-માવુડીન-માં માં કહીને પોકારું છું.

હું આ કાલસમુદ્રમાં માવૃત્તશોધન અર્થે આવ્યો છું માતા ક્યાં છે? ક્યાં છે મારી મા! ક્યાં છે કમલાકાન્ત-પ્રસુતિ ભારત માતા? આ ઘાર કાલસમુદ્રમાં તું ક્યાં છે?

એકાએક સ્વર્ગીય વાણથી કાનું તૃપ્ત થઇ ગયા. ગંગા-મંડળમાં પ્રાતઃકાળના અરુણોદય જોવા લોહિતોજ્જ્વલ પ્રકાશ છંટાઇ ગયો-શીતલ મંદ પવન વહેવા લાગ્યો-તે તરંગપૂર્ણ જલરાશિ ઉપર દુર દેશમાં નજર નાખતાં સુવર્ણથી મટેલી માતા સરસ્વતીની પ્રતિમા દેખાઇ! જળમાં હસે છે, તરતી તરતી ખસતી જાય છે, અને તેજ ફલાવે છે. શું આજ માતા? હા, એજ માતા. આજળી સકંથો, કે એજ મારી જનની જન્મભૂમિ-એજ-મૃણ્મયી-અનન્ત રત્નભૂષિતા-અત્યારે કાળના ગર્ભમાં દટાએલી છે.

રત્નવિભૂષિત દશ દિશારૂપી દક્ષ ભુજાઓ દશે દિશા તરફ ફલાવેલી છે; તે ભુજાઓમાં વિવિધ આયુધ રૂપ વિવિધ શસ્ત્રો સોભે છે; મગ ત્રીચે શત્રુ કચરાઇ પડ્યા છે. એ મૂર્તિ હવે જોઇશ નહિ-આજે જોઇશ નહિ-કાલે પણ જોઇ શકીશ નહિ-કાલપ્રવાહને પાર ઉતર્યા વિના જોઇ શકીશ નહિ-પરંતુ એક દિવસ જરૂર દેખીશ-દશભુજવાળી, નાના આયુધધારિણી, શત્રુમર્દિની, વીરેન્દ્રવાહિની, જમણી ખાભુએ ભાગ્યરૂપિણી લક્ષ્મી, અને ડાબી ખાભુએ વાણી, વિદ્યા અને વિજ્ઞાનમયી સાક્ષાત્ સરસ્વતીવાળી ખજારૂપી કાર્તિકેય અને કાર્યસિદ્ધિ રૂપી ગણેશના સંગજાળી ભારત માતાની સુવર્ણમયી પ્રતિમા મેં તે કાલપ્રવાહમાં ફરીથી જોઇ.

પુણ્ય ક્યાંથી મળ્યાં તે કહી શકતો નથી, પરંતુ મેં તે

પ્રતિમાના ચરણે પુષ્પાંજલી સમર્પિ-અને બોલ્યો, “ હે અવ
મંગલદાયિની, હે કલ્યાણિ, હે! સર્વાર્થસાધિકે! અસંખ્ય સં-
તાનપાલિકે! ધર્મ અર્થ અને કર્મફલરૂપ સુખ-દુઃખને આપ-
નારી માતા, મારી પુષ્પાંજલિ ગ્રહણ કર. આ ભક્તિ, પ્રીતિ,
વૃત્તિ, શક્તિ આદિક પુષ્પો હાથમાં લઈને તારા ચરણકમળમાં
પુષ્પાંજલિ સમર્પુ છું; તું આ અનન્ત જલસાસિમાંથી નીકળીને,
આ વિશ્વભોહિની મૂર્તિ જગત સમીપ એકવાર પ્રકટાવ. આવ,
માતા! ઘેર આવ-અમે ૩૩ કોટિ સંતાનો એકત્ર થઈને, એકી
વખતે, ૧૬ કોટિ હાથ જોડીને, તારા ચરણકમળની પૂજા કરીશું.
૩૩ કરોડ મુખથી-“માતા, જનનિ, અંખિકે! ધાત્રિ, ધરિત્રિ,
ધનધાન્યદાયિકે! નગાંકશોભિની, નગેન્દ્રબીલિકે! સરતમુંદરિ!
આશ્પુર્ણઅંદ્રભાલિકે!” એમ પોકારીશું. હે સિન્ધુસેવિતે, સિ-
ન્ધુપુજિતે સિન્ધુમથનકારિણી! શત્રુઓનો વધ કરવા માટે દશ
ભુજઓમાં દશ આયુધ ધારણ કરનારી! અનન્ત શ્રીસંપન્ન,
અનન્તકાલ-સ્થાયિની હે અનન્ત શક્તિપ્રદાયિનિ, તારાં સં-
તાનેને શક્તિ આપાં હે મા! અમે તને શું કહી બોલાવીએ!
આ તેત્રીસ કોટિ શિર તારા ચરણકમળ ઉપર ધરીશું-આ
તેત્રીસ કોટિ ઠંઠ તારાં નામ લઈને હુંકાર કરીશું. આ તે-
ત્રીસ કોટિ દેહની તારે માટે આહુતિ આપીશું. એ ન કરી
શકીશું તો આ ૧૬ કોટિ ચક્ષુમાંથી તારે માટે આંસુ વહેવ-
ડાવીશું. આવો મા, ઘરમાં આવો. જેની ૩૩ કોટિ સન્તાન-
તેને ચિન્તા શાની?

એત જોતામાં આ પ્રતિમા તે અનન્ત કાલસમુદ્રમાં ડુબી
બધ-ફરીથી બેઠ શક્યો નહિ. તે તરંગપૂર્ણ જલસાસિ અધ-

કાગળી વ્યાપ્ત થઈ ગયો, જળકલ્પોદ્ભવ સમસ્ત જગત રૂપી
મયુ; એટલે હું હાથ ઝેડીને, રંગળ નેત્રે, પેઠારવા લાગ્યો;
“ઉઠ મા, સુવર્ણમયી ભારત ભૂમિ! ઉઠા હવે અમે કુસંતાન
બધશું, સત્પથે ચાલીશું, તારું નામ રાખીશું. ઉઠ મા, દેવતા-
ઓની કૃપાપાત્ર દેવિ હવે અમે અમારી જાતને ભૂલી જઈશું,
અધુરેમી બનીશું પરહિત સાધીશું, -અધર્મ, આલસ્ય અને
વિષયસેવન ત્યાગ કરીશું. ઉઠ મા, એકલો રડી રહ્યો છું, ર-
ડતાં રડતાં આખો દૂટી ગઈ છે મા! ઉઠ, ઉઠ માતા ભારત-
જનનિ!

માતા ઉઠી નહિ. ઉઠે નહિ શા માટે? આવો સર્વ અધુરો!
આપણે આ અધકારમય કાલ-પ્રવાહમાં ભૂસકો મારીએ. ચાલો,
આપણે ૧૧ કોટિ ભુજાઓ વડે એ પ્રતિમા ઉઠાવીને, તેત્રીસ
કોટિ મસ્તક ઉપર ચઢાવીને ઘેર લઈ ચાલીએ. આવો, અધ-
કાર છે તો તું મયુ ? શો ભય છે ? આ નક્કરો જ વચ્ચમાં
વચ્ચમાં ઉમે છે અને અબકારા મારીને અદૃશ થાય છે તે આ-
પણને માર્ગ બતાવશે. ચાલો, ચાલો. અસંખ્ય હસ્તપ્રહારથી
એ કાળસમુદ્રના જળને ઉછાળતા ઉછાળતા, વલોવતા વલો-
વતા ડહોળી નાખીને તરી જઈએ અને માતાની સુવર્ણપ્રતિમા
મસ્તક ઉપર રાખી લઈ આવીએ. ભય શો ? ન બનશે તો
રૂપી મરીશું, માતા વિના આ જીવનનું કામ થયું શું છે ?
આવો, પ્રતિમા ઉઠાવી લાવીએ. પૂજની મોટી ધામધૂમ મચશે.
દેવશ્વી ખઠરાને સત્કીર્તિ રૂપી ખડગથી છેદીને માતાને બલિ
ચઢાવીશું. નોખત વગાડનારા અનેક પૂર્વજો નોખતના મંલીર
નાલથી ભારતનાં યજ્ઞગાન જળવી આઠાસ ઠંપાવી મૂકશે. અ-

નેક દોલ, ઠાંસાં, પખાવ વગેરે ભારતના જયનાદ ફેલાવશે, અને અનેક શરણાધરો પોતાના સૂરવડે માતાનો મહિમા વિસ્તારશે. પૂજની મોટી ધૂમ મચશે. અનેક પ્રાણલો, પડિતા લાડુના લોભથી ભારતપૂજમાં સામેલ થઈને પતરાળી મંડાવશે- અનેક દેશી વિદેશી સજ્જનો-ઉચ્ચ નીચ સંઘળા-આવીને માતાના ચરણમાં મસ્તક નમાવશે. ઠેટલાંએ દીન દુઃખીઓ પ્રસાદ આપીને પેટ ભરશે. અનેક નર્તકીઓ નૃત્ય કરશે, ગાયકો મંજળ ગાશે, અને ઠેરઠે ભક્ત પોકારશે-મા ! મા ! મા !

અકિમ ત્રિવંધમાલા.

કિંકરના મનોરથ.

મારું ધર

શેઠ, આ મારી નાનકડી ઝીરડીમાં તું અઠાદ દિવસ આચિતો થયી આવે તો મારી શી વસ્ત્રે થાય ?

આ મારી ઝીરડીમાં ઠેટલું અંધારું છે તેનો તને ખ્યાલ નહિ આવે; કારણ કે તારા મહેલમાં તો અંધારાનો પ્રવેશ જ થઈ શકતો નથી. પણ ધણી, આ મારી ઝીરડીમાં તો ભર ઉન્હાળાની મંથાન્હે આવનારને સુઝાં સુખ સમીપ આણેલા હાથ પણ ન દેખાય એટલું અંધારું છે.

અચ્છાતા, મારી આ ચાલજ બહુ ગંદી છે. મારા કબા જ મારા ગંદા પડોશીઓ જ્યાં ત્યાં ઠચરો ઠચરો કરી મૂકે

છે. મારી ચાલની ખદારની ખાજુઓ ખૂણાઓ પાનની પીચ-
કારીઓ વડે લાલ રંગાયાં છે, કઠેરાઓ ઉપર દાતણના ફૂંચા
ચોટેલા છે અને પગ તળે લૂ વારંવાર ચગદાયછે તે દાતણના
ફૂંડાઓ છે. મારી ઝીરડીની અંદરની ભીંતો વાસતેલના
ખડીઆની મેથથી ઢાળી થઇ ગઇ છે.

માલીક, આ નનકડી ઝીરડીમાં અમે ટેટલા બહુ રહીએ
છીએ તે તું જાણે છે? મારી માથે નરકના કૂડ રૂપ મારા
ખીબ વણ સાથીદારો* અને એમના કુટુંબીઓ છે. શેઠ, એ
વણે મને એવા સતાવે છે કે હું દીન બની જઈ છું; પણ
આ તારો નોકર અમને હોંકી મેલી શકતો નથી.

મારા નાથ, મને ઘણીવાર એવું મન થઇ આવે છે કે
મારા સાથીઓની ગેરહાજરી હોય ત્યારે આ ઝીરડાને હું
લીંપી નાંખું, ચાલ આખી ઘાઇ નાંખું અને તારે માટે એક
અજમ બિછાવી તારા જ ઘરનો દીવો લાવી મૂકી દઉં; પછી
મારે ઘેર તને લઇ જવાને તેડવા આવું!

પણ, મને ધાસ્તી રહે છે કે તને તેડવા આવ્યો હોજી
એટલામાં પેલા વણ પાપીઓ ઝીરડીમાં પેસી ઘરને પાછું
અગાડી મૂકશે. શું કહું, બુદ્ધેશ, મારી ઝીરડીને ખંધ કરવા
તાણું નથી!

પણ, તને મારે ઘેર બોલાવવાની મને ખુબ હોશ છે, પણ
સ્વામિય હું જાણું છું, મારા અજદાતા, કે મારે ઘેર એક
વાર આવ્યા પછી મને આવા સેતાનો વચ્ચે અધારામાં રહેવા

*કામ, કોપ, લેભ-ત્રિવિધં અકલ્પ્યં કારં નાશનસ્યાત્મનં।

તાણું = અંધપ.

હેવા તારું મન નહિ માને. તું એટલો દયાળુ છે કે, પેલા સાથીઓને હાંકી કાઢવા તું મને સિપાઇઓડું આપીશ, મારું ઘર સાફ કરવા મદદવાર માડલીશ, અને મારી આ અધારી કાટડીમાં સૂર્યનાં ઢિરણો આવવાને ખારીશ મૂકાવીશ.

૨

તૈયારી

ઉઠ, પતિન, ઉઠ. બપોરે બરાબર બે વાગે શેઠ આપણે ઘેર પધારવાના છે તે ભુલી ગઈ? આખી રાત બગી મેં થોડી પરના ટકોરા સાંભળ્યા છે. હમણાં જ ચાર ટણકારા થયા. હવે તો તારે ઉઠવે જ છૂટકો છે.

ખાર વાગ્યા પહેલાં મારે માલીકને ઘેર પહોંચી જવું જોઈએ. આવા મોટા પુરુષ આપણે ઘેર પધારે તેને બે કલાક પહેલાં પણ હું તેડવા ન જાઉં છું. 'સાફ' લાગે? માટે ઉઠ, પહેલી થા બહારી, ખાર વાગ્યા પહેલાં આપણે બધી તૈયારી કરી રાખીએ.

તું પહેલાં આ ઝોરડી લીંપી નાંખ, બૃત્યે; એટલી વારમાં હું શેઠને ઘેરથી આણેલો આ દીવા સાફ કરી નાંખું છું. એનો કાચ સાફ કરતાં નને નહાં આવડે, માટે એને હું જ ધોઈને લૂછીશ. દીવો સાફ કરીને હું ચાલનો કચરો વાળી નાખીશ, અને ઝોરડી લીંપીને તું વાસણ અજવાળવા બેસજે.

મિયે, ખૂણાઓમાં કચરો રહી ન જાય એ ધ્યાનમાં રાખજે હોં! વાસણ માટે થોડી આમલી ભલે વાપરજે, પણ એને

કાળા ના રાખીશ હોં! કિંકરિ, આપણે આપણી નિર્ધનતાને બંદકી રાખી વધારે દીન નહીં દેખાડીએ.

બે હજી આપણે કેટલાયે કામ કરવાનાં છે, અને ખાર તો હમણાં વાગશે. કાલે મેં એક ભત્રીજાને ત્યાંથી આ જાળમ આણી છે, તેને ઝાટકો આપવા તારે મને હાથ દેવો પડશે. એ કોઈ જગ્યાએથી ફાટી હોય તો તારે એને થોંગડું દઈ દેવું બેઠુંએ. થોંગડું હશે તો હરકત નહીં, પણ સ્વામી જાળમમાં હાથ બંધે તો આપણે વિષે શું ધારશે?

નાસ્તો પહેલાં, જુહિણિ, તારે વાળ સાફ કરો હોળવા. ધુપેલ નહીં હોય તો હું તને એક પેસાનું લાવી દઈશ, પણ તારા વાળની લટો ઉડ્યા કરશે તો અનહાતિને નહીં ગમે.

તું આજે શેઠાણીએ આપેલાં લૂગડાંમાંથી નવું વસ્ત્ર કઢાડીને પહેરજે. કોઈ જગ્યાએથી એ ફાટેલું હોય તો એને સીવ્યા વિના પહેરીશ નહીં. શેઠ આજળ આપણે આપણી કુવડતા દેખાડવી ન બેઠુંએ; બલે એ આપણી દીનતા જુએ.

હું પણ આજે નવો પોશાક પહેરીશ. આપણા હૃદયને આનન્દ આપણને મ્હોડેથી કહેતાં નહીં આવડે. આપણાં કપડાં અને આપણી વેવલી દોડધામ અને ઘેલી વ્યવસ્થાથી આપણે એ વ્યક્ત કરીશું.

વારંવાર કાંઈ શેઠ આપણે ઘેર પધારતા નથી. બહારી, આપણા જવા તો અનેક કિંકરેના એ સ્વામી છે. એ આવે ત્યારે આપણે એમને ખુશ કરવા બેઠુંએ. બે, તું એમની આજળ વિવેકથી વર્તજ. નાની નાની ચીજોની માગણી કરી તું એમને ચંચળીશ નહીં.

શુદ્ધિ, આજે કાંઈ તારાથી રાંધી શકાશે નહીં, માટે એની ગરબડમાં પડીશ નહીં. જમવાને માટે પાછળથી પુષ્કળ વખત રહેશે.

અહાહા! આજે આપણે હીવાળીનો દિવસ છે! આજે ગરીબ પરવરની આપણે ઘેર પધરામણી છે!

૩

અવતાર

આજે મારો શેઠ નોકર બન્યો. ટુંકાસા ઘાતીઆનો કચ્છ ભીડી, નોકરશાઈ 'પાંગોટી' માથે મૂકી, પીંગી ખાદીનો કાંટ ઘાલી, મારો માલીક નોકરોમાં આવી બેઠો.

અમને શું આજે હસાવ્યા! શું હસાવ્યા! કિંકરોના નાથે આજે અમને આનન્દમાં ડુબાડી દીધો!

ખપોરના બે વાજે ભોંયતળીઆની પડશાળમાં અમે બધા નોકરો બેઠા હતા ત્યાં મારો ન્યાલકરણુ શેઠ ચાલીને આવ્યો અને અમારી વસ્થોવસ્થ અમારી માફકજ બેઠો. કોણુ બાણુ કે એ સર્વે કિંકરોનો નાથ હશે? અમારા જેવી જ અશુદ્ધ બોલી બાણુ આદરી અને અમારા સરખી જ ચેષ્ટા બાણુ લગવી. 'ખૂટ' કાઢતી વખતે જ જેના ચરણકમળોને સ્પર્શ અમે કરી શકતા તે અમારો સ્વામી અમને અડીને અમારામાં લાગ્યો.

શી અમારા ઉપર એની બહાલપ હતી! અનેક મીઝોનો ધણી આજે અમારા ઉપર અમીરસ વરસ્યો. અનુપમ શુંગાર પોતાના ભવ્ય હીવાનખાનાનો મંચ છોડી, સર્વે આનન્દના રુજાન રૂપ પોતાની રમણે મૂકી, લક્ષ્મીનાથ અમારી ખરખર

અડી જમીન ઉપર યેસી ગયો.

એના પ્રાકૃત વેશમાંયે એ કેવો શોભતો હતો! એ અમારા સરખો હાવભાવ કરતો, છતાં અમે તેને પકડી પાડતા. જેની રંગેરંગમાં પ્રભુત્વ છે તે કિંકરચેષ્ટા આઢરે તેથી કાંઈ એનું એથયું હંકાય છે? અમે એના દાસભાવમાં ભુક્તો ઠહાડી ખૂબ હસ્યા; એ અદળતક વિભુતિનો સ્વામી પણ અમારી સાથે હસ્યા.

આજે એણે અમને સ્વામી-સેવકભાવ ભુક્તાવી દીધો; પણ અમારો પ્રેમ દ્વિગુણિત વધારી દીધો અને પ્રેમે અમારી કિં- કરતામાં અનેકવણી વૃદ્ધિ કરી મૂકી.

૪

દીન સ્વાગત

કાલે રાત્રે મારે ઘેર પ્રભુ આવિ'તા પધાર્યા. મને કહ્યું, “દાસ આજે તારે ઘેર જ સૂઈ રહીશ.”

અહાહા! મારો સ્વામી સ્વેચ્છાથી આકરની સેવા લેવા આવ્યો તેથી મને કેટલો આનન્દ થયો તે હું શું કહું!

પણ અરેરે, નામના સ્વાગતને ચોગ્ય મારી પાસે રહી સા- મગ્રી ન નીકળી.

મેં મારો ખાટલો દાળી આપ્યો, ખરખચડી કાથાની દોર- ડીથી આછા આછા ભરેલા, ઝોળી જેવા થઇ રહેલા ખાટલા પર મેં ગિરણીપતિને ગિરાજવા કહ્યું.

મારી પાસે કશું પાથરણું ન મળે.

વરસાદમાં પહેરવા આપેલો મારો આવરકોટ પાથરી તેના ઉપર સેઠે મને આપી દીધેલું એક ધોતિયું ખિચાવી, મેં

ખંજલાવાળાની પથારી કરી.

મેં વિચાર કર્યો કે મારા જોળામાં કિંકરોના નાથનું મસ્તકે રાખી બેસી રહીશ. પણ જેનાં ચરણોથી રેણુંમાં આખી રાત માથું સાથું રોળાણું બેઠુંએ તે મારા સ્વામીના મસ્તકને મારા પગોના લાગતા સ્પર્શ દરાવતા હું અચક્યો. કેટલાંક કપડાંની ગાંસડી કરી મેં મારા અન્નદાતાને ઝાશીકું બનાવી આપ્યું.

મારા માલીક પોઢયા અને મેં રાત્રીભર એમનાં હાથજ ચરણો દાખવાનું સુખ મેળવ્યું.

સ્વામીએ પ્રભાતે કહ્યું, “સેવક, આજે બહુ સારી શિવ આવી.” હું બહુ હું કે એ દયાળુએ મારા પરના પ્રેમને ખાતર જ એ માયાળુ વચનો કહ્યા.

૫

ચરિત્ર!

કિંકરબન્ધુ દેવજીને ત્યાં આજે સ્વામી યોગિતા પધાર્યા. મર્યા અને રોટલો દેવજી ખાઈ રહ્યો હતો, તેની પાસે જઈ માલીકે કહ્યું, “દેવા, ભૂખ લાગી છે, ખાવાનું આપ.” દેવજી બોલ્યા, “જનેશ, મારાન્જેવા ગરીબને ત્યાં તમારે ખાવા જેવું શું હોય?”

નાથે કહ્યું, “જે હોય તે આણશે. મને બહુ ભૂખ લાગી છે, જલદી આપ.”

દેવજી એ કહ્યું, “આ હું ખાઉં છું તેવા રોટલો અને મરચું અભરાઈ ઉપર ઢાંક્યું છે, શેઠ.”

શ્રીમન્તે કહ્યું, “ખતાવ, ખતાવ, ક્યાં છે? મારાથી રહેવાનું

નથી. ”

કિંકરાધિપતિ ઉઠ્યા અને અભરાઇ પરથી હાથેથી રૈટલો અને અથાણું ઉતારી લઇ દેવજીની સામે ખેતી ખાવા મંડ્યા.

અનેક દીન જનોનું અન્નથી પોપણુ કરનાર ગરીબના સુકા રૈટલાથી તૃપ્ત થયા હોય તેમ દર્શાવી બોલ્યા. “ દેવા, આવો મીઠો રૈટલો મેં કદી ચાખ્યો ન હતો. તેં મારી આજે ભુખ ભાગી, માટે ધનામ માગ. ”

દેવજી કહે, “ મહારાજ, મારાં એવાં ભાગ્ય કયાંથી હોય કે માલીક પોતે આવી મારો રૈટલો માગીને લે ? તમે રાજ થયા, હવે મારે શું માગવાનું હોય ?

શેઠ, કહે “ ના, ના, કાંઈ પણ માગ. ”

દેવજીએ શેઠની સમીપમાં રહી સેવા કરવાનું માગી લીધું અને મહેરબાને પોતાના ઓરડાના ખારણા આગળ ખેતી રહેવાની અને આજ્ઞા કરી.

આશુતોષની બધી ક્રિયા જૂલ્યોને આનન્દકારક છે. દેવજી, શું ધન્ય છે કે તારે શેર સ્વામી એણેતેડયા આવ્યા અને એણેતેડયા જમ્યા ! દેવજી, મારા પર સ્વામીની એવી કૃપા થાય એવું સાધન ખતાવીશ ?

૧

શા માટે હડતાળ?

અમારે શા માટે હડતાળ પાડવી જોઈએ ભાઈ ?

અમારા સાહેબે મીલ ખાંધ્યા પછી અમને સંવેન લેખા કરી કહ્યું “ કિંકરો, હો આ ચન્નમાળાને સંભાળો. ”

હાસે, એને સારી રીતે સાચવજો, અને એમાંથી લાભ હઠાવજો. સૌ હળીમળીને પોતપોતાની સક્રિય પ્રમાણે કામ કરજો અને મહેનત પ્રમાણે પ્રગતિ વહેંચી લેજો.

ભૂત્યો, મારી તમને એવી સલાહ છે કે વર્ષાનંતે જ પ્રાયશ્ચિત્ત થાય, તેનો મોટા પગારવાળા દશાંશ, અને સામાન્ય મજૂરો વીશાંશ ભાગ મારી પાસે જમા કરાવજો. નોકરોના અને ગિરજિના લાભ માટે જ એ રકમનો ઉપયોગ થશે. ”

અમે પૂછ્યું, “ માલીક સાહેબ, તારે તમારું શું ? ”

મીલના પદ્મી હસીને બોલ્યા, “ બાપુજી, તમારા મુખ સિવાય મારે કંઈ ન બેઠે. ”

અમે કહ્યું, “ એમ તે કંઈ હોય, નાથ ? આપનો પણ કંઈ ભાગ રાખો. ”

સ્વામિ કહે, “ કિંકરો સ્વેચ્છાથી જ અર્પણ કરશે તે હું સ્વીકારીશ. ”

પણ અમે હઠપૂર્વક કંઈએ નામ પાડવા વિનંતિ કરી ત્યારે ભૂત્યપતિ બોલ્યા, “ બલે ત્યારે હું તમારી દરેક જણની પાસે દર વર્ષે આઠ આના માગી લઉં છું. ”

અમારા ઇન્કેનેરો અને મોટા પગારવાળાઓએ કહ્યું, “ સ્વામીજી, એટલું થોડું ન હોય. અમારી પાસેથી તો કંઈ વિશેષ રાખો. ”

પણ ભૂત્યવત્સલ કહે, “ ના; દીનમાં દીન મજૂરનો છોકરો જ મને સહેલાઈથી આપે તેટલું જ હું લઉંશ. ”

બોલ બાપુ, અમારે શા માટે હડતાળ પાડવી બેઠે ?

કિંબ્દ

પોલિટિક્સ.

આપના શ્રી ચરણમાં પ્રણામ. અંકીણ પહોંચ્યું છે. આપે પુષ્કળ અંકીણ મોકલ્યું છે. શ્રી ચરણમાં પ્રણામ-પુનઃ પુનઃ પ્રણામ. હજી થોડું અંકીણ મોકલાવશે.

પણ આપના ચરણકમળમાંથી કમલાકાન્ત તરફ આવી ક-
ઠિન આજ્ઞા શા માટે મોકલવામાં આવી તે હું સમજી શકતો
નથી. આપ લખો છો કે 'દ્વાલમાં નવા કાચદાને લીધે લેટી
પોલિટિક્સ (રાજનૈતિક વિષય) વિષે ખડબ્બ થોડું લખે છે.
તમે કાંઈક લખો તો થણું સાહે.' એમ શા માટે, મહાશયા
મેં એવાં-શાં પાપ કર્યા હોય કે પોલિટિક્સરૂપી પથ્થર મારીને
મારું માથું ફોડું? કમલાકાન્ત બિચારો દરિદ્ર બ્રાહ્મણ, તેને
શા માટે પોલિટિક્સ વિષે લખવાની આજ્ઞા કરે છે? કમલા-
કાન્ત સ્વાર્થી માણસ નથી. અંકીણ સિવાય મને જગતમાં
બીજો કોઈ સ્વાર્થ નથી. મારા જવા ગરીબ ઉપર શા માટે
પોલિટિક્સ રૂપી બોલે લાદો છે? શું હું રાજા છું? શું હું ખુ-
શામતીઓ છું? શું હું જુગારી છું? શું હું લિખારી છું? શું
હું પત્રના અધિપતિ છું કે મને પોલિટિક્સ વિષે લખવાનું
કહે છે? આપે મારું દક્તર તો વાંચ્યું હશે. તેમાં મારી
સ્થૂલ બુદ્ધિનું એક પણ ચિન્હ તમારી નજરે પડ્યું કે
મને પોલિટિક્સ વિષે લખવા કહ્યું? અલખત. મેં અંકીણની
ખાતર આપની ખુશામત કરી હશે પણ એ ઉપરથી એમ તો
નજ સમજવું કે હું એવા સ્વાર્થપરાયણ, નીચ ખુશામતીઓ
હું કે પોલિટિક્સ ઉપર લેખ લખી ધિક્કાર છે તમારા અધિ-

પતિએને! ધિક્કાર છે આપે કરેલા અફીણના દાનને! આપ હજી પણ સમજી શક્યા નહિ કે કમલાકાંત એક કિચક આ-દર્શ ધરાવનાર કેવો છે. કમલાકાંત પામર પોલિટિશિયન નથી.

આપની આ આજ્ઞા મળ્યા પછી હું અત્યંત ખિન્ન ચિત્તે એક પડી ગયેલા વૃક્ષની ડાળ ઉપર બેઠો અને “અંજડશા” ના તંત્રીની બુદ્ધિમાં થયેલી વિપરીતતા વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો. શું કદ? ગમે તેમ કરીને પણ સવાપાસેર અફીણનો કસ્ટોમેર મેં ઉતારી દીધો છે. સામે જાણીયાં ઘર છે-ઘરના આંગણમાં બે ત્રણ બળદ બાંધેલા છે-ઘાંચણના હાથે તલની સાનીની જોડે મેળવાયેલા બોળનો ભુટો ખાધને આંખો મોંથીને બળદ પાગોળતા બેઠો છે. આ દ્રશ્ય જોઈને મને કંઈક શાંતિ વળી. અહીં તો પોલિટિક્સ નથી. આ ઘાંચીની કોઠની અંદર બાંધેલા બિચારા બળદ પોલિટિક્સ રહિત અકૃત્રિમ સુખ બો-જવતા બેઠો છે. તેમને જોઈને મને સંતોષ થાય છે. તોપણ અફીણના અરણને લીધે પ્રસન્ન મનથી લોકોનું પોલિટિક્સના વિષય તરફ યતું વલણ હું મારા મનમાં વિચારવા લાગ્યો. મને આવખતે વિશ્વાસુદરના નાટકનું એક જાચન યાદ આવે છે:-

મુંજાલાઈ કહે બોલું બોલ,

લંજડશા કહે મૂકું કોટ;

તમે કહેા હું બનું પડિત,

એ ત્રણેની એકજ રીત. વાહ! વાહ! વાહ!

આપણા લોકોની વૃત્તિ હમણાં પોલિટિક્સ તરફ છે. દરરોજ થોડી થોડી પોલિટિક્સ જોઈએજ. પણ બોબડાની વાહ્યાતુર્ધ-ની કામના, લંજડાની કોડવાની અભિલાષા, આંધળાની ચિન્હો

જેવાની લાલસા, અને બિચારી હિંદુ વિધવાની સ્વામિસ્નેહની આકાંક્ષા અને પત્નીનો પ્રેમ ભોગવવાની મારા મનની ધ્રુષ્ટા એ સર્વ માત્ર ઉપહાસજ કરાવનારછે; કેમકે તે કદી પણ કૃપી-ભુત થનાર નથી. પોલિટિક્સ-પોલિટિક્સ કરનારા લાઘવો! હું કેમલાકાન્ત મકેવર્તી તમારા ભલાની એક વાત ઠરું છું તે સંભળો. િપાધને સાસઈ તો છે, પણ જે પ્રબળે માત્ર સત્તર સ્વારોએ જિતીને પરાધીન કરી તેને વળી પોલિટિક્સ કેવી? જય રાધિકૃષ્ણ! ભગવાન તમારું બહુ કરશે અને બુદ્ધ્યા તમારે આંખે જલ્દી છીએ. મૂઠી નાખશે કે ખા? આ તેમની પોલિટિક્સ! એ સિવાયની બીજી પોલિટિક્સ કે જે આડપર જાય છે, તેનાં તો બીજા પણ આ દેશની જમીનમાં અંકુરિત થવાનો સંભવ નથી.

આ પ્રમાણે હું વિચાર કરતો બેઠો હતો એવામાં મેં જોયું કે અણુ ઘાંચીનો પાત્ર જોની હંમર દસ વર્ષની છે તે એક શંકારમાં ભાત લાવી ઓટલે બેસીને ખાવા લાગ્યો. તેને દુરથી એક કાબરચીતરા ફૂતરાએ જોયો. બેઠને ઘોડી વાર જોયો રહ્યો. પછી નિરાશ થઈને જીભ નમહાર કહાડવા લાગ્યો. ઘોળાં બૂધનાં પુલ જેવા ભાત ઠાંસાના પાત્રમાં ઘોળી રહ્યો હતો - ફૂતરાના પેટ તરફ જોયું તો વેંતવેંતના ખાડા પડેલા હતા. ફૂતરો બિચારો જોયો જોયો ટગરટગર જેવા લાગ્યો. પછી આળસ મરડીને ઠાન ફેંકાડ્યો. ત્યાર પછી બહુ વિચાર કરી કરીને ડરતો ડરતો એક એક પગલું આગળ આવવા લાગ્યો, અને ઘાંચીના છાંકરાના ભાતથી ભરેલા મોં તરફ આડી નજરે જોતો જાય અને બહીતો બહીતો એક પગલું આગળ ભરતો જાય. બહીતોના મ-

તાપથી મને દિવ્ય ચક્ષુ પ્રાપ્ત થયાં. મેં જોયું કે આ પોલિ-
ટિકલ ચાલ છે અને કુતરો મહાન પોલિટિશ્યન છે. પછી
થોડો વિચાર કરીને એકાગ્ર ચિત્તે એસીને મેં જોયું કે કુત-
રાએ એક પક્કા પોલિટિશ્યની ચાલ ચાલવી શરૂ કરી હતી.
કુતરાએ જોયું કે ઘાંચીનો છાકરો કાંઈ બોલતો નથી, થોડો
દયાળુ લાગે છે એટલે તે ધીરે ધીરે તેની પાસે જઈને લાંબા
પગ કરીને બેઠો. પછી પૂછડી હલાવવા લાગ્યો અને ઘાંચીના
છાકરાના સામું જોઈ પુષ્કળ હાંફવા લાગ્યો. તેનું દુર્બળ
શરીર, ચોટી ગયેલું પેટ, દયામણી નજર અને તેના મોંમાંથી
વારંવાર નીકળતા નિઃશ્વાસ જોઈને ઘાંચીના છાકરાને તેનાં
પર દયા આવી. કુતરાનું 'પોલિટિકલ એજીટેશન' (રાજનૈતિક
આંદોલન) સફળ થયું. ઘાંચીના છાકરાએ માછલીના હાડકાના
એક ટુકડાને સારી પેઠે ઝુસી લીધા પછી કુતરા તરફ નાખ્યો.
કુતરાએ અત્યંત આનંદથી ચેલછામાં આવી જઈને તેને ચા-
ટવાનું, ચાવવાનું, ગળવાનું અને પચાવવાનું કામ શરૂ કર્યું.
આનંદને લીધે તેનાં નેત્રો ચળકવા લાગ્યાં.

જ્યારે આ માછલીના હાડકાના અણસરું મહાન કાચ
જીતમ પ્રકારે સમાપ્ત થયું ત્યારે તે સુચતુર પોલિટિશ્યનના
મનમાં ધ્રુજા થઈ કે બીજો ટુકડો મળે તો કેવું સારું? એવો
વિચાર કરીને. પોલિટિશ્યન છાકરાના મોં તરફ ટીકી ટીકાને
જોવા લાગ્યો. જોયું તો છાકરો આતમાં આમલી અને મરચાંનું
પાણી ચોળીને સપાટાખંધ શીરાવતો બેઠો છે; અને કુતરા
તરફ નજર પણ નાખતો નથી. હવે કુતરાએ એક 'બોલ્ડ મૂવ'
(હિંમતશાળી પગલું) લીધું. કેમ ન હો? જામે તેવો પણ પોલિ-

ટિરચન ! આવી રાજનીતિના ખળ ઉપર આધાર રાખીને તે એક પગલું આરણ આવીને યેટો અને નિઃશ્વાસ નાખવા લાગ્યો; તે પછી ઘાંચીના છોકરાએ તેના તરફ જોયું નહિ. ત્યાર પછી તે બીજે બીજે રૂંદે રડવા લાગ્યો. જાણે કહેતો હોય કે: “હે રાજધિરાજ્ય થી કેમારાં આ ગરીબનું પેટ કારણ નથી” આ સાંભળીને ઘાંચીના છોકરાએ તેના તરફ જોયું. મામલી તો ન હતી પણ એ કાતનું રૂડું તેના તરફ ફેરવ્યું. જે આનંદથી પોતાના નંદનવનમાં બેસીને ઈંદ્ર અમૃતપાન કરે છે, જે કુખથી કાર્તિકેશ્વર વુટસીએ અને કાર્તિકેશ્વર જેને પોતાની કાર્તિકેશ્વરી દેખી ધારણ કરી હતી તેટલાજ આનંદથી તે ફતરે કાત ખાવા લાગ્યો. એવામાં ઘાંચણ ઘરમાંથી બહાર આવી. છોકરાની પાસે બેસીને કુતરે લપટ લપટ કાત ખાય છે એ ઘાંચણથી સહન થયું નહિ. તેનાં નેત્ર કોષથી લાલચોળ થઇ ગયાં, અને એક ઈંટનું રોકું ઉપાડીને તેણે ફતરા તરફ જોરથી ફેંક્યું. બિચારે પોલિટિરચન માર ખાઇને પાછલા બે પગ વચ્ચે ધસીજ ઠાળણથી પોતાની પુછડી છુપાવીને અનેક પ્રકારની રાગરાગણીના આસાપ મારતો મારતો ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો.

એવામાં એક બીજે ખનાવ મારી દિશ્યે પડ્યો. જ્યારે પામર ફતરે પોતાના પેટને માટે અનેક પ્રકારનું ચાતુર્ય અતાવી રહ્યો હતો તેજ વખતે એક હુલ્લપુલ ગોધા આવીને ઘાંચીએ બળદને નાખેલા પોતાના વાસણમાં મેં ઘાલીને મરજીમાં આવે તેટલું ખાવા લાગ્યો. બળદ ગોધાનાં ભયંકર શીંઝડાં અને મજાંડે દેહ બોધને ડરી ગયો અને વાસણમાંથી પોતાનું મોઢું

ઠહાડી લીધું તથા તેની ભોજન કરવાની કુશળતા અવપૂર્ણ નેત્રે નિહાળવા લાગ્યો. કુતરાને પત્થર મારી હોંકી ઠહાડી ઘાંચણુ આ નવીન ચાર તરફ વળી અને એક લાકડી લઇને ગોધાને મસાણુ તરફ જવાની સલાહ આપતી આપતી તેના તરફ દોડતી આવી; પણ મસાણુ જવાની વાત તો આજુએ રહી અને ગોધા એક ડગલું પણ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. જેવી ઘાંચણુ તેની ખાસે આવી એટલે તરતજ તેણે પોતાનાં લાંબાં શીંગડાં હલાવ્યાં અને તેની છાતીમાં પોતાનાં શીંગડાંની અણી દેવી રાહેલાઇથી પ્રવેશ કરી શક્યે તેનું સૂચન કરવા લાગ્યો. ઘાંચણુ રણુસંગ્રામમાંથી પાછી હડી અને ઘરમાં પેસી જઇને ખારણાં ખંધ કરી દીધાં. ગોધા પણ પોતાની કુરસદ ઇચ્છા પ્રમાણે ગોતાનો આહાર કરી ડોલતો ડોલતો પોતાને મુકામ આહથો ગયો.

મને વિચાર આવ્યો કે આ પણ એક પોલિટિકસ છે. મેં બે પ્રકારની પોલિટિકસ જોઇ; એક કુતરાની અને બીજી ગોધાની. મિસ્માર્ક એ ગોધાની પદ્ધતિ શહણુ કરનાર પોલિટિક્સવાન છે અને કુશ્મીચો માંડીને આપણા પરમપ્રિય રાવજડાદુર દોલકપ્રસાદ શર્મા સુધીના બધા કુતરાની પદ્ધતિ શહણુ કરનારા પોલિટિક્સનો છે.

બંકિમ નિર્બંધમાલા.

લોકહૃદય.

દરેક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને વખતે તે પ્રવૃત્તિ પાછળ રહેલી
લૌકિક ભાવનાનું સૂચક એક એક ગીત અત્યંત લોકપ્રિય
થઈ જાય છે. ખંજાળમાં રાષ્ટ્રીયતા જાગી ત્યારે

‘ જાઓ ભારતેર જય, ઠી ભય ઠી ભય ? ’

એ પદ લોકપ્રિય હતું. તે વખતે ભારતનું માત્ર જયગાન
કરવા માટે પણ લોકોમાં નિર્ભયતા રેડવી પડતી. લોકમાન્ય
તિલક જેલમાં ગયા તે વખતે

જો લોકકલ્યાણ સાધાવયા જાણ ।

ધર્મ કરી પ્રાણ ત્યા સેલ્ય કૈવે ?

એ પદ ખર્ચ ગવાતું. ખંજાળમાં અરાજક વધ્યું ત્યારે નૌજવાનો

‘ દિન પર દિન બૂલમ હોતા હે,

જાગી જવાન જલદી લવો હથિયાર ’

જેમ જાતા હસતા. મહારાષ્ટ્રમાં જ્યારે કાન્તિવાદ ફેલાયો ત્યારે

‘ રજા રીજ સ્વાતંત્ર્ય કાળા મીઝાલે ?

એ લીટી સર્વતોમુખી થઈ હતી.

પછી અળવળ દબાઈ ગઈ અને તેમાંથી હોમરૂલ લીગની
હીલચાલ શરૂ થઈ. તેમાં તો અમારે સ્વરાજ્ય બેધએ છે
એટલી જ વાત. તે વેળા

‘ ભારત હમારા દેશ હે ’

‘ ભારત ઠી દુઃખમંદ અવનતિ પર કયો નહિ અમુ ખલાવે ? ’
એની જ પૂન ચાલણી અને

‘ કુછ ન કુછ કર બાએ ? ’

ખેટલો જ નિશ્ચય પ્રજા કરી શકતી હતી.

ત્યારપછી સત્યાગ્રહ બચ્ચો, અહિંસાને વળગી રી દેશને
પાટે નિર્ભયપણે મરવાનો ઉપદેશ થવા લાગ્યો, હૃદયમાં અનેક
ગુહ્ય અને મિશ્રિત ભાવો વલોવાવા લાગ્યા ત્યારે લોકોએ ઉપાડયું,

‘ સરપ્રેરણી કી તમજા અખ હમારે દીલમે’ હે’

ખત આવવા દો એટલે ખતાવીશું. આજે અમારા હૃદયમાં
[શું છે એ કેમ કહી શકાય? એ પ્રજાનો ભાવ હતો.
અખમાં જ્યારે દમનનીતિ શરૂ થઈ ત્યારે શીખો ગાવા લાગ્યા.

‘ કદી નહિ હારના, ભાવે સાડી બન બવે.’

દવાર ચાલે, ખંદૂક ચાલે, તોપ ચાલે તોપણ, સર્વસ્વ
ટાંધ બચ તોપણ, આપણે હારવાના નથી એમ પ્રજાને લાગ્યું.

પણ કરવાનું શું? એ સવાલ તો રહ્યો જ. પ્રથમ તો
રકારને સુધારવાનો જ વિચાર હતો. સરકારની ધમંજી
શૂન્ય કરવાનો પ્રજાએ પ્રયત્ન કર્યો. પ્રજાએ હિંસાશાપ છોડી
તાનો અસહકાર સરકારને બહાર કરવા સલાહ આપી. પણ
રકારે એવાં નિઃશસ્ત્રો પર ઉલટી ગોળીચલાવી. મહામદઅલી,
કલકત્તાએ નિર્ભયતાથી સરકારની આંખ ઉઘાડવાનો સાબિ
યત્ન કર્યો પણ એનું ફળ શું આવ્યું? સરકારે એમને
જિરામાં પૂચી. લાલા લખપતરાયે ખાનદાની પૂર્વક સરકારને
તાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. તેમનો પણ એવોજ સત્કાર થયો.
હાથુક્કમાં સરકારે ધમં, નીતિ અને આત્મનિર્ણયનાં બધાં
કી, શીખ અને મુસલમાન લોકોની મદદ મેળવી અને
દલામાં તેમનાં તીર્થસ્થાનો કબજે કર્યાં.

આવી સરકાર કયા સૂચી નલાવી લાગે એમ પ્રજાને થાય

એમાં શી નવાઈ ? પોતાના સરકારના ઉપદેશથી પ્રજાએ અહિંસા સ્વીકારી છે, પણ તેથી શું પ્રજા મોગાપણું ધારણ પ્રજાનો અવાજ કરે? અહિંસક પુણ્યપ્રકાશમાં સબૂકી ઉઠયો:-

નહિ રખની, નહિ રખની,

નહિ રખની સરકાર, જાલીમ નહિ રખની.

મુસલમાન કા મક્કા ખોયા, મુસલમાન કા મક્કા ખોયા,

સિખખો કા દરબાર,—જાલીમ.

જલિયાંવાલા ખાગ કે લીતર, નિઃશસ્ત્રોપર ગોલી ચલા કર,

મારે કુંક હજાર,—જાલીસ.

મહમદઅલીકો પીંગરે પાયા, શાકતઅલીકો પીંગરે પાયા,

લાલાજી કો પીંગરે પાયા, ગાંધીજી કો પીંગરે પાયા,

એસી હે ખટકાર,—જાલીમ.

આ ગીતની ચાલ વીરસને પોપક છે. ભાષામાં તીખાશ પણ જોઈ નથી, છતાં તેમાં અહિંસાનો સંયમ સર્વોપરિ દેખાય છે.

‘જંગી જવાન જલદી લેવો હથિયાર’ નો ક્રોધ આમાં નથી.

આ લોકગીતનો કટી મક્કા શબ્દમાં જ ખિલાફતનો સમાસ

કરી દે છે. જલિયાંવાલા ખાગમાં ચોક્કસ કેટલાં લોકો મરાયા

તેનો હિસાબ કરવા તે નથી ખેસતો. કેમકે તેને સામી હિંસા

નથી કરવી સરકારના જુલમને તે જૂલી શકતો નથી, જુલવા

માગતો નથી; પણ તેટલા માટે ‘જાલીમ’ અને ‘ખટકાર’

સરકાર સામે તે અત્યાચાર કરવા નથી માગતો તે સરકાર

સાથે ફક્ત છુટાછેડા કરવા માગે છે. પણ તે ખાખતમાં તેનો

નિશ્ચય થઈ ચુક્યો છે અને ઘણો નિશ્ચય તે અવિશ્વસ્ય

વાણીમાં જાહેર કરતા અમાકતો નથી. યથાર્થ અહિંસાના જ

આવી નિર્ભયતા માણસમાં આણી શકે છે.

આણુંદ પરિષદ વખતે જ્યારે જ્યારે આ પદ ભુલંદ અવાજે ગવાતું ત્યારે ત્યારે લોકોનાં ફવાટાં ઉભાં થતાં, કેમકે લોકો તેમાં પોતાનાં હૃદયનું પ્રતિબિંબ જોઈ શકતા.

આવાં પદો લોકોની ભાવનાઓ ખનાવતાં નથી, ફક્ત ખતાવે છે અને તેથી જ તે ક્ષણમાં લોકપ્રિય થઈ જાય છે અને લોકોની જીભ પર રમી રહે છે.

સ્વામી આનંદાનંદ

ભારતવાસીઓનું મનુષ્યત્વ.

મહાશય! આપને શું લાગુ? લખવામાં વિંદ્ર નાખનાર અનેક દુરમનો લમે છે. હું હમણાં જે ભાગ્યાતુટયા ઘરમાં રહું છું તેની પાસે મારા દુર્ભાગ્યે જે ત્રણ ફૂલના છોડ ઉગી નીકળ્યા છે. મને વિચાર આવે છે કે આ કમલાકાંતને કોઈ સચું વહાણું નથી ત્યારે આ પુષ્પો મારાં સખા અને સખીઓ થશે; કેમકે અશ્રામત કર્ચાંથી જે કાંઈ પ્રદુષિત થતાં નથી, એમને મેળવવા માટે રૂપીઆ ખર્ચવાની જરૂર પડતી નથી, એમને અલંકાર પહેરાવવા પડતા નથી, એમને પ્રસન્ન કરવાને જીભાં વખાણ કરવાની જરૂર નથી, તેઓ પોતાના નિજનંદવડેજ પ્રદુષિત થાય છે. એમના મુખમાં હાસ્ય છે, રોદન નથી; આનંદ છે, ક્રોધ નથી. એવો પણ વિચાર આવે છે કે પ્રસન્ન ગોવાલણે

મારો ત્યાગ કર્યો તો ફિકર નહિ; હવે હું આ પુષ્પો સાથે પ્રેમ જોડીશ.

ઐટલામાં પુષ્પો પણ ખીલ્યાં-હસવા લાગ્યાં. તંત્રી સાહેબ! મને એક વિચાર આવ્યો! પણ વિચાર આવ્યો ન આવ્યો ઐટલામાં તો તે ખીલેલાં ફૂલને જોતાં વારજ ભમરાનાં ઝુંડનાં ઝુંડ-હજારો પતંગીઆં મધમાખીઓ અને ણીજાં અનેક પ્રકારનાં રસશોષક રસિકોનાં ટોળે ટોળાં મારા ખારણા આગળ આવીને હાજર થયાં. પછી ગણ ગણ, ભણ ભણ, ઝણ ઝણ, ગનન ગનન કરીને તેઓ મને ત્રાસ આપવા લાગ્યાં. તેમને મેં ઘણાંજ સમજાવ્યાં કે “ સહ શુદ્ધસ્થો! આ સભા નથી, સમાજ નથી, ઐશોશિયેશન, લીગ, સોસાયટી, કલબ એવું કંઈજ નથી; આતો માત્ર કમલાકાંતની પશુકુંટી છે. આપને જો ગનનન ગનનન કરવું હોય તો બીજા કોઈ ટેકાણે જાઓ. હમણાં હું કોઈ રેડોલ્યુશન (કરાવ) પસાર કરાવવા તૈયાર નથી; માટે આપ કોઈ બીજા ટેકાણે સિધાવો; પણ એ ગણુણુ ભણુણુ કરનારા શુદ્ધસ્થો કોઈ રીતે જવાને કબુલ થયાજ નહિ. ઉલટા તેઓ પુષ્પોના છોડ ઉપરથી ઉડીને મારી પશુકુંટી ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા. મેં આપને ‘પત્ર લખવાનું’ કામ તો હમણાંજ શરૂ કર્યું (હમણાં અકીણનો અમલ ઉતરવા આવ્યો છે) ઐટલામાં તો એક કાળજી જવો કાળો ભમરો ભૂલેલું કરીને ઘરમાં દાખલ થયો અને મારા કાન પાસે આવીને ગણુગણુવા લાગ્યો. તંત્રી મહાશય! કહેશો! હું આપને પત્ર શી રીતે લખી શકું?

ભમરાજી મનમાં એમ સમજે છે કે પોતે ઘણા રસિક અને

છટાદાર વક્તા છે; અને તેના ગણગણાટથી મારા આખા શરી-
રમાં આનંદની લહરી ફેલાઈ જઈને મને સંતોષ થયે.
મારાજ આંગળાનાં પુલની પાંખડીઓ તોડીને મારાજ કાન પાસે
ગણગણાટ ચલાવી મુકે છે. મારો ક્રોધ એકદમ ઓછાઈ જ
પોઈટની પર ગયો. મેં પંજો લઈને તેની સાથે યુદ્ધ આર-
ંભ્યું, પછી મેં ઘુર્ણન, વિઘુર્ણન, સંઘુર્ણન વગેરે વિવિધ
દાવપેચ કરી પંખાડીથી શસ્ત્ર ચલાવવા માંડ્યું. બમરો પશુ
ડીન, જીડીન, પ્રીડીન, સમાડીન વગેરે તરેહ તરેહના ચેતરા
કરીને પોતાની આલાખી ગતાવવા લાગ્યો. હું કમલાકાંત ચક-
વર્તી-દશતર મુક્તાવલીના લેખક છું; પરંતુ મનુષ્ય તે મનુ-
ષ્યની મનુષ્યનું પરાક્રમ અત્યંત તુરં છો તેનું ખળ અત્યંત
અલ્પ છો હે મનુષ્યવીર્યં ધિક્કાર છે તને! તું પરાપૂર્વથીજ
મનુષ્યને હળીને તારી અચ્ચારતા સાખીત કરતું આન્યું છે. તે
આમાના યુદ્ધમાં હેનીખાતને, પલટોવાના યુદ્ધમાં ચાલસને,
ચોટલુંના યુદ્ધમાં નેપોલિયનને અને આજે બમરસાથેના યુદ્ધમાં
કમલાકાંત ચકવર્તીને ફાગળ્યો છે. હું જમ જમ પંજો ફેલા-
વીને વાયુને ગતિમાન કરીને બમરને જરાડી મુકવા લાગ્યો,
તેમ તેમ તે દુષ્ટ ફરી ફરીને મારા આથાની પાસે આવીને
લાગુભણાટ કરવા લાગ્યો. ટોઠ વાર તે મારાં કપડાંમાં સંતાઈ
જઈને વાદળામાં છુપાઈને લડતા ઇન્દ્રજિતની પેઠે મારી સાથે
યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, તો ટોઠ વાર કુંભકર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતા
શમચંદ્રના સૈન્યની માફક મારી બગલ આગળ આવીને મને
ચીડવવા લાગ્યો. ટોઠ વખત જાણે માફે પરાક્રમ સેમસનની
માફક મારી ચોટલીમાં રહ્યું હોય તેમ સમજીને મારા મેથ

એવા કાળા વાંકડીયા વાળમાંજ બરાધ બેસીને બેરીનાદ કરવા લાગ્યો. પછી તે કદાચ મને કરડી બેસે તેવા ભયથી મેંજ સમરાંબલુમાંથી પલાયન કર્યું. અમરાએ મણુ મારી પૂઠ લીધી. એવામાં અધુરામાં પુરં ઉમરાની ઠાકર વાગવાથી કમલાકાંત “વપાત જરણી તલ્લે.” આ સંસારરૂપી જંગમાં મહારથી કમલાકાંત ચક્રવર્તી જમણે દારિદ્ર, હંમેશનું વાંઠાપણું અને અકીણ વગેરેની સામે યુદ્ધમાં કદિ પણ હાર ખાધી ન હતી; તેમને અપ્રસોસા એક સાધારણ જીવડાને હાથે પરાજય થયો.

પછી ધૂળ ખંબેરીને હું ઉઠી ઉભો થયો અને અમરરાજની કમા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:— “હે અમરકુલભૂષણ ! આ મરીખ પ્રાણજી તમારો શો અપરાધ કર્યો કે તમે તેના લખવામાં ખલેલ કરવા આગ્યા ? જીએ, હું ખંગદર્શનના અધિપતિને પત્ર લખવા બેઠો છું; પત્ર લખીશ તો અકીણ મળશે. તમે શા માટે જલુલણાટ કરીને તેમાં વિઘ્ન કરવા આવો છો ? મેં આજ સવારમાં એક ખંગાળી નાટક વાંચ્યું હતું; તેથી એકા-એક નાટકની ધુનમાં હું અમરને કહેવા લાગ્યો:—“હે ભૂંગ ! હે અનંજરંગના તરંગમાં વિક્ષેપ કરનાર ? હે ઉવાનવિહારી ? તમે શા માટે અલુલણાટ કરો છો ? હે ભૂંગ ! હે દિરેક ! હે પટપટાં હે અલો હે અમરા હે અમરા હે અલુલણા” —

આ અમરસહજ નામના પાઠથી અમરો એકદમ પ્રસન્ન થઈ ગયા અને મારી સામે આવીને બેઠો. વળી પાછો ગુણગણ કરીને ગણું સાફ કરીને બોલવા લાગ્યો. મને પણ અકીણના મતાપથી સર્વ માણીઓની ભાષા સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી એટલે હું સ્થિર ચિત્તે સાંભળવા લાગ્યો.

અમરરાજે ખોલવા માંડ્યું; “હે વિપ્ર! મારા ઉપર આટલો ગુસ્સો શા માટે? હું શું એકવેળ ગણગણું છું? આ હિંદુસ્તાનમાં જન્મીને હવે ગણગણીએ નહિ તો બીજું કરીએ શું? કયો હિંદુસ્તાની ભણભણાટ નથી કરતો? કયા હિંદુસ્તાનવાસીએ ભણભણાટ છોડીને બીજાં ધંધા શરૂ કર્યો? તમારામાં જેઓ રાજ મહારાજાઓ અને યોદ્ધાઓ છે તેઓ કાઉન્સિલમાં બેસીને ગણગણાટ નથી કરતા? જમને રાવળહરદુર અથવા સર થવાની અભિલાષા છે તેઓ શું સાહેબ લોકોની પાસે બેસીને ભણભણાટ નથી કરતા? જેઓ માત્ર નોકરીની જ ઉમેદ રાખે છે તેમના ભણભણાટનો તો પારજ નથી. હિંદુસ્તાનના શિક્ષિતો જેઓ થોડાં વર્ષ સુધી અંગ્રેજી શીખ્યા છે, તેઓ તો હાથમાં સિફારસની ચિઠ્ઠીઓ લઈ દરવાજો દરવાજો ભણભણાટ કરતા ફરે છે તેઓ મચ્છરની માફક ખાતાપીતાં, ઉઠતાં બેઠતાં, હાલતાં ચાલતાં, રાત દહાડો, સવાર, બપોર ને સાંજ હરથડી ભણભણાટજ કરતા રહે છે. જેઓ નોકરી ન કરતાં સ્વતંત્રપણે વકીલ, ખારિસ્ટર તરીકે ધંધો કરે છે, તેઓ સનદી ભણભણાટ કરે છે. સાચા જૂઠાના સાગરસંજમમાં પ્રાતઃસ્નાન કર્યા પછી જ્યાં લોકોના અથવા સળીઆના પાંજરામાં માથે “નીગ” પહેરીને હાથકાટના જડબે, છલ્લા જડબે, સખ જડબે, ડેખ્યુટીઓ; મુનસફી વગેરે બેઠા હોય ત્યાં જઈને ભણભણાટનો કુઆરો છોડી મૂકે છે. કેટલાક એમ અમલતા હોય છે કે ભગભણાટ કરવાથી દેશનો ઉદય થશે તેથી તેઓ નાના મોટાને એકઠા કરીને ગણગણવા માંડે છે. જેમાં કુદાબ પડ્યો, ચાલો લાઈ જરા ભણભણીએ. આપણા

લોઢાને લણી જયી નોકરીઓ આપનામાં આવતી નથી, માટે આલો આપણે એકઠા લઈને ગણગણાટ કરીએ. અમુક પૂડ-સ્થની મા મરી ગઈ, આલો લાઈ તેના સ્મરણાર્થે જરા લણ-લણીએ. કેટલાકને તો આથી પણ સંતોષ નથી થતો. તેઓ તો કાગળ, ખંડીઓ અને કલમ લઈને દર અઠવાડીએ, દર-મહિને કે દરરોજ લણલણાટ કર્યાજ કરે છે; અને લાઈ મારા ગણગણાટથી આટલા ચીડાઈ જાયો છો, પણ તમે પોતેજ હમણાં શું કરવા બેઠા છો? ખંડશર્મના અધિપતિની પાસે બોર્ડક અફીસ મેળવનાની લાલચે તમે પણ ગણગણવાજ બેઠા છો. ને? તો પછી મારો ગણગણાટ તમને આટલો કંટાળો આ માટે ઉપજવે છે?”

“હે કમલાકાંત ચક્રવર્તી! હું તમને સત્ય વાત કહું છું. તમે લોઢા જે ગણગણાટ લણલણાટ કરો છો તે અમને પણ પસંદ નથી આવતો. જુઓ અમે જીવડાં છીએ તોપણ અમે માત્ર ગણગણાટજ કરીને બેસી રહેતાં નથી. અમે મધ માત્ર કરીએ છીએ અને અમારો ડંખ વાપરવાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ. તમને નથી આવડતું મધ મેળવતાં કે નથી આવડતો ડંખ વાપરતાં ફક્ત ગણગણાટજ કરો છો. તમને કામ તો એકઠે કરતાં આવડતુંજ નથી, માત્ર ખાઈડીઓની માફક સવાર સાંજ છોડા વાળીને રડતાં કંકળતાંજ આવડે છે. હવે તમે જરા બકબકાટ અને લખાપટ્ટી છીડીને ઉપયોગી અને આ-ધારિક કામ કરવા મડો તો ઠીક. તેમ કરશે તોજ તમારું કોય થશે. મધ મેળવતાં શીખો. જરાક ડંખનો ચટકો લગાવતાં શીખો. તમારો જીભ કરતાં અમારો ડંખ વિશેષ સારું-

અર્થ ધરાવે છે. તમારી વાક્યબાણથી કોઈ મરતું નથી પણ અમારા ડાંખથી તો તમે બંધાજ હરહમેશ ડરતા રહો છો. સ્વર્ગમાં જેમ ઇન્દ્રનું હથિયાર વજ્ર છે, પૃથ્વી ઉપર જેમ અગ્નિનું હથિયાર તેમની તોપ છે; તેમ આકાશવર્ગમાં અમારો ડાંખ પણ એક પ્રબળ હથિયાર છે, માટે મારું કહેવું એમ છે કે મધ એકઠું કરતાં શીખો. કામમાં લક્ષ પડેલો અને જે તમારી જીભમાં થતી ચળને લીધે તમારું લક્ષ કામમાં નજ પડેલાતું હોય તો ખડેતર છે કે તમે તમારી જીભને કાપી નાખો. તેમ કરશો તો જરૂર કામમાં ચિત્ત પડેલાશે અને ખાલી બળબળાટ કરવા ઉપરથી તમારું મન ઉઠી જશે.”

આટલું બોલીને અમરરાજ ભુલેલેલું કરીને ઉડી ગયો.

મેં પછી વિચાર કર્યો કે આ ભમરો અલબત્ત ઘણાજ જ્ઞાની જતું છે. આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્યોમાં જેમ જેમ પદવૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ તે વધારે ડાહ્યો મનાતો જાય છે. એટલા માટે બે પદવાળાં મનુષ્યો કરતાં ચાર પદવાળાં પશુઓ વિશેષ ડહાપણવાળાં હોવાં જોઈએ. ત્યારે આ ભમરો તો પટપટ છે, એક નહિ બે નહિ પણ પટપટ એટલે છ પદવાળો છે. ખરેખર એ છ પદવાળો જીવ ઘણાજ જ્ઞાની હોવો જોઈએ, એ વાત એના પદની અસામાન્ય સંખ્યા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. એવા સૂચતુર, મહાજ્ઞાની ભમરની સલાહની અવગણના કેમ કરાય? માટે આજથી હું મારો ગજબળાટ બંધ કરું છું; પણ મધ મેળવવાની તૃષ્ણા હું તજી શકતો નથી બંગદર્શન રૂપી પુષ્પમાંથી અહીં રૂપી મધ પ્રાપ્ત થશે એવી ઉમેદથી જીવન ધારણ કરી રહ્યો છું. [અંતિમ નિબંધ આજીવન]

સત્યાગ્રહની છેલ્લી લડત

ઘરથી શરૂઆત

૬. આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની લડત ચાર તબક્કે પુરી થઈ ગઈ હતી તેનો અંત આવ્યો. મહાત્માજીએ યુનીયન સરકાર સાથે સમાધાનીથી ચાલવાને પણ પ્રયત્નો કર્યા. ઘણી આજીજી કરી, ઘણી મુલાકાતો લીધી પણ યુનીયન સરકારે કંઈ હાથ આપી નહિ. ડુનીઆના લોકોને તેમજ સત્તાધારીઓને અમત્કાર બોધ્યો છે. તે અમત્કાર ખતાવવાનો મહાત્માજીએ નિશ્ચય કર્યો. સત્યાગ્રહની લડત ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો ખાદ્ય શરૂઆત ક્યાંથી કરવી તેનો નિર્ણય થયો. પુરૂષાર્થોને ખીજું શું સુએ? ઘેરથીજ શરૂઆત કરવાનું ઠરાવ્યું. ફિનીક્ષમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરનારાઓ, લાયક ઉમ્મરના ચારેક વિદ્યાર્થીઓ ઇડિઅન ઓપિનિયનમાં કામ કરનાર એ ગૃહસ્થો, તથા તે વખતે ત્યાં થોડા વખત માટે રહેવા આવેલા શેઠ રસ્તમજી- "કાકા" તેમજ ચાર સ્ત્રીઓ મળી કુલ ૧૬ જણને તૈયાર કર્યા. તા. ૧૪ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૩ નો દિવસ નક્કી થયો. તે દિવસ આવ્યો, તે દિવસની તેજસ્વી સવાર ખડુ રમણીય લાગી કંઈ ઓર આનંદ ફિનીક્ષમાં છવાઈ રહ્યો હતો. તે આનંદ સાથે ગંભીરતાનાં પણ ચિન્હ હતાં, સત્યાગ્રહીઓ સરકાર સાથે લડે, જલમાં બચ, બહાર નિકળે, માછા જલમાં બચ, એમ જ્યાંસુધી સરકાર હિંદી કામની બધી માગણીઓ કબુલ

ન કરે, ત્યાંસુધી લડવાજી કરવું આ નિશ્ચય બધાને હોતો. કોઇ પુછતું કે સરકાર સાથે સુલેહ ક્યારે થશે? મહાત્માજી કહેતા, કે “આપણા મરણ પછી પણ થાય” કોઇ પુછે છે કે “આપણે ફરીથી મળશું ક્યારે?” મહાત્માજી ગંભીરભાવે કહેતા કે “ન પણ મળાય, લાંબા સમય સુધી સરકાર સુલેહ ન કરે અને આપણે જલમાં મરી જઇએ, અગર દેશપાર થઇએ.” આ જવાબ આપવા છતાં તેમના હૃદયમાં એવો નિશ્ચય હતો કે આપણી લડત તદ્દન શુદ્ધ હશે તો સરકારની મજદૂર નથી નથી કે લાંબા વખત છૂટી શકે, આપણે શુદ્ધ દાનતથી, ખરા છૂટરથી, કોઇપણ ખરા છૂટરથી, કોઇપણ જાતનો ખાસ કોળ રાખ્યા સિવાય, સત્યની ખાતર, ધર્મની ખાતર, સ્વદેશની ખાતર, ભારતજનનીની ખાતર મરવાને તૈયાર હોઇશું, તો પછી આ સંસારની ચાલકશક્તિ આપણામાં એટલું દેવીબળ મૂકશે કે આપણી સામે આપણો હરીફ કોણ જાણે રહી શકે. મહાત્માજીનાં આ વચનો મનમાં રાખી સર્વે પોતપોતાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. લશ્કરમાં જતાં સિપાઇને જેટલો સામાન એકથે તેટલો સામાન બધાએ લીધા. બધા સામાન એકથે કરી તેમાંથી જ્યારે પોતાની શક્તિ મુજબ સર્વેએ ઉપાડી લીધા ત્યારે કશુંજ વધુ નહિ. આ બધી તૈયારી કરી બપોરના સાડાઅગિયાર વાગે બધા એકઠા થયા. દરેકજા જ્યાં પ્રાર્થના થતી હતી ત્યાં ગાંધીજીના ચહેરાની ગંભીરતા કંઈ ચોરજ હતી. બધાએને તૈયાર કરી વિદાય કરતાં તેમને કાંઇ દુઃખ તો થયું હશે. સ્વાભાવિક રીતેજ તેમને એવા વિચાર આવતા કે “આ બધાએ મારી સલાહથી તૈયાર થયા છે. તેમને

પુરેપુરે જાખમદાર હું છું. તેમને દુઃખમાં નીપજવા, જીવનાં જાખમમાં ઉતારવા અને જલમાં સડવા દેવાની સલાહ આપવા મને શો અધિકાર છે? મારાથી ભૂલ તો નથી થતી? હું મારી પ્રકૃતિને વચ્ચે થઈ, મોહાધીન થઈ આખી હિંદી દેશને જાખમમાં નાખતો હોઈશ તો હું પ્રભુ પાસે શો જવાબ આપીશ? પણ હરકત નહિ. હિંદની ખાતર હું તે જાખમદારી ઉઠાવી લઈશ. પ્રભુ બાણે છે, કે હું નિષ્પાપ છું!" આવા વિચાર બાંધીલ વણી વખતે કરતા. આ વિચારમાં ને વિચારમાં છુટા થતી વખતે પ્રાર્થના કરવા બેઠા. તે પ્રસંગને યોગ્ય જોઈ લગ્ન ગાવા સૂચ્યું—

પ્રથમ 'વૈષ્ણવ જન તો તેને ઠહીએ જે પીડ પરાઈ બાણે રે' અને પછી 'દુઃખીઆંને વિસામે રે માડી તારી ગુપડી.'
સ્વ. જ્વાલાધ અમીચંદ દૃત છેલ્લું ગીત ગાતાં ગાતાં સર્વેનાં હૃદય પ્રવિત થયાં, પ્રેમથી લિંગઈ ગયાં; શૈશ્યથી અંકિત થયાં. આ-માતાનાં સેવામાં આપણે પ્રાણ સમર્પણ કરશું, એવી ભાવના સહુનાં હૃદયમાં પેદા થઈ. પ્રાર્થના થઈ રહ્યા પછી શાંતતા પ્રસરી. ગમગીનીમાં ગાંધીજીની આજ્ઞા થઈ. બધાએ જીઠી વાર ફરતી તેમને ચરણે પડી આર્શીવાદ મેળવ્યા કે 'વિજય મેળવો કે ન મેળવો, પણ પ્રભુની ખાતર, સત્યની ખાતર, ભારતભૂમિની ખાતર જીવો અને મરો એવી શક્તિ તેમને મેળવે.' વખત થતાં સર્વે સ્ટેશન તરફ વળવા માંડ્યાં જે જાડી માઈલનો સ્ટેશન સુધીના પથ વાતોમાં અને આનંદમાં કપાયો. ગાંધીજી પગમાં જુતાં નહીં, માથે ટોપો નહિ હાથમાં એક સરસાનવાંસીનું ખાજક લઈને સ્ટેશન સુધી ગયા. બ-

ધાંશિને વળવવા આગ્યા. તે વખતનો આનંદ ઉત્સાહ કાંઈ
 ઔરજ હતો. સત્યાગ્રહની ભારે હીલચાલનો ત... કાંઈજ
 ખ્યાલ નહોતો કે જે કામની શરૂઆત થતી હતી ત્યાં પાછળ તેનું
 પરિણામ કેવું ભારે છે! પણ દેશને માટે જેટલાયે જમણે
 છીએ તે વિચારજ અમેને ખુબ આનંદ આપતો. વળી આ
 ઉત્સાહમાં હમેરો થયો. સ્ટેશન ઉપર જવામાં સહેજ વિલંબ
 થવાથી ટ્રેન આવી પહોંચી હતી એટલે અમારે ઉતાવળથી
 જઈને જેસીજ જવાનું રહ્યું. ખીબ વર્ગની સુસારરી કરવાની
 હતી. સાધારણ રીતે ખીબ વર્ગના ડખ્યા હિંદીઓ માટે નેખા
 હોય છે અને દરેક ટ્રેનમાં એક કે બે ખાનાં હોય છે. પણ
 ડખ્યામાં સમાઈ રહે તેટલી સોળ જગુની સંખ્યા તો અમારી
 હતી એટલે અમે જ્યાં ખાલી જગ્યા મળી ત્યાં જેસી ગયા.
 ટ્રેન ઉપડતાં પહેલાં ટીકીટ બેનારે અમને કહ્યું, કે તે ડખ્યા
 યુરોપીઅનો માટે છે માટે ઉતરી જાઓ. અમે જવાબ આપ્યો
 કે અમે ઉતરવાના નથી. સહેલો રસ્તો એકલો છે કે હિંદીઓ
 માટેનો રીઝર્વડ ડખ્યો દર્શાવનાર પાટીયું આ ડખ્યાનેજ લગાડી
 દો. એટલે અમારે ઉતરવાની જરૂર નથી. આ રેકર્ડમાં ટ્રેન
 ઉપડી. ખીબુ સ્ટેશન આગ્યું ત્યાં આગળ ગાડું તેમજ પેલા
 ટીકીટ તપાસનાર સાહેબ સ્ટેશન માસ્તરની મદદ લઈને
 અમેને ઉતારવાને આગ્યા. અમે કાંઈપણ દરકાર રાખ્યા સિવાય
 જવાબ અજબ દુકો આપ્યો. “ઉતરવાના નથી. સકિત
 હોય તો અને સકલ હોય તો અમને કેદ કરો” આ જવાબ
 સાંભળી સ્ટેશન માસ્તર ત્યાંથી આગ્યા. પેલા બંને સાહેબો
 ખીબવાસ, પણ શું કરે? તેઓનો ખીબવાટ અમે ઠડે પેટે

સાંભળતા હતા. જવાબજ આપતા પ્રહોતા. દેન ચલવી. થાલતી દેને ધન્સપેકટર સાહેબે આવીને અમને નનપ્રતાથી ખૂબ કહ્યું અને પછી ‘સીઝન્ડ’ નું બોર્ડ લગાવ્યું. અમને આનંદ થયો. ઉત્સાહમાં વધારો થયો. અમે ધારેલું કે અમારે સારું સારું ખર્ચો ટ્રાન્સવાલની હદ ઓળંગવા ન જવું પડે અને અહીંજ સત્યાગ્રહ ચલવી જેલમાં જવાય તો વળી લણું સારું. અમારા હૃદયની દહતાની છાપ રેલવેના માણસો ઉપર સચોટ પડી અને અમે છટ્યા. અમને લાગ્યું કે— “સારી શરૂઆત તેજ છતાંની શરૂઆત છે.”

ગાંધીજીના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો.

શ્વેતમુખનાં પક્ષી

“શ્વેતમુખે પેલાં પક્ષીઓને તેમનાં સુંદર પીછાને લોકો પકડીને પાલખાં હતાં તેમને આવેલી શંકા જેવી આ શંકા છે.” હમનકનું આ વચન સાંજળી સિંહે બગાડ્યું ખાતાં કહ્યું, “એ વાતો શી છે? મને કહે કહે.” પ્રયોરનો ધામ થયતો હતો, અને વનરાજની આંખો ઘેરાતી હતી. “મહારાજે વાતો સાંભળી નથી કે શું?” એમ કહેતાં હમનકે કંદેટકને ધમ્કારો કર્યો કે વાતો સાહે તે દરમીયાન ખરાબર ચોક્કી રાખે. આખરે પેલી આંખે પિંચલક બોલ્યો, “એ વાતો મને વિસ્તારેને

પણી ખતાવ. " દમનકે શગલ પાછલા પત્ર ઉપર એસીને વાતી સંભળાવવા લાગ્યો અને વચ્ચે વચ્ચે સિંહ ભરઉંધમાં આવી ન બચ એટલા સાર એને સચેત રાખવા પોતાનું ગુરુછાદાર પૂંછડું જમીન પર અક્ષાળવા લાગ્યો.

સ્વેતમુખ નામે એક પારધી હતો. તેણે કેટલાંક સુંદર પીંછાં વાળાં પક્ષીઓને બેઠને આ પીંછાંથી મને ઘણો લાભ થશે એમ વિચાર કરી પોતાની બળ પાથરી. બળમાં સપડાતાં પક્ષીઓને પઠડી પઠડીને તેણે પાંજરામાં પૂર્યાં. ગરીબ જિવારાં એ પઠડાયેલાં પક્ષીઓ આમતેમ કુદતાં હતાં, ઉડવાનો મત્ન કરતાં હતાં, પણ પાંજરાના સળીયાભેદીને બહાર નીકળી શકે તેમ ન હતું. સ્વેતમુખે પાંજરામાં મૂકી દાણા નાંખ્યા અને પાણીની વાટકી પણ મુકી. તેણે તેમને પોતાની ભાષાના જે ચાર બોલ પણ પઢતાં શીખવ્યા. કેટલાંક પક્ષીઓ આ સ્થિતિને અનુકૂળ ન જ થઈ શક્યાં, તેથી ઝુરી ઝુરીને તેઓ મરી ગયાં. પણ કેટલાંક પક્ષીઓ ભુતકાળને ભુલી જતાં અને ભવિષ્યકાળનો વિચાર જ કરતાં શીખી ગયાં. તેઓ દાણા ચાસુતાં, પાણી પીતાં, પારધીએ પુઢાવેલા બોલ પઢતાં. તેઓ મોજ કરતાં ને રોજ પારધીને પીંછાં ખંજિરી આપતાં.

એક દહાડો બહાર ભારે ઘાંઘાટ અને ફફડાટ સંભળાયો. પક્ષીઓનાં ટોળાંઓ જતાં અને આવતાં બેવામાં આવ્યાં. તેઓ અધાં ખુલ્લા ગગનમાં સ્વતંત્રપણે ઉડતાં હતાં. સ્વેતમુખનાં પક્ષીઓએ પાંજરામાં રહ્યાં રહ્યાં તેમનું તે ઉડડું બેયું. તેમના હૃદયમાં પણ ખળભળાટ બગ્યો, તેમની પાંખોમાં ઉડવાની અને ખુલ્લા ગગનમાં વિહાર કરવાની તલખ થવા લાગી.

હેતી પાંજરામાં હવાનીચી ચતાં હતાં અને પાંજરાના સળી-
યાને પ્રખિાની ઝડપે ભારતાં હતાં તે પારધીએ કીયું. તેણે
મનમાં જ કહ્યું, “ એ લોકોને જરા વધારે જગા બેઠતી લાગે
છે. ” પછી તેણે એક મોટું પાંજરું કરાવીને પક્ષીઓને તેમાં
રાખ્યાં. વળી પક્ષીઓને સન્તોષ આપવાના ધરાદારી તેણે એ
પાંજરાને વધારે રૂપાળું પણ કીયું. પણ આટલું કયો છતાં
પક્ષીઓ તો દુઃખી જ રહ્યાં. “ એ લોકોનાં મગજ જરા ખર-
ડયાં લાગે છે ! ” એમ કહીને પારધી તો પોતાનાં અગત્યનાં
કાર્યો કરવા સાફ ચાલ્યો ગયો. તેને પોતાના નાના ભાઈઓની
સાથે મોટી લડવાડ હતી, બીજી પણ ઘણી હિપાધિઓ તેને
માથે હતી. એક વૃદ્ધ પક્ષી જરા વિચારી હતો તે બેઠ્યો,
“ આપણે તેના આપ્યા દાણા ખાધયે છીયે, તેનું આપ્યું પાણી
પીયે છીયે, તેનું પઠાળું પડીયે છીયે, ખાધયે પીયે છીયે, લહેર
જમાવીયે સ્ત્રીયે ને મસ્ત બનીયે છીયે. આ પાંજરામાં આપણને
પૂર્યાં છે તે જુઓ. એ તમે તેના આપેલા દાણાને ત્યાગ
કરશે, તમારી આજની દશાથી ખરેખર દુઃખી થશે તો તમે
દુખળાં થઈ જવાનાં, અને દુખળાં હશે તો આ પાંજરાના
સળીયામાંથી તમે સ્કેલાધથી નીકળી જઈ શકશો. પારધી
આપણને શા સાફ રાખે છે ? આપણાં રૂપાળાં પીંછાં સાફ,
આપણે ખાધયે, પીયે, આનંદ કરીયે અને એને રોજ પીંછાં
આપીયે ત્યાં સુધી તે આપણને અહીં જ રાખવાનો, પણ એ
આપણે તેને અણખપનાં જ હોધશું તો આપણને પાળવાની
તેને મરજ નહિ રહે. ”

આ સાંભળીને અધાં પક્ષીઓ બોલી ઉઠ્યાં:

“અરે કાકા, તમે તો અમને નવાઇના સિદ્ધાન્ત શીખવો છો. અમે ભુખ્યાં કેમ કરીને રહી શકીએ? આપણે પક્ષીઓ તરફ, પક્ષીઓ કંઈ ભુખ લાગે ત્યારે દાણા અથવા વિના રહી શકતાં હશે? અમને કોઈક ખીજે માર્ગ બતાવો.”

“ભાઈઓ, ખીજે માર્ગ છે જ નહિ. એક દિવસ તમારી પાંખોમાં એટલું બેરહતું કે આકા તાર તો તમે રમતમાં તોડી નાંખી શકત; આજ તમારામાં તે તોડાત રહી નથી. બે તમને સુંદર આસમાની આકાશમાં અને લીલાં લીલાં ઝાડમાં ઝુંડોમાં વિહરવાની ગરજ હોય તો તમારે પારધીના દાણાને ત્યાગ કરીને દુખળાં ને પાતળાં થઈ ગયેજ છુટકો. એવાં બંધો એટલે તમે આ રુખીયામાંથી નીરુળી જઈ શકશો. સૂર્ય પિતાને સાઈ અને નીલ ગગન સાઈ ને લીલાં છમ વૃક્ષો સાઈ બે તમે ખરેખર ગુરનાં જ હો તો તમે તેના દાણા શી રીતે પડી શકો? તાજાં તર રહીને રોજરોજ તેને પીછાં શી રીતે આપી શકો? તમે પારધીના કોઈ રીતના ઉપયોગનાં જ નહિ રહો તો કદાચ તે પોતેજ તમને ઉડાડી મુકશે.

ઘણાં પક્ષીઓને ગળે આ વાત ઉતરી. “સાચું કહે છે” એમ કહીને સ્વેતમુખના દાણા ન ખાવીની સૌએ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

પારધીએ બેચું કે પાંજરામાં ખાધા વિના દાણા એમ ને એમ પડ્યા રહે છે, પક્ષીઓમાં કંઈક ખળભળાટ ચાલે છે.

“અશાન્તિ વધતી ચાલી છે. પણ હશે; થોડા દિવસ રહી એની મેળે શમી જશે.” એમ કહીને તે પોતાને કાંમે વળગ્યો.

પક્ષીઓ દુખળાં પડી ગયાં. એમનાં પીછાંનાં મોઢક રંચ ફીકા પડી ગયા, પારધીની છોકરીઓ રોજ પીછાં ભેગાં

કરતી. તેમના મનમાં ફાળ પડી. તેઓ આ એકને મુઝવણમાં પડી. તેમણે જાન શી હકીકત છે તે બધી જાપને કહી સંભળાવી, તેણે કહ્યું કે “ જે દહાડાનો ઉભરો છે, એની મેળે જેતી જશે. ”

કેટલાંક પક્ષીઓ ડોક મરડીને પોતાની ઠાયા એતાં. સુંદર રંગ ઉડી ગયેલા એકને તેઓ અફસોસમાં પડ્યાં. તેઓ નીસાસો નાખીને બોલ્યાં:

“ હાય હાય, આપણે કેવાં ફીકાંફા થઈ ગયાં, કેવાં કદરૂપાં થઈ ગયાં! ”

મરડા કાઠા બોલ્યા, “ થયાં છીયેસ્તો. પણ વિચાર તો કરો કે આપણને પાંજરામાં પૂરાવનાર કોણ છે? એ રૂખાળાં પીંછાં જ સૂરજ બાપણ પાસે આપણને લઈ જશે. ”

હવે, એ પારધીની એક છોકરીને પક્ષીઓની બોલી આવડતી હતી. પારધીએ તેમને શીખવ્યાં હતા તેટલા બોલ જ નહિ પણ [જે ભાષા તેમને ભગવાને શીખવી હતી, જે ભાષા તેઓ અંદર અંદર જે બોલતાં હતાં એ તે સાંભળી ગઈ અને મામલો કેવો છે તે કળી ગઈ.]

તેણે પક્ષીઓને કહ્યું, “ એમ એકલાં કોઈની મદદ વગર તમે આવડા ગહન આકાશમાં શી રીતે જઈ શકશો? તમારી પાંખોમાં તો બળ નથી મોટાં ગીધ પક્ષીઓ, ગરડો કે સમડીઓ આકાશમાં ઉડે એ બરોબર છે. તમે તો સાવ નાના છો, વળી નબળાં છો. તેમાંય બોટા વર્તનથી તમારી પાંખો તમે છુટું કરી બેઠાં છો. હવે તમે શી રીતે ઉડી શકવાનાં? પાંજરા બહાર તમે શી રીતે ઉડી શકવાનાં? ”

પક્ષીઓ બોલ્યાં, “ અમે પ્રયત્ન કરીશું. ”

“ ના ના, ઝીંધ અને સમડીઓ તમને મારી નાંખશે. તમારે કહ્યાણુ શામાં છે એ અમે સારી પેઠે સમજીએ છીએ. તમારે અહીં જ રહેવું ઇચ્છે છે. ”

પક્ષીઓએ સામી દલીલ કરી: “ આટઆટલાં નાનાં પક્ષીઓ સૂરજ ખાપજના રાજ્યમાં રહે છે, તેમને તો મોટાં પક્ષીઓ કંઈએ ખાઈ જતાં નથી. ”

પારધીની છાકરીઓ બોલી: “ તમારી પાંખોમાં જરા બેર આવે અને તમે પોતાનું રક્ષણ કરતાં શીખો ત્યાં સુધી તો તમે રહેા જ. ”

“ પણ આ પાંજરામાં જ્યાં સુધી રહીએ ત્યાં સુધી અમારી પાંખોમાં બેર આવેજ ક્યાંધી ? ” કેટલાંક પક્ષીઓએ પૂછ્યું:

“ તમને દાણા તો નાંખીએ છીએ ધરાધને ખાઓ. પેલો બેલો બુઢો પક્ષી ભરમાવે તેમ ભરમાઓ છો શીદને ? દાણા ખાશે તો પાંખમાં કંઈક તાકાત આવશે, તેનો ત્યાગ કરીને ઠાલા મૂરખમાં ઠાં ખપેા છો ? ” એમ કહીને જરા છણકેા કરતી છાકરી જતી રહી.

કેટલાંકને હવે લાગવા માંડ્યું કે પારધીની છાકરીની વાત ખરી છે. પ્રતિજ્ઞાને લીધે જે દાણા પાંજરામાં તેમના તજ્જલા પડ્યા હતા તે તરફ તેમની નજર જવા લાગી. કેટલાંકે પ્રતિજ્ઞા તોડી નાખી અને દાણા ખાધા. પક્ષીઓમાં ગેલમાલ, સંશય અને કુસંપ દાખલ થયાં. કેટલાંક પક્ષીઓએ મૂળથી જ પેલા બેલા પક્ષીની શીખામણુ સાંભળીજ નહોતી. તેઓ મંજકે કરવા લાગ્યાં અને મગફરીમાં પાંખો ફેડાવીને કહેવા લાગ્યાં,

“જુઓ, અમારામાં કેટલું બળ છે? હાથે કરીને તમે લોઠા આપવાત કરો છો. એમ રણીયામાં થઇને આજ સુધી કોઇ પાંજરા બહાર નીકળ્યું સાંભળ્યું છે? અને આવા સરસ દાણાનો ત્યાગ કરવો એનો અર્થ જરા વિચારી તો જુઓ. એ તે બનવા બેગ છે.”

આ બધી વાત સાંભળીને પેલો ઘેલો પક્ષી દુઃખી થતો. પારધીની છોકરીએ પોતાના બાપને બનેલી બધી વાત કહી. પક્ષીઓ વાતો કરે ને છોકરી તેમની વાતો સમજે એ તેણે માન્યું નહિ, પણ પેલા ઘેલા પક્ષીને ત્યાંથી કાઢીને બીજા પાંજરામાં તેણે એકલો પૂરી દીધો.

બધાંથી છુટા પડતાં એ ઘેલો પક્ષી બોલ્યો, “જય થાઓ સૌનો. સુરજ બાપજીની પ્રાર્થના કરજે કે સૌને બલવાન કરે. તમે ફીકાં પડી જાઓ અને નીલ આકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો એ જ એક ઇલાજ છે.”

પક્ષીઓની વચ્ચે એ ઉત્સાહનો આપનાર વૃદ્ધ પક્ષી ન રહેતાં તેઓને તેમની ખોટ ભાસવા લાગી. સૌ દુઃખી થયાં.

પારધીની છોકરી આવીને થોડા તાજ દાણા પાંજરામાં નાંખી ગઇ. એની મીઠી મહેકથી પક્ષીઓના મોંમાં પાણી છુટ્યાં. કેટલાંક પક્ષી બોલ્યાં, “ભાઇ દદ રહો. કાઠા કહેતા ગયા છે તે પ્રમાણે કરો.”

બીજાં બોલી ઉઠ્યાં, “અરે જાઓ જાઓ, કેવી અર્થ વજરની વાતો દાણા ન આવાને અને સ્વતંત્રતાને શું લાગે વળગે? કપાળાં પીછાંની ચોભા અને પાંજરાને શું લાગે વળગે? કેવા ફીકા અને બળહીન થઇ ગયા છીએ એનો વિચાર તો કરો.

ઠાઠા લોટેને શા સાડ ભેગા થઈને હસાવો છો ? દુનિઆમાં ખર્ષા પક્ષીઓ જુઓ. સઘળાં રૂપાળાં હોય છે કે નહિ?"

એટલે કંઈક મોટો અજબ અવાજ આવવાથી વાતીમાં લ'ગાણુ પડયું. સંજવક નામના પોઠીયાને એ અવાજ હતો. એ વિચિત્ર અવાજ સાંભળી પિંગલક જશૃત થયો અને ખ-ખરદાર થઈ પોતાના મંત્રીમંડળ સાથે મસ્લન કરવા વળ્યો. નવજીવન:

સર્વવ્યાપી હડતાળ આઠ વીરોનું ખળિદાન

મહાત્માજી ના. ૧૧ નવેમ્બર ૧૯૧૩ ના રોજ જીલ્લામાં બચ્ચા હાકીકત વીજળી વેગે ફેલાઈ ગઈ. અને હોંદી પ્રજા ઉપર ભારે અસર થઈ. ગુલામીમાં પડેલી પ્રજાને દુઃખ એજ ઉત્કર્ષનો રસ્તો છે. પોતાના ઉપર થતા અત્યાચારથી નમાલામાં નમાલા માણુરાનું લોહી પણ ઉઠળી આવે છે. ચારે ખાણુથી પુરાયેલી ખિલાડી પણ મિલ્લી વખતે ઝનુની ખની દુઃખ દેનારનું ગળું પડડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહેતી હોંદી પ્રજા અજ્ઞાન સરવહીન અને ધીનકેળવાયેલી હતી. સરકારના જીલ્લામથી તે ઘણું શીખી, નામદાઈ મૂકી મર્દ બની; અને વગર નિશાળે, વગર પુસ્તકોના અભ્યાસથી એકાએક કેળવાઈ ગઈ. પ્રજાની ઉન્નતિમાં કેવળ અક્ષરજ્ઞાન કંઈ કરી શકતું નથી

તેની સાચી ઠેળવણી તો તેના વિચારપદ્ધતિમાં રહેલી છે. વિચાર ઠેળવતાં પોતાની સક્રિયતા બાન થાય, હુદયમાં એકાએક નવજીવન આવે, અને ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તે પ્રજા માણું હચકવા તૈયાર થાય અને કષ્ટવારમાં જીવનગારની શુભાશીની ખુંસરી ફેંકી દઈ શકે. ગાંધીજીને જીવમાં નાંખી દક્ષિણ આફ્રિકામાં શાન્તિ ફેલાવવાની સરકારની નીતિ નિષ્ફળ નીવડી. તેમના જીવખાનાની ખબરે તો હાંદી પ્રજાના હુદય ઉપર બહુ અસર કરી. હજારો માણસો જોગેજો મહાત્માશ્રીને જોયા પણ નહિ હોય, ટાઇ દિવસ નામ પણ સાંભળ્યું નહિ હોય, તેવા મણુરોએ બાળ્યું કે “ ગાંધી મહારાજ નામનો એક આપણો દેશી બાઈ છે, તે રાજા જેવો છે. ભગવાન જેવો ભલો છે. ગોખલે રાજ આવ્યા હતા તેમનો બાઈ અને બાઈ-ખંધ છે. તે ગોખલે રાજને સરકારે વચન આપ્યું હતું કે આપણા ઉપર ત્રણ પૈડોનો કર છે તે કાઢી નાંખીશું છતાં કર કાઢ્યો નહિ અને ગોખલે રાજને દગો દીધો તેમનું અપમાન કર્યું માટે પેલા ગાંધી મહારાજે આપણા ભલા માટે સરકાર સાથે તકરાર કરી. તે તકરારમાં તે મહારાજે પોતાની રાણીને જીવમાં મોકલી. પોતાના બધા કુવરોને જીવમાં મોકલ્યા અને પોતે પણ જીવમાં ગયા. આપણા રાજા જીવમાં ગયા આપણા દુઃખને માટે, અને આપણે કેમ ખેતી રહીએ ? ચણી, નીકળી થડો. ગોરા લોકોની મણુરી ખંધ કરો. ” આમ હજારો લોકો વાતો કરતા થઈ ગયા. અસંતોષ વધ્યો અને દરેક કોઠીઓમાં, શેરડીઓના ખેતરોમાં, ખાણોમાં, હિંદી મણુરોએ હડતાલ શરૂ કરી. શહેરમાં હડતાલ, હિંદી મણુરોની હડતાલ

હિંદી આનગી નોકરોની હડતાલ, હોટેલોના બીજમતદારોની હડતાલ, રેલવે હિંદી મજૂરોની હડતાલ, આ પ્રમાણે વરસાદની રેલ માફક હિંદી હડતાલ નાટાલમાં ફેલાઈ ગઈ અને તેમાં ૨૦,૦૦૦ મજૂરો સામેલ થયા. આ બધા મજૂરો શેઠની મહેરબાની ઉપર જીવતા હતા. શેઠને ગમે તેવું અને ગમે તેટલું ખાવાનું તેઓને મળતું, હડતાલ પડવાથી ખોરાકી બંધ થઈ. તે બધાઓના ભરણ પોષણ માટે જલ બહાર રહેલા હિંદી આગેવાનોએ તૈયારી કરી અને હજારો માણસોને પોતાના મુકામે બેઠતી ખોરાકી પુરી પાડી. આ કામ શી રીતે ચાલ્યું ? તેની વ્યવસ્થા શી રીતે થઈ ? દરેક હડતાલીઓની જરૂરીયાત શી રીતે પુરી પાડી શકાય ? આ પ્રશ્નોના જવાબ અત્યારે આપણે ન આપી શકીએ. તેના ખ્યાલ પણ નહિ આવે. જેઓના ઘરમાં એક માસની ખોરાકી હોય તેઓ એક માસની હડતાલ નીભાવી શકશે, પણ જેઓને બીજા દિવસનો ખોરાક શેઠ પાસે લેવાનો છે, તેવા મજૂરોને માટે એક માસ કે પંદર દિવસ હડતાલ નીભાવવી એ મહા મુશ્કેલ કામ છે. આપણા વીસે હજાર હડતાલીઓએ આવાજ હતા. આ પ્રસંગનું એક ખ્યાન કરવું બુદ્ધિએ. પ્રિન્સિપ જે મહાત્મા-શ્રીનું મુખ્ય સ્થળ હતું અને જ્યાંથી હિંદી છાપું નીકળતું હતું ત્યાં પણ આજીવાજીની કોડીઓમાં હડતાલ પાડીને પંદરસો મજૂરોએ આશરો લીધો હતો. જે લોકો મુશ્કેલીથી પ્રેસનું કામ સમેટી શકતા હતા, તેઓના ઉપર આ પંદરસો મજૂરોની બરદાસ કરવાની ફરજ આવી પડી. પ્રેસમાં કામ કરી છાપું કઢાવતું, પંદરસો મજૂરોને ખાવાનું પુરું પાડતું,

તેઓમાંનાં માંદાંઓને સંભાળવાં, તેઓના મિત્રજને સંભાળવાં. તેઓને આશ્વાસન આપી સમજાવવાં આવી નિભાવવાં; આ બધું કરવું બહુ મુશ્કેલ હતું. પણ દેવી શક્તિથી તે વખતે ત્યાંની નિશાળનો એક ન્હાનો પાંચ છ વરસનો બાળક પણ મ્હોટા માણસ જેટલું કામ કરી શકતો. છત્રી આઠ વરસનો બાળકો પણ પ્રેસનું કામ તે વખતે કરતાં. બ્લિમાઇલ દૂર સ્ટેશન ઉપર જઈ ટપાલ લાવવી લઈ જવી, પારસણ લાવવાં લઈ જવાં, રસ્તો લયંકર, હડતાલના તોફાનની બીક. લશ્કરી કાયદો અને તે ઉપરાંત આજીમાજીના ગેરા જમીનદારોના મેનેજરોની ધમકી, તેઓનું જંગલી જનવરોને છાજી તેવું વર્તન ! એક મેનેજરે તો પ્રેસના કોઈપણ માણસને બંદુકની ગોળીથી ઉરાડી મુકવાની ધમકી આપેલી; આવી લગાનક દશામાં પણ નાનાં બાળકો નિર્ભયપણે પોતાનું કામ કરતાં. આ તાલીમ દુનિયાની કોઈ પણ સંસ્થામાં બાળકોને નહિજ હોય. વળી આ તાલીમ ઉપરાંત હૃદયની તેટલીજ ઉદારતા કે જ્યાં સુધી ગરીબ મજૂરો ઉપરથી ત્રણ પાંડનો કર નાબુદ થાય નહિ અને પોતાથી મોટી ઉમ્મરના સહોધ્યાયીઓ જેલમાં જયા છે તેઓ પાછા આવે નહિ ત્યાં સુધી થી, દૂધ, અને ખાંડ લેવાં નહિ. આવી સમજપૂર્વકની પ્રતિસાદ હું ખાતરીથી કહું છું, કે કોઈ મોટા માણસે આવી પ્રતિસાદ લેવાની તે બાળકોને સૂચના કરી નહતી. તેમના ઉદાર હૃદયનીજ આ પવિત્ર સ્ફુરણ હતી. તે દરમિયાન મુશ્કેલીના વખતમાં હતું છતાં દેવી હતું, તેના ખ્યાલ આપણે હાલ નહિ કરી શકીએ, મહાત્માજીના આત્મબળે તે બધી થતી થઈ શકતી હતી, આવું

વાતાવરણ ફલાનું હતું. લો. મા. તિલક મહારાજના જલમાં જતી વખતના ઉદ્ધાર આપણે ઉપરની હકીકતમાં પ્રણેતા વધુ સ્પષ્ટતાથી જોઇ શકીયું :— “ જ દેશના કલ્યાણાર્થે પોતે મહા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમાં ઇશ્વરો સંકેત એવા હશે કે પોતાના જગ જવાથી દેશને વધારે હાવડો થશે. ”

આ હડતાળમાં હિંદી પ્રજા ઉપર જે જે અન્યાયો અને જુદાંમો થયા છે તેનું ત્યજ આપતાં હાથ કપે છે. હડતાળી-આઓ ઠેઠ સુધી શાંત રહ્યા હતા. કાંઇપણ જગોએ તોફાન કયું નથી, આમ શાંતિથી દિવસો પસાર થાય તો હડતાળ ટકી રહે માટે જમીનદાર શેઠાએ અને તેમના મેનેજરોએ પોલીસનો મદદ લીધો. તે વખતે નાતાલમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાંજ હતો. પોલીસની મદદથી ગરામ હડતાળીઓ મજુરો ઉપર જુલમ કરીને તેમને ઉશ્કેર્યા; અને ત્રાસને લીધે જલદીથી તેનો અંત આવે એવા હેતુથી આઠ દશ હડતાળીઓને ગોળીથી ઠાર કર્યા. એક કાંડોના મેનેજરે તો પોતાના એક મજુરને લાલાથી મારી નાખાવેલો ! સત્યાગ્રહની હડતમાં પણ છેલ્લે પૂર્ણાહુતમાં આઠ વીર હિંદીઓનું લોહી રેડાયું. તે વીરોના લોહીના હિંદી પ્રજા જીતી. આખરે સુલેહ થઇ. વીરનું લોહી એજ ખરેખરી શાન્ત. એ લોહી સ્વતંત્રતા અને સ્વયમનું સ્થાપક છે. ભારતપુત્રો ! તમારું લોહી શીતળ ટેકરો-આની હવા ખાધને ઠંડું પડી ગયું છે ! ક્યારે ઉઠજશે ? શોષામિશ્રિત ક્યારે થશે ? માવુસનેહ અને બાવુભાવથી ક્યારે રસશે ? -ભાવીએ કાંઇ નિમ્નું તો હશેજ !

મહારાજા ગાંધીજીના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો.

ચંદનખાળા.

એક શ્રોષ્ઠીના ઘરના ઉમરામાં એક ખાળા બેઠી છે. તેના વદનમાં હીનતા અને દુઃખ લય્યા છે; તેના ગાલ ઉપર આંસુ સુકાયલાં નજરે પડે છે; ક્ષુધા અને તૃપાથી તે બ્યાકુળ હોય છે. કૂબ્જપક્ષની ખારશ તેરશની સવારે દેખાતી ચંદ્રની પાંદડી જેવી તેની કાયા પાંદુર દેખાય છે. છતાં તેના અંગેઅંગમાં કોઈ કમનીય તેજ અમઠી રહ્યું છે. શરીર ઉપરથી તે સોળંક વર્ષની હોય એમ સહજ અનુમાન થાય છે. તેના સુંદર વાળનું કોઈ કૂર હસ્તે મુંડન કર્યું જણાય છે. તેના શરીરને જાંત-રથી જઠડવામાં આવ્યું છે. તેનાં જીવું વચ્ચે શીર્ષવેશીલું થઈ ગયાં છે. હાથમાં એક સુપડું છે; તેમાં અડદના ખાકળા પડ્યા છે. ત્રણ દિવસના ઉપવાસ છે, છતાં તે ખાળા ખાતી નથી. કોઈની રાહ બેતી હોય એમ રસ્તા ઉપર નજર ફેરવતી બેસી રહી છે. ખાળાના મનમાં એમ છે કે કોઈ ભિક્ષુક સંન્યાસી આવે તો તેને બોરાવીને પછી ખાઉં.

સમય પ્રભાતનો છે. આકાશ સુર્યપ્રકાશી ઉજ્જવલ બની રહ્યું છે.

રસ્તે જતા આવતા લોકો તે ખાળા ઉપર નજર પડતાં જરાક વિચારમાં પડે છે, દયામસ્ત થાય છે; પણ સૌ પોત-પોતાના વ્યવસાયમાં એટલા ખવા પડેલાયલા છે કે ‘ખિચારી બહુ દુઃખી દેખાય છે; પણ કોણ જાણે શું હશે આપણે એમાં શું કરીયે?’ એવું એવું ગણગણી સૌ પોતપોતાનાં કામે વિદાય થાય છે.

“હજી પણ કેમ કોઈ દેખાતું નથી?” એમ વિચારતી ઘડીમાં નિરાશ બની જતી, ઘડીમાં હડા વિચારમાં ઉતરી જતી તે ખાળા રસ્તા ઉપર વારંવાર નજરે દોડાવતી બેઠી છે. એ-ટલામાં સામે કોઈ દેખાયું. તેને એતાં. તેને રોમ ચ થયાં. મનને અભિલાષ પુરાશે એમ વિચારી તે આનંદ પામી.

સામે આવનાર કોણ હશે? તેની ગતિ ઉપરથીજ જાણે છે કે કોઈ અસાધારણ પુરુષ છે. તેની સુંદર દેહચરિત્રની આસ-પાસ કોઈ અપૂર્વ તેજ વ્યાપી રહ્યું છે. તેનાં નયનોમાં દયા અને પ્રેમ ભરેલાં છે. જણાય છે તો કોઈ નિષ્કિંચન વેરાળી શિક્ષક પણ તેની સુદ્રામાં કોઈ અવર્ણનિય અમૃતિમ પ્રભુતા પ્રતીત થાય છે. તેના ભવ્ય કપાળમાં જ્ઞાનતેજ અગ્રગ્રી રહ્યું છે. દર્શનમાનથીજ જણાય છે કે આ પુરુષ કોઈ મહાયોગી છે. અને કૃશ કાયા ઉપરથી જણાય છે કે કોઈ મહાતપસ્વી છે.

તે મહાપુરુષ હાથમાં શિક્ષાપાત્ર લઇને મંદગતિએ આજે આવે છે. પણ તે નજીક આવી રહેલ પુરુષ છે કોણ? તે કોઈ નહિ પણ આર્થોવર્તમાં દયા અને અહિંસાના પ્રથમ ઉપદેશક, સ્વાદ્વાદ મતના ચારક, જૈન ધર્મના પ્રચક, સરથના પરમ ગવેષક, સંન્યાસ ધર્મના ઉદ્ધારક, જગતના ઉપકાર અર્થે દેહ તપતા, ભુમિ વિચારતા, ‘હીર્ષ’ તપસ્વી’ ભગવાન મહાવીર.

ખાળા ઉદ્ધાસભરી ભગવાન મહાવીરને નિરખવા લાગી. તે પોતાનાં સહજાં દુઃખ ભૂલી ગયું; તેના હૃદયમાં આનંદ ઉભરાવા લાગ્યો; તેની કાયામાં પ્રાણ આવવા લાગ્યા; તેની સુદ્રામાં નવચેતન સ્ફુરવા લાગ્યું; તેનાં નયનોમાં અધીરાઈ ઉછળવા લાગી.

ભગવાન મહાવીર સમીપ આવ્યા; તે દીન ખાળાની તરફ

દષ્ટિ કરી, નિહાળી દયાદ્રે ખન્યા, પશુ કરું જોહ્યા ચોહ્યા વિના આગળ આલતા થયા. ખાળા ભગવાનને જતા જોઇ હતાશ ખની; તેનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું અને તે ડુસકાં ભરી રડવા લાગી.

ભગવાને તે ખાળાનું સશબ્દ સંઘન સાંભળ્યું અને પાછળ દષ્ટિ કરી. ખાળાને રડતી જોઇ ભગવાનનું હૃદય દયાથી વલો-વાઈ ગયું. ભગવાન પાછા ફર્યો, ખાળાની સમીપ આવ્યા અને કરુણાભર્યા સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો:

“ખાળા, તું આમ રૂઢન કેમ કરે છે?”

ખાળા ખેલી: “ભગવાન, મારા પૂર્વજવનાં કર્યા પાપે મારા આ પ્રાકળા બેઠોયાં વિના આપ આહ્યા જાઓ છો? હું આપની જ રાહ જોતી ખેડી હતી.” એમ ખેલી તે ખાળાએ એક ડુસકું ભર્યું.

ભગવાન મહાવીર જોહ્યા: “ખાળા, તારી આવી અપૂર્વ ભક્તિની ઉપેક્ષા કરવા માટે મને ક્ષમા કર. તારી આવી દશા જોઇ માંડે હૃદય દુઃખી દુઃખી થઇ જાય છે તું કોણ છે?”

ખાળાએ ઉત્તર આપ્યો: “હું અંપાપુરીના દધિવાહન રાજની પુત્રી મારી માતાનું નામ ધરણી. માંડે નામ અંદનખાળા. હું રાજપુત્રીદુલીંગ્યવશાત્ આ કોબીને ઘેર દાસીપણને પામી છું.”

આ સાંભળી ભગવાન મહાવીરના હૃદયમાં દયા અને કુપ-હસ ઉદભવ્યાં, અને તે ખાળાને તેમજે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો: “ખાળા, તારી આ સ્થિતિ ઉપજવાનું કારણ હું જાણી શકું? તારી તેજસ્વિતા અને સંસ્કારતા જિંદગી મને આટલું કુપહસ થાય છે, તો ક્ષમા કરજો.”

મંદ મંદ સ્વરે ચંદનખાળા આત્મકથા કહેવા લાગી:

“મલો! મારી કથા શું કહું? હું મારા માતાપિતાના ઉત્સવમાં આનંદે રમતી ને માતાપિતા મારા સર્વ કોડે પૂજા કરતાં. મ આ સંસારનાં દુઃખ શું તે હું બણતી નહોતી. એવામાં કૂર વિધિએ મારા ઉપર કરાલ દાંષ્ટ કરી. ઠોશાંબી નગરોના શતાનંદ રાજાએ અમારી નગરો ઉપર ચઢાઈ કરી. મારા પિતા યુદ્ધમાં મરાયા. શતાનંદ રાજાના એક સુબટે માફે અને મારી માતાનું હરણ કર્યું. મારી માતા જીલ કચડી મરી ગઈ. પછી મને રૂપવતી બ્રેઈ માફે બહુમૂલ્ય લેવાના લોભથી તેણે બજારમાં મારી હરણ કરી. ધનાવહ નામના કોબીએ માફે બહુ મૂલ્ય આપી મને ખરીદી.

“શેઠને મૂલા નામની શેઠાણી હતી. શેઠનું દીલ દયાળું હતું, પણ શેઠાણી બારે આકરાં હતાં. તેમના હાથ નીચે હું સુખ-દુઃખમાં દિવસ પછી મહિના વીતાડવા લાગી.”

“મારી ઉમર વધવા લાગી. મને મોટી થતી બ્રેઈને શેઠ મને પરણાવવાની ચિન્તા કરવા લાગ્યા. એક દિવસ શેઠે શેઠાણીની સલાહ પૂછી. શેઠ બોલ્યા: ‘જુઓ શેઠાણી, હવે ચંદના મોટી થતી બચે છે. તેને કોઈ સુપાત્ર સાથે પરણાવીને આપણે તેના બાર માથેથી ઉતારવો બ્રેઈયે. આપણા દૂરના પિત્રાઈ કલ્પનાચંદ્રના પુત્ર પરમાદર્શ સાથે ચંદનાનો વિવાહ કરીયે તો કેમ?’

“પણ શેઠાણીને આ વાત સાંભળવાની ધીરજ શાની હોય. તે તો તાડકી ઉઠ્યાં: ‘ચંદના કોણ? બજારમાંથી ખરીદેલી એક દાસી? તેને ને આપણે શું સંખંધ? આપણી નાતની નહિ, બાવની નહિ, તેને વળી પરણાવવી અને સુખી કરવી?’

તમને વળી આ વેલણા ક્યાં લાગી?”

આ પાત્રી શેઠ તુરતમાં જ વિવાહ નક્કો કરવા ગયા. શેઠાણીએ પાછળથી અધી રોષ મારે માથે હિતાયો. તેમણે અને ખૂબ મારી, હજમને બોલાવી મારા વાળ કઢાવી નાંખ્યા, મારા કપાળમાં કાળો ચાંદ્રો કર્યો, મારા શરીરે ખેડીઓ મહેરાવી અને એક અધારા ભોંયરામાં મને હડસેલી દીધી. ભોંયર ખેંચ કરી હિપર તાણું દબ, એક વૃદ્ધા દાસીને ઘર સોંપીને શેઠાણી પોતાને પીયર આલ્યાં ગયાં.

“ત્રીજે દિવસે શેઠ પાવાપુરીથી વિવાહનું લગભગ નક્કી કરી ઘેર આબ્યા. બધી વાત જાણીને તેમણે બહુ કલ્પાંત કર્યો ને મને ભોંયરામાંથી કાઢી. મને ત્રણ દિવસની ભૂખીને કંઈક ખાવાનું આપવા શેઠે આખા ઘરમાં તપાસ કરી, પણ શેઠાણી બહુ સાફ કરીને ગયાં હતાં. છેવટે દાસી પાસેથી થોડા અડદના બાકળા મળ્યા. તે મને ખાવા આપી મારી ખેડી તોડવા માટે છુહારને સોંપવા શેઠ હમણાંજ બહાર ગયા છે.

“પણ હું બાકળા કેમ ખાઉં? કોઈ લિશુ સંન્યાસીને ખવરાવીને ખાવાનો બાળપણથી મારે નિયમ છે, તેથી અહીં કોઈ અતિથિની રાહ જોતી હું ખેડી હતી, એવામાં આપને દૂરથી દીઠા અને મને આતંદ થયો. મારું પરમ લાગ્યું કે આજ આપ મારે આંખણે પધાર્યા. ખોજો, કૂપા કરી આ બાકળા બોરો અને મને કૂતારું કરો.”

મણિએ લિશુપાત્ર લખાવ્યું અને તેમાં તે બાળાએ બાકળા નાંખ્યા. મણિએ બાકળા બોરો અને તે બાળા કૂતકૂત થઈ આવ્યો. અજવાળ પહાવીને ત્રણ દિવસોના કપવાસનું ચક્રવર્તન-

ખાળાના ખાઠખાથી પારણું ઠરું અને હોઠમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો. સૂર્ય ઘડી સ્થિર થઇ આ મંજળ પ્રસંગ બોધ રહ્યો અને આકાશમાંથી દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ચંદનખાળાનો અંત-રાત્રીમાં પરમ આનંદ અનુભવવા લાગ્યો અને તેની એડી ડાઘ દિવ્ય અમત્કારથી તડાતડ તૂટવા લાગી.

ભગવાન મહાવીર આ ખાળાના પુણ્યાત્માનો પરિચય પામી પ્રસન્ન થયા અને ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગ્યા:

“પવિત્ર ખાળા, તારું કલ્યાણ થાઓ તને ધર્મનો લાભ થાઓ.

“આજ તું બ્રહ્મત થઇ છે, તેથી આજથી તારો હૃદયકાળ શરૂ થયો છે, પરાધીન હોવાનું ભાન થવું એ તેમાંથી છૂટવાનું પહેલું પગથીયું છે.

“તું નિત્ય સ્વતંત્ર આત્મા છે; તું ડાઘની દાસી નથી, ગુલામ નથી. જોને તું તારા શેઠશેઠાણી ગણે છે તેની સાથે સહયતાથી વર્તવું એ તારો ધર્મ છે, પણ તેઓએ તારી સાથે એવા જ સૌજન્યથી વર્તવું એ તેઓનો ધર્મ છે. તારા ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્યની આડે તેઓ આવે તો તેઓથી છુટી થવાને પણ તું મુખત્યાર છે. મારો ઉપદેશ સાંભળતાં તું શંકાથી કમ્પે છે કે રૂપેને એમ વર્તતાં શેઠશેઠાણી તારા ઉપર વધારે જીલમ કરે. પણ જો ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્ય ઇશ્વર હોય તો જીલમ ખમવાને પણ તૈયાર રહેવું બેધિય.

“અને છેવટે પંચમહાવત રૂપ ધર્મચક્રનું તું શરણુ ધર. પંચમહાવત તે અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય અને અપરિવ્રજ. આ પંચમહાવત જગતનો સર્વ ધર્મોનો સંમેત છે અને જગદંબાપી ધર્મનાં મુખ્ય અંગો છે. આ પંચ મહાવત

૩૫ ધર્મચક્રની હિપેક્ષા કરવાથી હોડોની અત્યંત દુર્દશા થઇ
 સ્કી છે અને તેઓના જીવનને દુઃસહ દાગિરથ ચૂસી રહ્યું છે.
 દાગિરથ દૂર કરવા માટે, તારા જેવા અસંખ્ય દાસોનાં દાસત્વ
 તોડવા માટે, સુખસંતોષનું સામ્રજ્ય સ્થાપવા માટે ધર્મચક્ર
 એક જ આદિતીય સાધન છે, માટે તેનું શરણુ સ્વીકારી તું
 આત્મમોક્ષને સાધી લે.”

પ્રભુનાં વચનામૃત સાંભળતાં તે ખાળાનાં અજ્ઞાન-આવરણો
 તૂટી ગયાં, તેનામાં શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન પ્રગટયાં, આત્મજ્યોત
 અજ્વલ થઇ, “પ્રભુ પ્રભુ” કરતી ભગવાનનાં ચરણમાં ઢળી પડી.

ભગવાન મહાવીર તે ખાળાના પરમ મહોદયને જોઇને પ્રસન્ન
 થયા અને મંગળ આશીર્વાદ વરસાવતા, ‘ધર્મોક્ષાભ’ નો જય-
 ગાય કરતા ત્યાંથી તીર્થપ્રવર્તન અર્થે દેશદેશાન્તર વિચરતા હવા.

ધનાવહે પાછા આવી ચંદનખાળાની ખદલાયેલી મૂર્તિ જોઇ
 પરિતાપથી તેનાં અજ્ઞાનપડળ હિઘડી ગયાં અને તેણે તેને મુક્ત
 કરી. ચંદનખાળાએ ભગવાન મહાવીરની દીક્ષા અંગીકાર કરી.
 ભગવાને તેને પોતાની પ્રથમ શિષ્યા બનાવી. ચંદનખાળા આ
 જીવન જગતનું પરમ કલ્યાણુ સાધતી કર્મસંચયને વિદ્યારી
 કેવલપદને પામતી હવી.

નવજીવન.

‘જન્મભૂમિ’ ગ્રંથમાળાના અકસ્માતફંડની યોજના.

‘જન્મભૂમિ’ ગ્રંથમાળાના દરેક આલોકના સવાજન્મમાંથી દર વર્ષે એક રૂપિયા ‘અકસ્માત ફંડ’ ખાતે જમે કરવામાં આવશે. આવી રીતે જમા થયેલી રકમમાંથી તે વર્ષમાં જે આલોકનાં મરણ અકસ્માતથી થયાં હશે તેમના વારસેને એક હજાર રૂપિયા સુધી આપવામાં આવશે. એવીજ રીતે જે લાયબ્રેરીઓ ‘જન્મભૂમિ ગ્રંથમાળાની’ શરૂ કરશે તેને આગ લાગવાથી નુકશાન થશે તો નુકશાનના પ્રમાણમાં એક હજાર રૂપિયા સુધી ‘અકસ્માત’ ફંડમાંથી આપવામાં આવશે.

સમજુતી—ધારો કે માળાના એક હજાર આલોક છે. અને તે વર્ષમાં અકસ્માતથી જે આલોકનાં મરણ થયેલાં છે તો તે જે વર્ષે હજાર રૂપિયા વહેંચી આપવાના એટલે દરેકને પાંચસો રૂપિયા મળે. હવે ધારોકે માળાના જે હજાર આલોક છે. તે અકસ્માતથી ફક્ત એકજ આલોકનું મૃત્યું થયું છે, તો તેને એક હજાર રૂપિયા મળશે. ગમે તેટલા આલોક હશે પણ એક હજાર રૂપિયાથી વધુ રકમ એકી વખતે એકને આપવામાં આવશે નહિ. બધેલી રકમ રીઝર્વ ફંડમાં જશે. લાયબ્રેરીયેને પણ સામાન્ય આલોકની માફક આગ લાગવાથી નુકશાન થશે તેના પ્રમાણમાં એક હજાર રૂપિયા સુધી આપવામાં આવશે. પરંતુ નુકશાનીની કીમતથી વધુ રકમ મળશે નહિ.

‘અકસ્માત’ ની વ્યાખ્યા—અકસ્માતથી મરણ એટલે (unnatural) કોઈક દરેક મરણ-રોગથી કે દરેક મૃત્યુ થાય તેને

અકસ્માત ઠહેવાય નહિ. આપધાત કરે તેને અકસ્માત ઠહેવાય નહિ રહેવામાં, ડ્રામમાં, મીલોમાં, કારખાનામાં રચાર્ધ જવાથી કે કપાઈ જવાથી, આગમાં બળી જવાથી, ડુબી જવાથી, એરોપ્લેન તુટી પડવાથી વિગેરે ખીનકુદરતી રીતે મૃત્યુ થાય તેનેજ અકસ્માત કહી શકાય.

== આહકતું જે વખતે અકસ્માતથી મૃત્યુ થાય તે વખતે તે આ અચંચળાના આહક તરીકે ચાલુ હશે અને તેણે તે વર્ષનું લવાજમ ભરેલું હશે તોજ તેને 'અકસ્માત' હ'ડનો લાભ મળશે.

અકસ્માતથીજ આહકતું મૃત્યુ થયું છે તે માટેની જોઈતી દરેક કમલેસર સાબીતી તેના વારસે પુરી પાડવી પડશે.

આહક તરીકે જ'ધ પડ્યા પછી 'અકસ્માત' હ'ડ ઉપર આહકનો કંઈ હક રહેશે નહિ.

'અકસ્માત' હ'ડનો હિસાબ દર વર્ષે માળાના પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

ઉપરના નિયમોમાં તેના મુળ ઉદ્દેશને અનુસરી કંઈપણ ફેરફાર કે સુધારો વધારો કરવાનો અધિકાર આ માળાના પ્રકાશકને રહેશે, પરંતુ તેમ કરતા પૂર્વે આ માળાના એકાદા પુસ્તક દ્વારા આહકોને લેતી અગાઉથી જગર આપવામાં આવશે.

આવી ચોજના જો કે હિન્દુસ્થાનમાં નથી છે પરંતુ યુરોપ, અમેરીકામાં તે તે ધર્મપ્રાકાર ચાલે છે. જીવન ક્ષણજંમુર છે, જીવનમાં ક્ષણેક્ષણે અકસ્માત થવાનો સંભવ છે માટે લક્ષ્મી ચાંદી કરવા આવે ત્યારે મોંઢું ધીવા ન જતાં આજેજ એક કાંઈ લખી આહક તરીકે નામ ન લેવા.

પ્રકાશક- 'જન્મભૂમિ' ચંચળાવા-નહીઆત.

હિન્દુ અનાથ આશ્રમ—નડીઆદ

- ૧ તેમાં તમ.મ હિન્દુ જાતિનાં નિરધાર
જનાથો પગાય છે.
- ૨ દરેકે દાન લેવાય છે. ને તેની પાવતી
મળે છે.
- ૩ રેલવે બાજુ વંઢાની બાર કુટની બીંત રૂ. ૩૫૦૦ માં પાંધાવાય છે. અને તે ઉપર
નામ લખી અમર નામ કરાય છે.
- ૪ તે ઉપર રૂ. ૧૦૦૦ થી ૬૨૫ વર્ષ માટે
જાહેરાત દેવાય છે.
- ૫ આશ્રમમાં ફજનાં, છાયાનાં, કુલનાં, કે
શેલાનાં જાડ રૂ. ૨૫૦ આપનાર દાતાના
નામથી ઉછેરવામાં આવે છે. અને જાડ
ઉપર નામ લખી સ્મારક રખાય છે.

વધુ વિગત કે ખુલાસા માટે લખો:—

મત્રી હિન્દુ અનાથાશ્રમ—નડીઆદ.

મહાન જર્મન ડૉક્ટરે બનાવેલ

ટીલીથ દૂધ પેસ્ટ

યાને

નરમ દાંત મંજન.

દાંતના તમામ રોગ અને પાચોરીઆ જેવા

ભયંકર દર્દથી બચવું હોય તો હિંદુસ્થાનના ઘણા નામાંકિત
ડૉક્ટરોના ઉચ્ચ અભીપ્રાય ધરાવતી આ ટીલીથ દુધ
પેસ્ટથી તમારા દાંત સાફ કરવાની ટેવ સળો. ટચુબ
૧ની કિંમત હમ્મ આના. પોસ્ટેજ અલગ.

હિંદુસ્થાનના દરેક શહેર માટે આબરૂદાર એજન્ટો
તથા વહેપારીઓ ભોધ્યે છે. જ્યાંબધ બાવ અને એજ-
ન્સીના નિયમો માટે પુછો.

ઈન્ડો ફોરેન એજન્સી
નવીઆહ (ગુજરાત).

ઇન્ડિયન ટ્રેડ

Trade Mark

છે હિંદમાં સાચો હીરો પરદેશ પરવશ ના બનો
હરદોષ મોહ બદાવતો પુરી કરે સો હાજવો
ડોક્ટર તણો સરદાર છે ને વૈદનો અમૃત બરો
દરદો સકળ કંપનો કરે મુખવાસ માટે વાપરો
પડ્યો પડ્યો પરદેશનો પુરવાર કરવો પાપનો
તણ તાન ને વીહાર સો આ ટ્રેડથી પ્રીતિ કરો
મધુરો તણને ટ્રેડ આ વીષપાન કરવા આહો છો
હો વધારી દેશમાં કીર્તિ અમર કો ના કરો
છે ટ્રેડ એવો હિંદનો દીલમાં સર્વ કંડાં કરે
બસ ખાસ બે તે વાપરો તો આત્મગજ વૃદ્ધિ કરે

આ ટ્રેડ વાપરવાથી કોઇ પણ દેશના હવાપાણીથી ઉત્પન્ન થતા
રોગ ઉપર તથા દરેક પ્રકારમાં ધણી સારી અસર કરે છે. આ
ટ્રેડની એક શીશી ઘરમાં રાખી હંમેશાં ખાધા પછી બે આની
બાર લેવાની કંપની ખાસ બલામણુ કરે છે સેમ્પલ ખરીદી ખાત્રી
કરો. દરેક ગામમાં એજન્ટો જોઇએ છીએ.

સેમ્પલના પાકીટની કિ. ૦-૧-૦ તોલા પંચની ડબ્બીની કિ. ૦-૫-૦
તોલા દસની શીશીની ,, ૦-૪-૦ તોલા વીમની શીશીની ,, ૧-૦-૦
મળો ના લખો. મિશન એન. એન્ડ પી. રાજપરા. ધુવ કું.

મેનેજર,

ઇન્ડિયન ટ્રેડ એગ્રીસ સ્ટેશન રોડ—નવીઆહ.

સૌન્દર્ય સાથે મદ્યમણીનું સ્થાન!

નેત્રોની પસંદગી અને અંતઃકરણની

કથુલાલ મેનું નામ

સાર, સસ્તુ અને સંગિન કામ.

નામનાં પટીયાં, નાટકના પટલા આઈલ
પેન્ટીંગ, વોટરકલર પેઇન્ટીંગ, પેસ્ટલવર્ક, રજ-
રનસિક્કા, યુનના પટા, લાખના સીક, મોનો-
આર્સ, ઝીઝોલોઈક, કોપરપ્લેટ અને ફાટે-
આપ્રીનું સર્વોત્તમ કામ વખતસર મનપસંદ અને
તકત હલકી બ્યાજળી સારે કરી આપવામાં આવે છે.

કાચ, પથ્થર અને લાકડા ઉપરનું ખારીક
કાંતર કામ પણ કળાપુર્વક થાય છે.

ફરક જાતનાં પીકચરો વેચનાર તથા મઠનાર.

અખાલાલ મધિરલાલ ગજજર.

કે. હુડારપોળ-નડીઆદ.

મામે મામ એજ ટો એજ એ છે.

ધાતુ સંલવની ગોળીઓ.

ગમે તે કારણથી શુભાવેલી ધાતુ અને શક્તિ પાછી લાવે છે. પુરુષાતન કાચા પાણે છે આ ધાતુ સંલવની વીરંડીકારનાં તમામ કરશે મટાડીને વીરં પાકું બનાવી ખડું પુરુષાતન આપે છે. ખરી મરદાઈ આપનાર અને તરકાગ અશક્તિ મટાડી લાલચોળ બનાવનાર આ ગોળી આશીર્વાદરૂપ છે. પરજ નથી મેળી ઉર નો ફ. ૧)

જવર વિનાશક ટીકડી

ફક્ત છ ટીકડીથી આરમ.

આ ટીકડી શરદીના, ગાંડીના, મેંદેરીના, જીર્ણજવર વિખજવર સંત્રીપાતજવર ત્રીકોષજવર તથા રોગ, અને ઇનફ્લેન્ઝા જેવા જીવજેણ તારને. મટાડી જઠરાળી પ્રતીક્ષ કરી હરત સાફ લાવે છે, ૧૦૦ ટીકડીનો ફ. ૧૫

વરાધની ડબી.

દીનંત ડબી એકનો ફ. ૧)

અન્યાને વરાધનું હરં એકજ હિવસમાં નાબુદ કરે છે. જિવાય રતના ઝાડો લીંદો મપો સમજી-ખ સી-હટાંટીહ તાવ વગેરે જઠરી મટાડી દે છે. જાપરવાની રીત સાથેમળશે.

વૈદ જાપ્તાથ ગણુપ નરામ દીવેદી

ધર્મોદા દવાળા તુ-કાક ખાડખારી-નડીખાડ,

વાંચો! વાંચો! વાંચો!

રજ્જીર સ્ટેમ્પ અને છાપવાનું

તમામ પ્રકારનું કામ કરનાર.

અમારે ત્યાં છાપવાનું કામ, રજ્જીર સ્ટેમ્પ, સીલ, મોનોગ્રામ દરેક જાતના પ્લોક જેવાકે, ફોટોગ્રાફિકા, કોપર અને વુડકટ, સ્ટીલીંગો અને લાઇન પ્લોક, હાઇટોન પ્લોક, વિગેરે તમામ પ્રકારનું કામ સારું, સફાઈનું ને વાચકોસર કરી આપવામાં આવે છે.

દરેક જાતના છાપવાના કાગળો અમારે ત્યાંથી મળશે.

સોમાભાઈ સવદાસ પટેલ

મલ્લીક-પટેલ પ્રીટીંગ પ્રેસ.

સ્વામીનારાયણના મંદીર પાસે,

નડીઆદ.

તદન મહત ઘડીઆળ

મેળવવું હોય તો પૂરું વાંચો.

માથાનો ભયંકર દુખારો, આઠસાંચી સંધીવા, વીગેરેને માત્ર ત્રણજી મીનીટમાં આરામ આપવો હોય તો શક્ત એકજ વખત મંગાવો. "તલાલીનો ઓરજીનલ ખામ" કીમત ખાટલી એકનો રૂ. ૦-૮-૦ દપાલ ખર્ચ અલગ. એક ડઝન એક સાથે ખરીદનારને સુદર ખીસાનું ઘડીઆળ મફત તથા બે ડઝન એક સાથે ખરીદનારને સુદર કાંડાનું ઘડીઆળ મફત લખો.

શાન્તીબીન્દુ ઓફીસ—નડીઆદ.

તા. ૬.-ઓરડર મોલસનારે આર આનાની ટીકીટ ઓરડર સાથે મોકલવી.

પક્ષાઘાત તથા લક્ષ્મીની દવા

આ અકસીર જીની દવા વંનસ્પતીનાંથી ખનાવેલી કે હામરો દર્દીઓને આ દવાથી આરામ થયો છે. વધુ વીગત માટે રૂબરૂ મળો અગર લખો.

સોમાભાઈ જોઈતારામ.

નડીઆદ (ખેડ)

સફેદ હાઠી, મુછ, પાયા ન વાળ કાળા કરવા માટે
ગુપ્તાનો વનસ્પતિમાંથી બનાવેલો

ફાન્કો હેર ડાઈ.

આ ખીજાન મરિય નેમજ શ્રીમંતોનો
શોખ પુરો પાડવાને ખાસ વીચ વર્ષ સુધી વાપરી
ખાત્રી કરી પ્રજા વર્ગમાં ફરેકને લાલ લેવા માટે
પુલ્લો મુકવામાં આવેલો છે ફક્ત એકજ વખત
લગાડવાથી સફેદ વાળ કાળા રેયામ જેવા જ
અસલી કુદરતી રંગ જેવાજ રાંવાળા થઈ જાય
છે, અને મહીનાના મહીનામાં સુધી ફરી લગાડ-
વાની જરૂર રહેતી નથી તેમજ લાલ, પીળા,
ભુરા રંગના થઈ જતા નથી. ફાન્કો હેરડાઈની
ખરાબરીનો કોઈ પણ પાંખળા આવ સુધીમાં
કોઈએ ખનાવી નહીં, ફાન્કો હેરડાઈ
ફનીયા ઉપરના તમામ હેરડાઈ ખીજાઓથી
ચઢીઆતો છે, ફાન્કો હેરડાઈ વાપરવાથી પૈસા અને
વખતનો બચાવ થાય છે.

કીમત માત્ર રૂ. ૩૦ પા. જુદ.

સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કંપની—નડીઆદ.

અમારે ત્યાં

ફોટા પાડવામાં આવે છે.

અને મ હકની મરજી મુજબનાં એન્સાજ
મેન્ટ જેવાં કે પેસ્ટલ, સેપીયા, ઓઇલ
પેઇન્ટીંગ વીગેરે દરેક સાઇઝનાં એન્સાજ
મેન્ટ ઉપરાંત ગ્લોઝ પથુ ખતાવી આપીયે
છીયે. વિશેષ તમામ જાના કાંચ તથા
રૂમ તથા પીકચરો વેચનાર અને મઠનાર

જી. પી. માસ્તર.

ફોટોગ્રાફર અને એન્સાજર.

નડીઆદ.

સજ્જનનો 'પાનવિલાસ'.

કાથો મુનો વરીયાળી, હસાયચી વીંગેરે કોઈપણ ચીજની જરૂર નથી પાન સહેજ પાણીમાં ફીજવી બે ત્રણ ચપટી જરૂર મુજબ આ પાનવિલાસ પાનમાં ભરારવી સોપારી નાખી પાન ધરે ધીરે ચાર્વાને ખાવાથી સ્વાદ પ્રુથ્થોથી મગજ તરે બનીજશે. પાન ખાવાનો ખરે-ખર સૌખ્ય હોય તો જરૂર આ પાનવિલાસ વાપરી અજમાયશ લેવા અમારો આમ્રહ સાથે બલામધુછે. હજારો શ્રીમાન અમ્ય તેમજ સાધારણ કુટુંબોમાં પણ આ પાનવિલાસનો વાપર ચાલુજ છે.

પાનની ફકાન વાળાઓ પણ હવે આ પાનવિલાસ છુટથી વાપરે છે કિમત પા રતલ રૂ. ૧૭ એકરતલ રૂ. ૩૩૩ પો. અલગ.

સજ્જન મોતીના તૈયાર દાગીના.

તેજ, પાણી તથા દેખાવમાં સાચાં મોતીના હરીફ

(૧૪ કેરેટ ખગ સોનાના)

'લવીગીઆં (કુંડા જોડી) સાત સાત મોતી બેસાડેલ જોડના રૂ. ૭૩
'કાનનાં એરીંગ' (જાળકીઓ માટે) એક એક મોળા મોતી તથા હજારી બેસાડેલ ધણાંજ સુંદર જોડના રૂ. ૫. (યુવાન સ્ત્રીઓ માટે એરીંગ જોડ ૧ ના રૂ. ૧૫)

'નાકના કાંઠા' ધણાંજ નાણુક સ્ત્રીઓ સાત મોતી બેસાડેલ સ્ત્રીઓએ ખાસ વાપરવા લાયક કી' રૂ. ૪

'મોતીના હાર' ચઢકતર મોતીગોઠવેલ સ્ત્રી જાળકા માટે હિસબ યજમાન રૂ. ૨૦ ઈંચ લાંબા હારના રૂ. ૧૫૭ દરેક માટે પો. જુદું

સજ્જન કંપની, પો. નડીઆદ (સુખાધ)

આરોગ્યતા

એ દુનિયામાં મુખ્ય સાધન છે.
અનીયમીત ચાહ પીનારા માટે, તેમજ
બહુજ પાનસોપારીના કુચા મારનારા-
એને આ

અબ્રકમસ્મ

બહુ અસર કરે છે. જેનાથી ક્ષય, ઉધ-
રસ, ધાતુ, વાયુના રોગોનો આરામ થાય
છે વી. પી. થી ૩-૧૨-૦ દરેક આયુર્વેદ
શાસ્ત્રાધારે બનાવેલાં ઔષધો તૈયાર
રહે છે. ટીકીટ બીડનારને મફત સલાહ
અપાય છે. લખો યા મળો

વૈદ્યરાજ મણિશંકર પ્રભાશંકર

નડીઆદ (સેડા)

હજારો નીરાશામાં આશાનું એકજ કીરણ ?

કામ સંજ્વન.

(કાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા).

અદ્ભુત શક્તિ, દુર્લભ અને દાંત્યતાની સુપુર્ય શક્તિ કરનાર આ દવા થોડાજ વખતમાં મારે વખાણ રાચે સર્વત્ર પ્રચલિત થઈ મઠ છે. ગરેલી જુવાની પાછી મેળવવા માટે આ દવા ભણીતી છે. વીર્યનો ઝરો છે. સ્ત્રી પુરૂષો માટે શક્તિની ધણીજ હિમ્મત દવા છે. કો. રા. ૩૧. ૧)

શંકટવ વીનાશક તેલ.

કોઈપણ કારણથી સુખાલેખાં પુરૂષત્વને જે કોઈ પણ ઉપાય કોય તો અમારું શંકટવ વીનાશક તેલજ છે. ગમે તે કારણથી હિંમત ધ્રુવેલી ગુપ્ત બાગની નસોની નમળાઈ, માત્ર ત્રણજ દીવ-સમાં જડથી દુર કરે છે. સાધારણ શીથીલતા તો પહેલે દીવસે દુર થાય છે. એકવીસ દીવસના પુનઃ સેવનથી જીંદગીભર નવીન થાય છે. કીમત માત્ર રા. ૫) નકલી માલથી હગતા ના ભેખભો નેત્રનેજ શીથી ભેરી.

સારસા પરિલા.

બોલી સુધારી શક્તિ આપવા માટે સાર-સાપરીના જેવી કોઈ દવા નથી. ચામડીનાં દરદો બોલીના બીગાડ-થીજ થાય છે, સાંધાઓ ઝલાર્ધ જાય ત્યારે સારસાપરીલા જેવી જીવન બીજી કોઈ દવા નથી નમળાઈમાં અને અજીર્ણમાં સારસા-પરીલા એક દાખદેખદ ઉપાય છે. કીમત માત્ર રા. ૧૧

જે. એન. શેઠના. નડીયાદ (ગુજરાત).

નડીઆદની ઉંચ ડામની બેનોના હાથે કંતાયેલી

પવીત્ર શુદ્ધ ખાદી.

ધોતીયાં, પહેરણ, કોટ, ચાદર વિગેરેના બરની નહાવા મોટા પનાની બેતારી અગર ચોતારી ખાદી કેવળ સેવા-ભાવથી તૈયાર કરાવી નડીઆદમાં રેંટીવાનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી પડતર કીંમતે વેચવામાં આવેછે. આ કાર્ય નડીઆદ અમ સમિતિની છાયા નીચેચાલે છે ને તૈયાર થયેલો માલ આમ સમિતિમાં વેચાય છે.

પુણીયા.

હર આગળ ખાનગી કાંતનારને જોડતી પુણીઓ અમારા તરફથી વ્યાજબી કીંમતે વેચવામાં આવે છે.

કાંતનારી બેનોને.

હર આગળ કાંતવાની ઇચ્છા રાખનાર બેનોને અમારા તરફથી પુણીઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે ને કંતામણના એક શેર ચર આનાથી બાર આના મુધી મુતરની બાત ના પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે.

ડાહ્યાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ.

કાંકરખાડની ખારી—નડીઆદ.

જનમાર્ધનનો

આયોગાઈઝડ

સારસાપેરલા

પરદેશી કે દેશી કોઈ પણ બનાવટના બીજા
જારસાપેરલા કરતાં જનમાર્ધનનો સારસાપેરલા
ગુણમાં ચઢીયાતો છે. ખસ, ખરજવાં, હઠીલી
ફરાજ, મડગુમક, ગરમી, પ્રમેહ, ચાંદી, વિસ્ફોટક,
કંઠમાળ, કોઠ, કંધીવા, વિગેરે અનેક રોગોમાં
ફાયદો થયોજ ગુણશરી છે.

સુવાવડ પછી બે ત્રણ શીશી જનમાર્ધનનો
જારસાપેરલા પીવામાં આવે તો માજને બાળક
બન્નેનાં શરીર લોહીદર બને છે. કીંમત રૂ. ૧.૧
વી. પી. થી રૂ. ૧.૧૧૮ ત્રણ શીશીના વી. પી.
થી રૂ. ૫)૮. છ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૬)૮.
નવું કેટલોગ મફત મંગાવો.

લખો-અમૃતખિંદુ ઓફીસ.

નડીયાદ-(ગુજરાત)

તમારો ધંધો ખીલવવો હોય તો

જન્મભૂમિ ગ્રંથમાળામાં

જાહેર ખખર આપજો ભાવ સરતા છે

આ માળાના છુટક પુરતડો વેચવા

બુક સેલરો તથા ફેરીયા જોઈએ છે.

અર્થ-પ્રદાશક-“જન્મભૂમિ” ગ્રંથમાળા-નંદીઆદ.

જાહેર ખખર.

કાચ, ફોટો, ફ્રેમ વિગેરે વેચનાર તથા
છબીઓ મદનાર.

એસ-એચ-બી-પેઈન્ટર.

ભાવસારવાડ—નંદીઆદ.

શારીરિક અનેક દર્દો ઉપર રામબાણુ

ગાર્ડનર પેનખામ.

વાયુનું દર્દ પલકમા પહાડ જેવું મોટું થઈ જાય છે. આ દવા જોત જોતામા તેવા પહાડ જેવા દર્દના ચુરેચુરા કરે છે. માથાના દર્દ માટે આ દવાનો આવો સુંદર ગુણ છે. અડધા અગર આખા માથામાં કોઈપણ કારણથી કોઈપણ જાનનું દર્દ થતું હોય તો તુર્ત મરી જાય છે. હાલના વખતમા લોંબા વાતવાતમાં માથું દુખાડે છે, કામકાજમાં, નવરા બહેનમાં, ચિન્તા, અગર ફિકરમાં, ભોગવિલસમાં, દહાડાની રાત ને ગત નો દાડો કરવામાં સધળો અમ મર્જી ઉપર પડે છે. આવી વખતે આ દવાથી તુરત આરામ થાય છે. છાતીનું દર્દ, કમર ને પીઠનું અચાનક દર્દ, માંડે, લકવા કંપવાણું, માથાના દરેક પ્રકારની વાયુની પીડા, ખુજલી, મોજો, મચક કોઈપણ કારણથી થયેલો જોડાનો ડાંખ, વીછીનો ડાંખ અને એવાં કેટલાયે દર્દો જડમુળથી નાશ કરવાની આ અચુક દવા છે વાપરવાની રીત એ છે કે દર્દની જગા પર પાંચ મીનીટ માલીમ કરવાથી બહુ દર્દ મરી જશે. કિં. ૧ શીશીના ૩. ૦ાા ૧ શીશીના ૩. ૨ુ ૬ શીશીના ૩. ૩ાા ને આર શીશીના ૩, ૫

સાઉથ ઇન્ડીયા એજન્સી

ચુ. પા. નડીઆદ (સુખા)

શ્રી નગદ નારાયણ ઔષધાલય

વૈદ અને દાકતરોથી કંટાળેલાઓએ તો જરૂર એક વખત મુલાકાત લેના મુકલું નહીં. ગરીબો માટે અરધી શ્રી નીરાધારને મહત્ત્વ મળેલાનો ટાઇમ સવારના ૭ થી ૧૧ સુધી. આજ દાયદો. પ્રક્રિયા કામે આવ. સેમ્પલ માટે ત્રણ આનાની ટીકીટ ખીડા અને અનુભવ થોડે કે પ્રદર ધાતજવી અને પ્રમેહ કેવા મટે છે.

નગદ જીવન.

આ જીવન નેપાલ દીએટના બરફથી ટંકાયેલા શ્રીમંત્રોની સુરક્ષા ઓમાં દયાળુ લાભા બાવાઓની બતાવેલી જડીબુટ્ટીઓનું જ બનાવેલું છે. આ જીવન જુદી તરફીમથીજ બને છે અને તે મુશ્કેલીના આ-કારમાં છે બાળક, જીવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી પુરુષ સર્વ કાષ્ટ બારેમહીના શેવન કરી શકે છે જરૂરના દરેક સાધાર્ણ અને નસેનસજાં રહેત એકજ પડીકી ચમત્કાર બતાવે છે અને મનજામના અને પેશાબની દરેક નસોના યોગને જ્ઞાન્ત પાડી વીર્યની વૃદ્ધિ કરી ધડપણને અઠ-કાવી આયુષ્ય વધારે છે. મનજની બ્યાધી તોડી મનજને ઠંડું રાખી નેત્રાનું તેજ ચાદશક્તિ વધારવામાં તો આ જીવનનો નંબર પહેલો છે. જીવાનીમાં સ્ત્રીના વીર્યોએ કરી કુટેવથી નસો દીલી પડી મજ હોય છે તેને અને મુખ [ચહેરા] ઉપર કરોળીયા, લાલ પોળાં ચાંદાં, કાળા લીટા (મુખજાયા) તેમજ ખીલના ખાટા વીર્યો એકજ મહીનામાં મટાડે છે. બરોબર શેવન કરવાથી બાથના પાંજ કાળા, કીચ્કા, ચળકતા અને લીસા થાય છે. આ જીવન વીચા

ઝાંઝા નાટકવાળાઓ અને મોટા વેપારીઓ ખારે માસ સેવન કરે
 છે પરંતુ પૃથ્વ કે ભોજન સ્ત્રી સંગ માટે ઇચ્છા મુજબ ચાલવાની
 છુટ છે. ચાલુ ગ્રાહકોને વીનાંતી કે જીવનને માટે કે કોઈ પણ
 ફવાને માટે સરટીફિકેટો મોકલવાં નહી. કારણ માલ ખપાવવા માટે
 નહી પણ દેશની ઉન્નતી માટે જ આ એપ્રીસ ખોલી ગઇ છે. અને
 એપ્થ માન્ય તેજ સરટીફિકેટ છે. અને રોગીનો આશીરવાદ તેજ
 એપ્થની કીમત (૧૧) છે. એમ સમજી કામળનો ભાર નથી
 સાચવતા માત્ર વધુ મહીનાના બાળકને એની માના ધાવણમાં
 એક રતી ખાર મહીના સુધી ૧ વર્ષથી ૫૬૨ વર્ષ સુધી વાલથી
 બેઝાની ભાર સુધી અડધું. મોટા પુરૂષો સ્ત્રીઓ ચાર આની ભારથી
 અડધો તોલો સાંજ સવાર લેતું તો કોઈ જાતનો રોગ થતો નથી
 હાથીમત આન હમય રહે છે. અને દરત સાફ લાવે છે. તખીયતનો
 વીચાર કરી દીવસમાં બે વાર પણ લઇ રાકાય છે. અનુપાન રોજ
 સેવન કરનારે એક તોલો ધી અડધો તોલો જીવન રાતે સુતી વખતે
 લેવું ઉપર દુધ પીવું. તો તમામ રોગ મટે છે. કિમત એક રતલના
 રૂપિયા પાંચ પા રતલનો રૂપિયો દોઢ. ટપાલ ખર્ચ જુદા.

કવાલી.

જીવનથી તો જીવન વધતું, સુખી જીવનથી જીવ્યાની;
 જીવન ખાળે જરૂર બધું, કશું માફ ખઈ માની. ૧
 જીવનથી અંત આતસને, સુખદ શાન્તિ સમર્પે છે;
 જીવનના જખમને ટાળે, જીવન આરોગ્ય અર્પે છે. ૨

મહા એક ચેગી મહાત્માની, જરૂર એ છે જડી પુટી;
 દુવા સાથે દવા મળતા, ઠસોટીને મહે જુટી. ૩
 વળી ચીજો ચપત્તકારી, સર્વે મધ સરખે ઢીરસે છે;
 અનુભવ લેઇ અંતરથી, ખરીદનારા ખડું કહે છે. ૪
 લી. અંબાલાલ પ્રહલાદજી.

પત્તા:- શ્રી નગડ નારાયણ ઔષધાલય,
 કુરલા મુ'બઈ
 ઓફીસ-ગીરગાંમ એકરોડ મુ'બઈ-૪.

જન્મભૂમિ ગ્રન્થમાળાનાં પુસ્તકો
 નીચેને ઠકાણે મળેછે.

ભુ'આઈ. આર. વનમાલીદાસ ડેફેઝ કાલમાદેવી નં. ૨.
 મુરત. ગાંધિય સહિત્ય મંદીર' કેશાંપીઠ.
 નદિઆદ. ચરસતિ જુકે ડેપો.

સર્વ પ્રકારનું ઊંચ સાહિત્યજ મળશે.

‘કેનો વાંકે’ :-પુસ્તકના રૂપમાં પ્રથમ વારજ બહાર પડેલું. કશ્વના રસથી ભરપૂર એક બાલ વગ્ગક વિધવાનું આત્મનિવેદન લેખક શ્રી. મુનશી એડવોકેટ. કી. ર. ૩૭.

પૃથિવીવલ્લભ:-પ્રથમ આવૃત્તિ ખલાસ થવાથી દ્વિતીય આવૃત્તિ બહાર પડી છે. લેખક શ્રી. મુનશી. કીમત ર. ૧૧.

શુભરાત્નો નાથ:-એક મહિનામાં તૃતીય આવૃત્તિ સુધારાવધારા સાથે બહાર પડશે. લેખક શ્રી. મુનશી. કી. ર. ૪૧.

પૂરંદર પરાજય અને અવિભક્ત આત્મા:- વેદ કાલનાં બે અતિ ભોક્ષિય અપૂર્વ નાટકો. આર્ટ પેપર ઉપર ચાર સ્કેન્ડર અને મોઢક ચિત્રો સાથે. લેખક શ્રી. મુનશી. કી. ર. ૦૧૧.

શુભરાત એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ:-સાહિત્ય સંસદના પ્રથમ વાર્ષિક હિસાબ વખતે શ્રી. મુનશીએ આપેલું બાધ્યુ. કી. માત્ર ર. ૦૧.

સ્વ. રણજીતરામના નિબંધો:-ગંભીર અને વિચારમય લેખોનો સંગ્રહ વિવેચનાત્મક અને વિચારશીલ નિબંધો. આ પુસ્તક પ્રત્યેક શાળાના પાઠ્યપુસ્તક કરવા લાયક છે કી. ર. ૧૧.

જન્મભૂમિ મન્યમાળાના પુસ્તકો અમરે ત્યાંથી પણ મળશે.

હિપલાં સર્વ પુસ્તકોના સોલ એજન્ટ,
આર. વનમાળીદાસ.

૩૬૭ કાલિબાદેવી મુબંબઈ-૨

ખાદશાહી ઓઈન્ટમેન્ટ.

(દાદરનો રામભાણુ મલમ.)

ફક્ત ત્રણ વખત લગાવવાથી જરાપણુ અગન બળ્યા વગર ગમે તેવી દાનર સાફ થાયછે અને ફરી તે જગોએ પાછી થવા પામતી નથી. એજ આ દવાની જામીનગીરીછે. હજારો માણસોએ તાપરી ખાત્રી કરેલછે હમો હિંમતથી કપીવેછીમે કે ફક્ત એકજ વખત આ મલમ વાપરવાથી જીંદગી સુધી દાદર થવા પામતીનથી. કિંમત ડબી એકના આના ચાર. } પોસ્ટેજ અલગ.
ડબી ટમ્બીના રૂ. ૨-૮-૦

ખાદશાહી એગ્યુમીફયર

આ મીફયરના ફક્ત ત્રણ લાગ આપવાથી ટાઢીપો, આંતરીઆ, મલેરીયા અને ખરાબ રુતુમાં શરી નીકળતા તમામ જાતના જેરી તાવનો તુરબજ નાશ કરે છે.

કિંમત બાટલીએક નો રૂ ૧) } પોસ્ટેજ જુદું.
કિંમત બાટલી બેના રૂ ૨

વેપારીને સાફ કમીશન આપશુ.

લખો:-

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

શેખમેમણ રસ્તો, મુંબઈ-૨

વગર ઇન્જને વાળ દાઢવાનો

બાદશાહી સાબુ

વાપરે.

ખરીદતાં પહેલાં ખાસ તપાસીને ખરીદવા બલામણુ
કરીયે છીયે. બાદશાહી સાબુથી ચામડી કાળી પડતી
નથી તેમજ કોઈ રીતે અગન બળતી નથી. કિંમત
ત્રણ મોટીના બાકસનો રૂ. ૧)

દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

ફોટોગ્રાફ ઉતારવાના

છુપા કેમેરા

ફક્ત કીંમત

રૂ. ૧૨)

હમણાંજ વિનાયતથી નવા ઊંચી જાતના છુપા
કેમેરા આવેલા છે જેર બેઠાં આ કેમેરાથી શીખી
શકે છે. કેમેરા સાથે ફ્લેશ લેન્ચ, મેજરગ્લાસ, પ્રીન્ટીંગ
ફેમ, સ્પ્રીંગરોડ, બેટરીઝ, ડેવેલોપર, ૬ પ્લેટ્સ, પેપર
શીક્સીંગ સોલ્ટ, આલ્યુમિનમ, માઉન્ટ્સ ૬ વિગેરે તેને
લગતી દરેક ચીજો સાથે કમ્પ્લીટ કેમેરાની કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૨) પોસ્ટેજ રૂ. ૧૦૦

લખો:- સી. સી. સહાજન એન્ડ કું.

શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ મુબઈ-૨

ઘણા દિવસથી ઘર કરી બેઠેલ.

દરની અટકાયત. જડગાન મંદતા, સ્વપ્નદોષ,
ભોહીના બગાડ, અશક્તિને લાંબે લાગી જતો થક,
છાતીની નશબાઈ, દાથ પગની કળતર અને માથાનો
દુખાવો વગેરે દરદો-

થોડા દિવસ પણ ચાલુ રાખેલ

આંતકનિગ્રહ ગોળીઓથી નાખુદ થાય છે, લગ-
ભગ અરધી સદી થયા જેની હતેલ વધતીજ રહી છે
અને દરદીઓના ચાલુ આંતકો રીંદો જેની પ્રખ્યાતીને
દુનીયામાં વધારે વધારે ફેલાવતા જાય છે તે આંતકનિ-
ગ્રહ ગોળીઓ નાદુરસ્તીની જગાએ તંદુરસ્તીને, નબ-
જાઈનો જગાએ બળવાનપણુને ચિંતાને ઠેકાણે
સંતોષને અને કષ્ટપણુ કામ કરવાના અણુગમાને ઠેકાણે
અખુદ ઉત્સાહને લાતી મુકે છે."

કિંમત ગોળી ૩૨ ની કપ્પી ૧ નો રૂ. ૧.

વિશેષ હકીકતથી વાકેફ થવા માટે પ્રાઈસ
લીસ્ટ મંગાવો અને વાંચો.

વધુદશાસ્ત્રી મણીશંકર ગોવીંદજી.

આંતકનિગ્રહ ઔષધાલય
જામનગર, કાઠીયાવાડ.

હંડા ખરા પેખલના ચરમા.

અમારે ત્યાં છેલ્લી અમેરિકન રીત મુજબ સાયન્ડરીક રીતે તમારી આંખો મશત તપાસી મનપસંદ સુદર કમાનમાં હાથમાં હાંચી જાતનાં પેખલ (પ્લેટર) ના ચરમા ધણીજ કીડાયતે બનાવી આપવામાં આવેંગે. તેમજ દરેક જાતનાં કમ્પાઉડ, સીલીન્ડર, ડેરીક, કુકસ, કીપટોકસ, બાઈક્રિકેલ રીમલેસ, ફીટસ-યુ, વાગેરે સસ્તા બાવે ધણીજ સુશાઈથી જનાવી આપવામાં આવેછે.

જોવાથી કે વાંચવાથી જો તમારી આંખ ખેચાતી હોય કાંખ જણાતી હોય અગર આંખમાં કોઈ પશુ રોગ હોય તો ખીન અનુભવી માણસો પાસે અથડાતા પહેલાં અમારી મુલાકાત લેશો કે જોથી તમોને સાચી સલાહ મશત આપવામાં આવશે.

જો તરકાથી અગર ધુળથી તમની આંખનું રક્ષણ કરવું હોય તો રમોક કલરના વીલસન ગોગલ વાપરવા અમારી ખાસ બલામણુ છે. વીલસન ગોગલ તથા દરેક જાતનાં હંડા ચરમા અમારે ત્યાં એકદમ સસ્તા મળશે.

ઇનશાની નકલી આંખો ધણીજ સુશાઈથી ખેસાડી આપવામાં આવેછે.

આંખનાં દરેક જાતનાં ગંબીર દર્દો માટે અમારે ત્યાં અકસીર દવા મળશે. કો. ૦-૧૨-૦ અને કો. ૧-૦-૦ ટપાલખર્ચ જુદુ.

ચરમાનેલગતુ દરેક જાતનું રીપેરીંગ કામ કરી આપવામાં આવશે.

દોશી બ્રધર્સ (ચરમાવાળા)

રીચીરોડ નં. ૩૨૧૩ પાણપોળના નાકે અમદાવાદ

ધાર્મિક અભિમાન હોય તો

હિન્દુઓ અને જાધવો, જનુઆરી કેમરોની આસપાસ
મીઠાનું દોઢપીટકોના કુરુમીજન કામગીરીની
સીમા કસીયાનું નવું કામ કરવી—

આણંદની હીડી હોસ્પિટલમાં કવા કસાયો.

હિન્દી દોઢપીટકોના જોડાઈવાળા કવા આણંદની
હીડી હોસ્પિટલ અને તેનાં આજુબાજુનાં રોજવાની સમગ્ર
પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગયાં છે. આજુબાજુનાં મીઠાનું કામ કરવા
કરતો, અભિમાન કરતો જેવો માન કરવામાં આવેલો
કે. આજુબાજુનાં કવાની બેલીને કામ કરતો છે. આવી
માનનીયતા કરતો કામ કરતો હોઈ કામ કરતો. આજુબાજુનાં
કામ કરતો કામ કરતો. આજુબાજુનાં કામ કરતો કામ કરતો
કામ કરતો કામ કરતો. આજુબાજુનાં કામ કરતો કામ કરતો
કામ કરતો કામ કરતો. આજુબાજુનાં કામ કરતો કામ કરતો

ધર્મ સમજાવું કે કામ કરતો કામ કરતો

કામ કરતો કામ કરતો કામ કરતો કામ કરતો કામ કરતો

આજુબાજુનાં કામ કરતો કામ કરતો

Printed and
Published by
Sunderbhai

CHAKORPRASAD & CO.

Printed
by

Mill, Car. & Press store
suppliers.

Station Road.

NADIA

શ્રી. હોર. ગ્રામી ૩.

સંસ્કૃત-વર્ણના.

શ્રી, હોર. ગ્રામી ગ્રામીને ગ્રામી-ગ્રામી
ગ્રામી-ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી : ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી,
ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી,
ગ્રામી ગ્રામી-ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી-ગ્રામી-ગ્રામી-ગ્રામી,
ગ્રામી ગ્રામી, ગ્રામી ગ્રામી-ગ્રામી, ગ્રામી ગ્રામી
ગ્રામી ગ્રામી-ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી
ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી

ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી
ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી

ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી
ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી ગ્રામી

